

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

MUTEZİLEYE GÖRE İHBAT VE TEKFİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Gıyas NÂSİF

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Mustafa ÜNVERDİ

GAZİANTEP
Haziran 2018

T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

MUTEZİLEYE GÖRE İHBAT VE TEKFİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Gıyas NÂSÎF

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Mustafa ÜNVERDİ

GAZIANTEP
Haziran 2018

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MUTEZİLE'DE İHBAT VE TEKFİR TEORİSİ

MUHAMMED GIYAS NÂSİF

Tez Savunma Tarihi: 09.11.2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığımı onaylarım.

Doç. Dr. Mahmut ÇINAR
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ
Tez Danışmanı

Tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktoratezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ

Doç. Dr. Mahmut ÇINAR

Doç. Dr. Ali Kürşat TURGUT

İmzası

ÖZET

MUTEZİLEYE GÖRE İHBAT VE TEKFİR

Muhammed Gıyas NÂSÎF
Yüksek Lisans Tezi, Temel İslâm Bilimleri ABD
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ
Haziran 2018, 91 sayfa

Müminin, ecir ve mükafatını yok eden ve onun yerine günah ve cezayı gerektiren amellerini öğrenmesinin önemi aşıkardır. Fakat bu amellere ve hükümlerine kolayca ulaşılabilen, müstakil ve detaylı bir şekilde bu konunun her meselesini ele alan güncel kitaplar ya yoktur ya da yeterli seviyeye ulaşmamıştır. Bundan ötürü bu konuyu ele almaya karar verdik.

Araştırmamızı üç bölümde inceledik. Birinci bölümde Mutezile'yi, tarihini ve beş temel esasını ele aldık ve araştırmamızda sıklıkla kullandığımız terimleri açıkladık. İkinci bölümde “ihbât” kavramını, Mutezile'nin ihbat hakkındaki üç görüşünü, “tekfir” kavramını, onun tövbe ile münasebetini, Mutezile'ye göre şefaati -ki bu müminin cennetteki derecesini yükseltmek içindir. Tövbeyi, pişmanlık ve kararlılık olan mahiyetini, tövbenin gerekliliğini, istihkak kavramını ve onunla ilişkili olan insanın ameline karşılık ya övgü veya mükafatı ya da kınama veya cezalandırılmayı hak etmesine dair konuları ele aldık.

Üçüncü bölümde ise Ehl-i Sünnet alimlerinin bu konudaki düşüncelerini inceledik. Nitekim Onlar itaatın isyanla, mükafatın cezayla silinmesinin ancak küfür ile mümkün olacağını, Allah'ın va'dini yerine getireceğini, tehdidini ise yerine getirmeyebileceğini, zira Allah'ın cezayı düşürmeye ve isyankarı kınamamaya hakkı olduğunu, büyük günah işleyenin mümin olup ebedî cehennem'de kalmayacağını ve Allah'ın fazlıyla büyük günahından dolayı onun cezaya çarptırılmayabileceğini, kıyamet günü kendisinin şefaate nail olduğunu söylemektedirler.

Sonuç kısmında ise bu sözler arasında karşılaştırmalar yaparak kendi tercih ve görüşümüzü ortaya koyduk.

Anahtar Kelimeler: İhbat, tekfir, sevap, günah, Mutezile, Ehl-i Sünnet.

ABSTRACT

MUTEZİLEYE GÖRE İHBAT VE TEKFİR

Muhammed Gıyas NÂSİF
Master Thesis, Social Islamic Sciences
Advisor: Asoss. Prof. Mustafa ÜNVERDİ
, 91 pages

Frustration, the destruction of good deeds due to minor sins in the word of Mu'tazila; If it is unfaithful, it means good deeds erase small sins. According to the principle of Promise and Warning, the Mu'tazila argued that believers would go to heaven in the hereafter, while the two sinned believers were treated in these two conceptual centers. According to them, it is not in question to enter heaven with amnesty and bounty. Those who have great sin will enter into heaven with repentance, while the little sinners will be treated according to the multiplicity of their sins or sins. Sins of the very sin of the sin are deleted, the sins of the believer of the believer are destroyed too. Thus, in the Hereafter, the individual determines his fate.

This thesis deals with the theory that the Mu'tazila defended by the concepts of frustration and takfir. In addition to this, it also sheds light on the evidence on the subject of Ahl-i Sunnah. Although frustration and takfir is an important opinion on the faithful life of the believers, they have been criticized for overriding the verses that have revealed the forgiveness of Allah in the Hereafter. Issues such as forgiveness, intercession, repentance are discussed in this thesis and the opinion of the Ahl al-Sunnah based on divine justice and compassion is based on the opinion of Mu'tazila and the unbelievers.

ÖNSÖZ

Müminin zihnini, yaptığı amelin, ibadetin ve itaatın neticesinin ne olacağına dair pek çok soru meşgul eder. *"Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder."* (Maide, 5/27) beyanındaki gibi yaptığı ameller, Allah katında makbul mudur? ve ahiret günü, kendisi kurtulanlardan olacak mıdır? yoksa, *"Onların yaptıkları bütün amellerine yöneldik ve onları dağılmış zerreciklere çevirdik."* (Furkan, 25/23) ayetinde denildiği gibi yaptıkları amelleri kabul olmamış mıdır? gibi sorular bunlardan bazılarıdır.

Allah bize ibret almamız için Hz. Adem'in iki oğlunun hikayesini anlatmaktadır. Habil'in ameli kabul edilmişken, Kabil'in ameli kabul edilmemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti."* (Maide, 5/27) buyurmuştur.

Kelamcılar arasında Mutezile'nin "ihbat" ve "tekfir"le ilgili söyledikleri meşhur olmuştur. Eşârîyye ve İmamiyye mezhepleri ise bu konuda onların tam tersi düşünmektedirler. Ne varki bu problemlidir. Bu iki kavramın mutlak anlamda olumsuzlanması Müslümanlarca kabul gören genel kanaate çok uygun değildir. Zira iman, küfrü temizler (tekfîr) ve mümini cennete ebedî olarak girdidir. Küfür ise iman silip yok eder (ihbât) ve kafiri cehenneme ebedi olarak atar. Buna rağmen Eşârîyye ve İmâmiyye mezheplerince bu iki kavram mutlak anlamda nasıl olumsuzlanabilmektedir. Onların bu iki kavramı mutlak anlamda olumsuzlamasındaki maksatlarını anlamak için detaylı bir araştırma yapmak gerekmektedir. Bizi de bu konuyu araştırmaya iten sebep budur.

Konuyu iki bölümde ele aldık. Birinci bölümde Mutezile'nin tarihi, gelişim süreci, fırkaları, alimleri ve beş temel esasını araştırdık ve konunun en önemli kavramlarını tahlil ettik. İkinci bölümde ise, "ihbat" ve "tekfir" kavramlarını açıklayıp, Mutezile alimlerinin görüşlerine yer verdik. Yine Mutezile'nin "istihkak" anlayışı ile Ehl-i Sünnet'in bu konudaki görüşlerini inceledik.

Suriye'de uğradığımız zor şartlara ve akabinde Suriyelilere kol kanat veren gurbet açısını ve savaşın getirdiği ağır şartları hafifletmek için yardım elini uzatan komşumuz Türkiye'ye gelmemize rağmen Allah bu ilmî araştırmayı tamamlama yolunda bize pek çok lütufta bulundu. Bu araştırmaya başladığımız günden günümüze gelinceye kadar geçen üç senelik bir zaman diliminde pek çok sıkıntılara

maruz kaldık. Evimizi, işimizi, yurdumuzu terketmek zorunda kaldık. İş hayatımızdaki mesâî saatlerimizin uzun olması, ilmî kaynakların yetersizliği ve bundan ötürü kütüphanelere ulaşmada yaşadığımız sıkıntılar sebebiyle çalışma süreci, zor geçti. Fakat çalışmamızı bitirdiğimizde derin ilmî ve ruhî bir hazza eriştik.

Peygamberimiz'in "İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a şükretmez." sözü gereğince çalışmamızla ilgili bizlere danışmanlık yapma lütfunda bulunan değerli hocam Doç. Dr. Mustafa Ünverdi'ye özellikle teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bize bilgi, tecrübesini sunarak ve tavsiyelerde bulunarak bu alanda bir araştırma yapmamıza vesilen olan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Mahmut Çınar'a da teşekkür ederim. Bununla birlikte çalışmamı Türkçeye çeviren Halil İbrahim Karaarslan'a da şükranlarımı ifade ederim. Yine Suriye'den gelenlere kapılarını açan ve onları bütün sıcaklığıyla karşılayan Türk halkına ve hükümetine de minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Muhammed Gıyas NÂSÎF
GAZİANTEP-2018

İTHAF

İhlas ve samimiyetle bizleri terbiye eden sevgili anneme,
Yüce gönüllü babama,
Beni cesaretlendirip bana yardım eden kız kardeşime,
İlmi seven, bana yardım elini uzatan erkek kardeşim Mustafa'ya,
Sevgi ve vefanın nişanesi eşime,
Ciğerparelerim olan çocuklarıma,
Bu çalışmada yardımı dokunan herkese...

İÇİNDEKİLER

ÖZET	3
ABSTRACT.....	4
ÖNSÖZ	5
İÇİNDEKİLER	8
KISALTMALAR.....	10
GİRİŞ	11
1. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ	11
2. ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ.....	11
3. KELAM TARİHİNDE MUTEZİLE EKOLÜ	13
3.1. Mezhebin Kökenleri ve Temsilcileri.....	13
3.2. Mutezilede Usûl-ü Hamse ve Önemi	17
4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	20
4.1. Va'd ve Vaîd	20
4.2. İhbât ve Tekfîr.....	21
4.3. Büyük ve Küçük Günah.....	22
4.4. Fısk ve İsyân	23
4.5. İstihkâk.....	24
4.6. Şefaât, Af ve Tövbe	24

BİRİNCİ BÖLÜM

MUTEZİLE'DE GÜNAHLARIN AHİRETTEKİ AKİBETİ: İHBÂT VE TEKFİR

1. İHBAT VE TEKFİR TEORİSİ.....	27
1.1. İhbat	27
1.1.1. Mutezile'nin "İhbât" İle İlgili Görüşleri	28
1.1.2. "İhbat"ın Delilleri	30
1.1.3. Mutezile'de Küçük ve Büyük Günah Ayırımı	31
1.2. Tekfir.....	32
1.3. Mutezile'ye Göre Tövbe ve Hükmü	35
1.3.1 Tövbenin Gerekliliği ve Geçerliliği	36
1.3.2. Tövbe Hakkındaki İhtilaflar	38
1.3.3. Küçük Günahlardan Ötürü Tövbe Etmek	39
1.4. Şefaatin Reddi ve Bunun Delilleri	40
1.4.1. Nakli Deliler.....	41
1.4.2. Akli Deliller	43
1.4.3. Fasıka Şefaatin Reddi.....	44
2. CENNETE GİRMENİN ÖLÇÜSÜ: İSTİHKAK	46

2.1. Övgü (Medh) ve Mükafat	47
2.1.1. Mükafatın Hükümleri.....	47
2.1.2. Mükafatın Hak Edildiği Şeyler	48
2.1.3. Mükafatı Düşüren Nedenler	49
2.2. Yergi (zemm) ve Ceza (İkâb).....	49
2.2.1. İkabin Hükümleri ve Şartları.....	50
2.2.2. İkabı Düşüren Nedenler	53
2.3. Mükafat ve Ceza (İkâb).....	54
2.3.1. Mükafat veya Cezanın Verilmesine Mani Olan Durumlar	55
2.3.2. Hak Edilen Mükafat Ve Cezanın Düşmesi	55
2.3.3. İhbat ve Tekfirin Karşılıklı Olması Gereği.....	56

İKİNCİ BÖLÜM

EHL-İ SÜNNET'E GÖRE İHBAT VE TEKFİR

1. İHBATIN REDDİ.....	58
1.1. Ehl-i Sünnet'in Mutezile'ye Yönelttiği Eleştiriler.....	61
1.2. Amelleri Düşüren Sebepler (Habtü'l-Amel).....	62
2. TEKFİRİN REDDİ	65
2.1. Tekfir ile Afv Arasındaki Fark.....	66
2.2. Günahların Silinmesi.....	67
3. VA'D VE VAİD	69
4. ŞEFAAT.....	71
4.1. Şefaatin Mahiyeti ve Delilleri	71
4.2. Şefaatin Delilleri	72
5. TÖVBE	74
5.1. Tövbe'nin Şartları ve Hükümleri	74
5.2. Tövbenin Kabulü.....	75
5.3. Tövbeyi Geçersiz Kılan Etkenler.....	77
5.4. Büyük Günah ve Hükümü.....	78
5.5. Gunahtan Korunma Yolları.....	80
SONUÇ	82
KAYNAKÇA.....	85

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
b.	: Bin.
c.	: Cilt
bkz.	: Bakınız
DİA.	: Diyanet işleri İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	: Doktor
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
Müt.	: Mütercim
ö.	: Ölüm
Prof.	: Profesör
ra.	: Radıyallahu anhu
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyi ve sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vs.	: vesaire

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Mutezilenin beş esası arasında yer alan “va’d ve va’id” ilkesi kapsamında ihbat ve tekfir konusu, bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Konumuz kelimelerin mead bahsi ile ilgilidir. Burada “tekfir” kelimesiyle “her hangi bir insanı küfürle itham etme” değil, “kötü amelin iyi amelle silinmesi” kastedilmektedir. Dolayısıyla bir iman bahsi olan küfür ve tekfir sorunu bu tezin kapsamı dışındadır.

Araştırmamızda Mutezile’ye göre ihbat ve tekfir kelimelerini, ceza ve mükafatın devamını, tövbe, af, şefaah, büyük günah işleyenin hükmü ve bu konularda Ehl-i Sünnet’in görüşü üzerinde duracağız.

Çalışmamızın yöntemi, özellikle klasik kelimelerin incelenmesi ve Mutezile ile Ehl-i Sünnet ekollerinin karşılaştırılması şeklindedir. Bu bağlamda ihbat ve tekfir konusuna ilgili alimlerin görüşlerini, delillerini ve polemiklerini mukayese ederek tahlil edeceğiz.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ

Bu araştırmayı yapmak istememizdeki temel amaç, insanlara “ihbât” ve “tekfir” kelimelerinin manasını, hükmünü ve bu iki kavramla ilişkili olan şefaah, tövbe ve istihkak kelimeleri hakkında Mutezilenin görüşünü ve hedeflerini tam olarak açıklamaktır. Bu hüküm ve bilgileri de Mutezile’nin ana kaynaklarından istifade ederek bir araya getirmek ve onları Ehl-i Sünnet’in görüşüyle karşılaştırmak ve bu konuyla ilgili bilgiye kolayca ulaşılabilir müstakil bir eser sunmaktır.

“Mutezileye Göre İhbat ve Tekfir” ismindeki bu tez, daha önce yapılan benzer konudaki çalışmalardan farklı olarak Mutezile ve Ehl-i Sünnet’in bu konudaki düşüncelerinin karşılaştırılmasını ihtiva etmektedir. İhbat ve tekfir, kendisiyle ecir ve mükafatın heba olup, günah ve cezanın gerektiği durumlarla ilgili olması açısından son derece önemlidir. Bu konuyu önemli kılan diğer bir husus da, insan ve toplumla derin bir irtibatının olmasıdır. Çünkü insan, hata, günah, amel ve inancından hesaba çekileceğini, akıbetinin de ya cennet ya da cehennem olacağını bildiğinde, Allah’ın razı olduğu şekilde yaşaması gerektiğini anlar. İhbat ve tekfir problemi hakkında yapılan müstakil bu tez, iman ve ahlak ilişkisi hakkında araştırma yapmak isteyenlere

yol gösterici niteliktedir. Çünkü bu ihbat ve tekfir sonuç olarak insana ahlaklı bir birey olma zorunluluğunu getirmektedir.

Türkiye’de araştırmamıza konu olan problemle ilgili bir araştırma tespit edemedik. Ancak Arap ülkelerinde bu konuyla irtibatı olan araştırmalara şahit olduk.

Onlardan birisi Dr. Ali Sâfi’nin *İhbâtu’l-A’mâl ve Tekfiruhâ İnde’l-Mutezile*” isimli çalışmasıdır. Araştırmacı çalışmasını altı bölümde ele almıştır. Birinci bölümde ihbât ve tekfirin sözlük ve terim anlamlarını ele almış ve kavramların ikisinin de düşürme (iskât) anlamına geldiği sonucuna varmıştır. İkinci bölümde Mutezile’nin bu konudaki görüşünü, üçüncü ve dördüncü bölümde Mutezile’nin aklî ve naklî delillerini, muhaliflerinin delillerini ele almış sonuç kısmında ise ulaştığı neticeleri açıklamıştır.

Diğer bir çalışma Süleyman b. Abdulaziz er-Rubî’nin kaleme aldığı “*et-Tekfir İnde’l-Mutezile*”dir. Araştırmacı çalışmasını şöyle özetlemektedir.

Akli metodları kullanan bir ekol olmasına rağmen Mutezile’nin tekfir düşüncesindeki garabeti ve çelişkileri farklı açılardan ele aldık. Bu farklı açılar tekfirin varlığına dair Mutezile’nin düşüncelerini, bunun doğruluğu ve kendi inanç esaslarıyla uygunluğunu iyi değerlendirebilmek için konunun usul-u hamse ışığı altında ele alınmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda Mutezile’nin tekfir tasavvuru tefsir ve tahlile dayalı teorik bir ilişkiden ziyade pratik bir ilişkidir. Bu çalışmasında Mutezilenin usulünün, ortaya çıkış felsefesiyle uyumlu olmadığı sonucuna vardık.

Araştırmada yararlandığımız kaynakları kaynakçada belirtmekle birlikte burada en önemlilerini bizzat belirtmekte fayda olacaktır.

Mutezile’nin görüşlerini aktarırken bizzat kendi kaynaklarına müracaat ettik ve bu kaynaklardan en çok istifade ettiklerimiz ise Kadı Abdulcebbar’ın, “*el-Muğnî*”si, “*el-Usûlu’l-Hamse*”si, “*el-Mecmûu Fi’t-Teklîf*”i, “*el-Mutezile ve Usuluhum el-Hamse*”si el-Hayyât’ın, “*el-İntisâr*”ı, İbnu’l-Melâhimî’nin, “*el-Fâik*”i, İbn Murtazâ’nın, “*el-Kalâid*”i, Zemehşeri’nin, “*Keşşâf*”ı, el-İsfahânî’nin, “*Câmiu’t-Tefsîr*”idir.

Ehl-i Sünnetin görüşleri de yine kendi kaynaklarından istifade ile aktardık. Onlardan bazıları ise Şehristânî’nin, “*el-Milel ve’n-Nihal*”i, Ebû Kâhir el-

Bağdâdî'nin, “*Usulu'd-Dîn*”i, “*el-Milel ve'n-Nihal*”i ve “*el-Fırak Beyne'l-Fırak*”ı, el-Eşârî'nin, “*Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*”idir.

Kelimelerin lüğavî açıklamalarıyla ilgili ise daha çok Zebîdî'nin “*Tâcu'l-Arûs*”u, Fîruzâbâdî'nin “*el-Kâmusu'l-Muhît*”i ve İbn Manzur'un “*Lisânu'l-Arab*”ından istifade ettik.

3. KELAM TARİHİNDE MUTEZİLE EKOLÜ

3.1. Mezhebin Kökenleri ve Temsilcileri

Mutezile, kelimelerin tarihinde ilk sistematik ekol kabul edilir. Hicri ikinci asrın sonlarında beş esas üzerine bina edilmiş bir görüşe sahip olan ve o döneme kadar selef olarak kabul edilen geniş zümrenin görüşünden ayrılanlara Mutezile denilmiştir. Mutezile'nin bu beş temel esası, bütün fırkaları arasındaki ortak paydayı temsil etmektedir.

Kelimenin kökü sözlükte “ayrılmak, ter etmek, uzaklaşmak vs.” anlamına gelen “i'tizâl” sözcüğünden gelir. Mutezile ise “ayrılan ve uzaklaşan kimseler” manasındadır.¹ “*Bana inanmadıysanız benimli beraber olmayın. Benden uzak durun. (fa'tezilûn)*”² ayetinde kelimenin sözlük anlamındaki kullanımına örnek vardır. Mutezile, kendisi hakkındaki olumsuz yargıya karşın, “*Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl.*”³ ayetinde geçtiği üzere şer, bidat ve fitnelerden yüz çeviren anlamında kendi ekolünü övgü makamında kendileri için kullanmışlardır.⁴

Esasen Mutezile İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan ve İslâm akaidine dair konularda tevil ve cedel metodunu kullanan ilk kelim mezhebinin adıdır. Ayrıca bu ekole “Ehl-i Adl ve Tevhid veya el-Adliyye”, “Ehl-i Hak”, “Fırka-i Nâciye” ve “El-Munezzehune lillallah”, “Kaderiyye”, “Seneviyye” vs. isimler de verilmiştir. Bunlardan olumlu olanlar mezhebin kendi üyeleri, olumsuz olanlar ise karşıt görüşte olanlar tarafından konulmuştur.⁵

¹ FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmusu'l-Muhît*, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Kahire, 1935, IV, s.15; İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Lisâni'l-Arab, 1970, XI, s.440.

² Duhân, 44/21.

³ Muzemmil, 73/10.

⁴ ZÛHDÎ Cârullah, *el-Mu'teziletu Beyne'l-Kâdim Ve'l-Hâdis*, thk. Muhammed Abduh, Tarık Abdulhalim, Dâru'l-Erkâm, 2.Baskı, 1408/987, Birmingham, s.4.

⁵ SÂLİH el-MAKBELÎ, *el-İlmu'ş-Şâmi*, 1. Baskı, Mısır, 1328, s.300.

Hicrî birinci yüzyılda Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd ilk Mutezilî isimler olarak kabul edilir. Mutezile, Emevî hilafetinin ilk asırlarında ortaya çıkmış, en parlak dönemini Abbasî hilafeti zamanında yaşamıştır. Sünnî kelamının üzerine kurulu olduğu esasları tesis etmede büyük rol oynamıştır. İslâm akâidine dair konuları anlamada mücerret aklı esas almış ve aklı, nakli anlamada hakem kabul etmiştir. Mutezile, gerek dinî gerece siyasî meselelerde başat rol oynamıştır.⁶

İsfereyânî, Bağdâdî, Şehristânî ve Râzî gibi müelliflerin fırkalarla ilgili kitaplarında geçen yaygın klasik anlayışa göre “mutezile” isimlendirmesi bu mezhebe muhalifleri tarafından kınama maksadıyla verilmiştir. Zira mutezile, muhalif ve ayrılıkçı olan anlamındadır.

Şehristânî bu düşünceyi destekler mahiyette Mutezile’nin ortaya çıkış süreciyle ilgili şöyle bir hadise aktarmaktadır.

“Bir adam Hasan-ı Basrî’nin yanına girdi ve şöyle dedi. “Ey Din İmamı! Bizim zamanımızda büyük günah işleyeni tekfir eden bir grup çıktı. Onlara göre büyük günah, kişiyi dinden çıkartan bir küfürdür. Onlar Hariciler’dir. Yine büyük günah işleyenleri Allah’a havale eden bir grup çıktı. Onlara göre de, büyük günah, imana zarar vermez. Zira imanın bir ruknu değildir. Nasıl küfür varken salih amelin bir faydası olmuyorsa, iman varken de günah kişiye zarar veremez. İşte bu mezhep “mürchie”dir. Şimdi biz bu konuda itikâdî anlamda nasıl hüküm vereceğiz.” Bunun üzerine Hasan-ı Basrî düşündü. Cevap vermeden önce Vasıl b. Ata; “Ben bu konuda büyük günah işleyen mutlak anlamda mümin ya da kafirdir demiyorum. O bu ikisi arasında bir yerdedir. (el-Menziletu Beyne’l-Menziletayn) ne mümin ne de kafirdir.” diyerek (Hasan-ı Basrî’nin yanından) mescidin sütunlarından birine ayrıldı.(itizâl) Ardından Hasan-ı Basrî’nin ders halkasından bazıları Vasıl’ın söylediklerine hak verdi. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî Vasıl bizden ayrıldı(itezelenâ Vasıl) diyerek Vasıl’ı ve talebeleri Mutezile olarak isimlendirdi.”⁷

Mutezile alimlerinden Kadı Abdulcebbar ise, Mutezile isminin aslını, Amr b. Abîd’e dayandırarak şöyle izah etmektedir:

“Vasıl b. Ata ile Amr b. Abîd arasında büyük günah işleyen kişinin akıbetine dair münazara yapıldı. Amr, Hasan-ı Basrî’nin meclisini terk edip Vasıl’a katıldı. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî’nin meclisindekiler Amr’ı mutezile olarak isimlendirdi.”⁸

Kadı Abdulcebbar’ın dediği gibi aslında mutezile, kendisini Ehl-i Adl diye isimlendiren fırkaya muhaliflerince verilen bir lakaptır.⁹

Mutezile’nin tarih içerisinde ortaya çıkışı ve fikrî kökenlerinde ihtilaf vardır. Bu konuda iki farklı görüş ortaya atılmıştır. Birinci görüşe göre itizal, büyük günah

⁶ İRFAN, Abdulhamid, *Dirâsâtun Fi’l-Fırak ve’l-Akâidi’l-İslâmiyye*, Matbaatu’l-İrşâd, 1. Baskı, Bağdad, 1967, s.87; ZÜHDÎ Cârullah, *el-Mu’teziletu Beyne’l-Kâdîm Ve’l-Hâdîs*, s.2.

⁷ eş-ŞEHRİSTÂNÎ, *el-Milel ve’n-Nihal*, thk. Muhammed b. Fethullah Bedrân, Mektebetu’l-Encilu, 2. Baskı, Kahire, 1956, I, s.60.

⁸ el-BAĞDÂDÎ, Abdulkadir, *el-Fırak Beyne’l-Fırak*, Matbaatu’l-Medenî, 3. Baskı, Mısır, s.19.

⁹ eş-ŞEHRİSTÂNÎ, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, s.61.

işleyen kişinin hükmü ve kulun kendi fiilin yaratıcısı olup olmadığına dair kaderî tartışmalar gibi dinî ve akidevî meseleler üzerine yapılan tartışmaların bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu görüş sahipleri mutezile isminin bu gruba şu sebeplerle verildiğini söylemektedir.

1. “el-Menziletu Beyne'l-Menzileteyn” sözüyle onlar Müslümanlardan ayrıldığı (itizâl) için,

2. Vasıl b. Ata'nın Hasan-ı Basrî'nin halkasından ayrılarak “el-menziletu Beyne'l-Menzileteyn” sözüyle ayrı bir halka kurduğu ve Hasan-ı Basrî'nin “Vasıl bizden ayrıldı.” sözünü söylediği için,

3. Onlar, büyük günah işleyenin mümin ve kafirden ayrılması (itizâl) gerektiğini söyledikleri için Mutezile olarak isimlendirilmiştir.

İkinci görüşe göre “itizal” siyasî bir sebebe dayanmaktadır. Bu görüşü söyleyenlerin en meşhuru İtalyan müsteşrik Nallino ve merhum Ahmed Emin'dir. Onlara göre Mutezile Hz. Ali taraftarlarıdır. Muaviye'ye ödün verdiğinden dolayı Hasan-ı Basrî'den ayrılmışlardır veya onlar Hz. Ali ve Muaviye taraftarları arasında tarafsız bir tutum sergilemişler ve böylece bu iki gruptan da ayrılmışlardır.¹⁰

Kadı Abdulcebbar el-Hemadânî, itizâlin yeni, olağanüstü görüş ya da durum olmadığını tam tersine Allah Resulu ve Sahabe döneminden beri devam eden bir durum olduğunu söyleyerek Mutezile isminin onlara “وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ”¹¹ “Sizi ve Allah'tan başka taptıklarınızı terk ediyorum.”¹¹ ayeti ve من اعتزل الشر سقط في الخير “Şerden ayrılan kimse hayra girer.”¹² hadisinde de ifade edildiği gibi şerri terk ettikleri için verildiğini ifade etmiştir.

İtizalin ortaya çıkışı, dini metinleri anlamada salt aklın kullanılmasıyla ortaya çıkan fikrî ve kelimî ilkelerin tarihi süreç içindeki gelişimlerinin birer neticesidir. Aynı zamanda bu düşünce, Yunan ve Hint felsefesi ile Yahudî ve Hristiyan inançlarından etkilenmenin bir sonucudur.¹³

¹⁰ AHMED EMİN, *Fecru'l-İslâm*, s.200-'den naklen İRFAN,, *Dirâsâtun Fi'l-Fırak ve'l-Akâidi'l-İslâmiyye*, s.89

¹¹ Meryem, 19/48.

¹² Bu hadis öncelikle mevzudur. Ehl-i Sünnet kitaplarında bulunmaz. İkinci olarak Mutezile kitaplarının çoğunda geçmektedir.

¹³ KADI ABDULCEBBAR, el-Hemadânî, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, Matbaatu'l-İstiklâlî'l-Kübrâ, 1. Baskı, Kahire, 1965, s.93.

Vasıl b. Ata tarafından Mutezile kurulmadan önce tartışmalara dayalı sözlerle başlayan fikrî ve dinî cedeller vardır. Bunlar Mutezile'nin fikriyatının ilk dayanaklarıdır. Şimdi bu sözleri sahipleriyle birlikte ele alalım.

1. İnsanın mutlak şekilde hür ve tercih sahibi olduğuna dair söz. Bu söz insanın kendi fiilin yaratıcısı olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu sözü Abdurrahman b. el-Eşas'la birlikte Abdulmelik b. Mervân'a isyan eden Mabed el-Cühenî söylemiştir. Haccac, onu ayaklanma başarısız olduğunda hicri 80 yılında öldürmüştür. Yine Ğaylan ed-Dımeşkî de Ömer b. Abdulaziz döneminde buna benzer bir söz söylemiş ve Hişam b. Abdilmelik tarafından öldürülmüştür.

2. Kur'ân'ın mahluk olduğuna ve sıfatların Allah'tan soyutlaştırılmasına dair söz. Kurânın mahluk olduğuna dair sözü Cehm b. Saffân söylemiştir. Selem b. Ahvez'de onu Merv'de hicri 128'de öldürmüştür. Sıfatların Allah'tan soyutlaştırılması ile ilgili sözü de Ca'd b. Dirhem söylemiş, onu da Kufe valisi Halid b. Abdillâh öldürmüştür.

Mutezile, Hasan-ı Basrî'nin talebesi olup sonra büyük günah işleyen¹⁴ ne mümin ne de kafir olup iki durum arasında olduğunu, tövbe etmeden ölürse ebedî cehennemde kalacağını söyledikten sonra hocasının ders halkasından ayrılan Vasıl b. Ata (h.80-131) tarafından kurulmuş fikrî bir fırka olarak ön plana çıkmıştır. Vasıl b. Ata, Abdulmelik b. Mervan ve Hişam b. Abdilmelik devrinde yaşamıştır. Kendisine nisbetle Mutezile Mezhebi, "Vâsılıyye" olarak da isimlendirilmektedir.

Mutezile kalamî konularda akla çokça değer verip geniş hürriyet tanıdığı ve cüzî meseleleri derinlemesine araştırdıkları için ileride de açıklayacağımız üzere beş temel esasta ittifak etmekle birlikte fırkalara ayrılmıştır. Bu fırkalardan her birisi, kendisini diğerlerinden ayıran yeni bir fikirle ortaya çıkmıştır. Bu fırkalar kurucuları olan veya düşüncelerini benimsedikleri kişi ile isimlendirilmişlerdir. Mutezile mezhebi Irak, Horasan ve Maverâunnehr'de Büveyhiler'in himayesinde yayılmıştır.¹⁵

Mutezile genel olarak Basra ve Bağdat ekolü olmak üzere iki kısımda değerlendirilir. Basra ekolünün en önemli mütefekkirleri, Vasıl b. Ata, Amr b.

¹⁴ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s.35; AHMED EMİN, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 10. Baskı, Beyrut, 1969, s.290.

¹⁵ el-MURTEZÂ, Ahmed b. Yahya, *el-Münye Ve'l-Emel Fi Şerhi'l-Milel ve'n-Nihal*; Dâru'l-Mearif, 1316, s.2-3. Bu söz mevzu rivayetlerdendir. Hiçbir Ehl-i Sünnet kitabından bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mutezile kitaplarının çoğunda mevcuttur.

Ubeyde, Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (h.227/m.842), İbrahim b. Seyyar en-Nazzâm (235/853), Amr b. Bahr el-Câhız, Ebu Ali el-Cubbâî (303/924), oğlu Abdusselâm el-Cubbâî (321/941) ve hayatının ilk döneminde itizalî fikirlere sahip olmakla birlikte sonradan bu fikirden vazgeçen Ebu'l-Hasan el-Eşârî (324/944) dir.¹⁶ Yine Kadı Abdulcebbar el-Hemedânî (415/1025), Kadı Abdulcebbar'ın talebelerinden el-Hasan b. Metviye Ebu'l-Huseyn el-Basrî (436/1045), “*el-Mesâil Fi'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn Ve'l-Bağdâdiyyîn*” adlı kitabın yazarı Ebu Reşîd Saîd en-Nisâbüî (460/1067), Rukneddîn Mahmud b. el-Melâhimî (536), Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (538), “*el-Kâmil Fi'l-İstiksâi fîmâ Beleğanâ Min Kelâmi'l-Kudemâ*” adlı kitabın yazarı Takıyyuddîn en-Necrânî de (656) sonraki dönem Mutezile alimleridir.¹⁷

Bağdad ekolünün en önemli mütefekkirleri ise, Bişr b. el-Mutemir (210/825), Semmâme b. Eşras (213/831), Ebû Musa el-Mirdâd (226/844), Ebu'l-Huseyn el-Hayyât (190/818), Ebu Cafer Muhammed el-İskâfî (240/858), Ebu'l-Kasım el-Ka'bî (319/938), Ebu Bekr el-İhşîdî (326/946)dir.¹⁸ Yine bunların dışında da Selam b. Aclân, Said es-Sevrî el-Kufî, Abdullah b. Ebî Nuceyh, Abdurrahman b. İshak el-Medenî, Abdolvâris b. Said e-Sevrî, Sallih b. Keysan, Vehb b. Münebbih, Harun b. Musa el-A'ver en-Nahvî, Ata b. Ebî Meymûne gibi pek çok Mutezilî alim mevcuttur. Suyutî Mutezili düşünürlerle ilgili; “Onlar kaderi taşlamaktadırlar. Onlar, Buharî ve Müslim'in ya her ikisinin ya da birisinin rivayet ettiği kimselerdir.” demektedir.¹⁹

3.2. Mutezilede Usûl-ü Hamse ve Önemi

Mutezile'nin beş temel esası, “tevhid, adalet, va'd ve vaîd, el-menziletü beyne'l-menzileteyn ve emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker”dir.²⁰ Bunlar Mutezile'nin kelâmî hükümlerde dayandığı asli ilkeleridir. Diğer taraftan ise eşyanın hakikati ve akideyi anlama konularında akla dayanmasının sonuçlarındandır. Zira

¹⁶ ZÜHDÎ Cârullah, *el-Mu'teziletu Beyne'l-Kâdi Ve'l-Hâdis*, s.101; CEMALUDDİN EL-KASİMÎ, ed-Dımeşkî, *Nazaru Tarihi'l-Cehmiyye ve'l-Mutezile*, Matbaatu'l-Menâr, 1. Baskı, 1331, Mısır, s.76; *el-Muteziletu Tekvinu'l-Akli'l-Arabî*, s.103.

¹⁷ CEMALUDDİN EL-KASİMÎ, ed-Dımeşkî, *Nazaru Târihi'l-Cehmiyye ve'l-Mutezile*, Matbaatu'l-Menâr, 1. Baskı, Mısır, 1331, s.76-7.

¹⁸ CEMALUDDİN EL-KASİMÎ, ed-Dımeşkî, *Nazaru Târihi'l-Cehmiyye ve'l-Mutezile*, Matbaatu'l-Menâr, 1. Baskı, Mısır, 1331, s.76-7.

²⁰ AVVAD EL-MU'TAK, *el-Mutezile ve Usûluhumu'l-Hamse*, s.7-8, 605; KEMALUDDİN EL-KASİMÎ, *Nazaru Târihi'l-Cehmiyye ve'l-Mutezile*, s.44; BAĞDADÎ, *el-Firak Beyne'l-Firak*, s.94;ŞEHRİSTANÎ, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, s.57.

onlara göre eşyanın iyi ve çirkin olduğuna akıl karar vermektedir. Nitekim Şehristânî'nin "*el-Milel ve'n-Nihal*" isimli eserinde şu şekilde geçmektedir.

"Bütün bilgiler fiile bağlıdır ve akılla bakmak gerekmektedir. Nimet veren Allah'a şükr etmek, işitmeden (peygamber gelmeden) önce gereklidir. Hüsün ve kubuh ise iyi ve kötü iki varlığın sıfatıdır."

Mutezilî alimler istivâ, yed, ayn, mahabbet, rıza, ğazab, suht gibi sıfatları kendi akıllarına yatacak şekilde tevil etmişlerdir. Vasıl b. Ata; "Cemel günü iki gruptan birisi fasıktır. Ya içinde Ammar b. Yasir, Hasan, Hüseyin ve Ebu Eyyub el-Ensârî'nin olduğu grup ya da Aişe ve Zübeyr'in olduğu gruptur. Sahabenin şehadeti vardır. Fakat onlar, sahabenin şehadeti kabul olmaz demişlerdir."

Mutezile'nin önemi onların iki temel ilkeye dayanmasından kaynaklanmaktadır. Bunlar insanın tercihlerinde özgür olması ve buna bağlı olarak fiillerindeki sorumluluğu ile insan aklına çok değer vermedir.

Mutezileye göre akıl Allah'ın mükellefte yaratmış olduğu zaruri ilimlerin bütünüdür. O, insanın marifete ulaşmasının asıl aracıdır. Akıl, marifete delillere bakıp düşünmek suretiyle ulaşır.²¹

Onların çoğu fikrinde, bu ilkeler tezahür etmektedir. Onlar, fikirlerini savundukları ve inşa ettikleri platformlarda pek çok münazara yapmışlardır. Bunları klasik kaynaklarda ve özellikle fırkalar ve mezheplere dair kitaplarda bulmak mümkündür. Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i, Abdulkadir el-Bağdâdî'nin "*el-Farku Beyne'l-Firak*", Cahız'ın "*Resâil ve el-Hayvân*" adlı kitapları, başta "*Şerhu Usûli'l-Hamse*" ve "*el-Muğnî Fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*" eserleri olmak üzere Kadı Abdulcebbar'ın kitapları itizâl fikrini tafsilatıyla ele alan en önemli kaynaklardan sayılmaktadır.

Mutezile mezhebine mensup olanlar bu münazaraları kendi aralarında, Mecusî, putperest veya başka gruplarla yapmaktadırlar.²² Bu münazaralar, bize Mutezile'nin tek bir mezhebe bağlı kalarak geniş bir hürriyet alanına sahip olduklarını göstermektedir. Nitekim onlar birbirlerini tekfir etmez, aralarında büyük ihtilaflar olmasına rağmen birbirlerini öldürmeye kalkmazlar. Ancak nadir de olsa bir anlık öfkeden kaynaklı tepkisel olan davranışlar da olmuştur. Lakin bunun ötesine geçmemişlerdir.

²¹ HATİM İBRÂHİM Yusuf, *Aslu'l-Adl İnde'l-Mutezile*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1423/1993, s.38.

²² el-FEYYUMÎ, Muhammed İbrahim, *el-Mutezile Tekvînu'l-Akli'l-Arabî A'lâm ve Efkâr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, s.188.

Tarihi kaynaklar bize İbnu'r-Ravânidî gibi Mutezile mezhebine mensupken mezhepten çıkıp onlarla mücadele eden şahsiyetlerden bahsetmektedir. İbnu'r-Ravânidî *Fazîhatu'l-Mutezile* isimindeki kitabında Mutezile'yi eleştirdiği düşüncelerini ele almıştır. Bununla birlikte Mutezile de, Ebu'l-Kasım el-Hayyâd tarafından yazılan *el-İntisâr Fi'r-Raddi Ale İbni'r-Ravandî* kitabıyla ona reddiye yazmıştır. Mutezile'nin yaptığı diğer münazaralar ise Ehl-i Sünnet, Şia, Cehmiyye ve Murcie gibi diğer mezheplerle olmuştur.

Mutezile'nin en önemli özelliği, metodunun güçlü bir rasyonalizm üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Onları diğer ekollerden ayıran en önemli yönler şöyledir:

1. Mutezile akide tasavvurlarını oluştururken akla dayanmaktadırlar. Akı, “akıl ilk delildir.” şiarıyla nakle öncelikle kullanırlar. Onlar akıl ve selim fitratın kendiliğinden helal ve haramı birbirinden ayırma gücü olduğunu söylemektedirler.

Nitekim Mutezile insan hürriyeti ile va'd-vaîd arasında irtibat kurmaktadır. Çünkü akıl ve irade sahibi insan fiillerinden mesul, hür ve tercih edici olarak yaratılmıştır. Bunun için insan mükafat ve ceza kazanma kabileyetine sahiptir. İnsan hürriyeti, kendisine müracaat etmesi için Allah'ın kullarına ihsan ettiği tevbeden de anlaşılmaktadır. İslam Mezhepleri arasında, Mutezile'nin yaptığı gibi insan hürriyetini bu kadar genişçe savunan mezhep yoktur.²³

2. Mutezile, hadis-i şeriflere ise sıhhati açısından ihtiyatlı yaklaşmakta ve hadislerin sübutunun katiliğinden şüphe etmektedir. Bundan dolayı eserlerinde hadisleri sınırlı bir çerçevede kullanmaktadır. Bunun sebebi kendi zamanlarında uydurma hadislerin yaygınlık kazanmasıdır. Bunun için onlar hadis kabul etmek için bir takım kriterler geliştirmiştir.

3. Mutezile insanın kendi fiilinden mesul olduğunu ve mesul olması için de gittiği yolun, amelin ve inancın seçiminde hür olması gerektiğini savunmaktadır. Şayet böyle olmasa kişi kendi iradesiyle yapmadığı şeyler için hesaba çekilmiş olacaktır. Bu ise zulümdür ve Allah'ı adaletine sığmaz. Allah, şer ve zulm isnat edilmekten münezzehtir. Onlar kulun kendi fiilin yaratıcısı yani hayır ya da şerri

²³ el-EŞARÎ, *el-İbâne*, s.97.

yapmada tamamen özgür olduğu ve yaptıklarına karşılık ahirette mükafat ya da cezayı hak ettiği konusunda ittifak etmişlerdir.²⁴

4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

4.1. Va'd ve Vaîd

Va'd (وَعْد) ve vaîd (وَعِيد) kavramlarının ikisinin de kökü “ileride gerçekleştirilecek bir şeye dair söz vermek” anlamındaki v-a-d (وعد) dir Genellikle va'd hayır durumlarında ve iyi şeyler için, “vaîd” de şer ve kötü şeyler için kullanılan bir söz verme biçimidir. Bundan dolayı “Vaîd” de “tehdid etme”, “va'd” de müjde verme esastır. Nitekim Allah'ın mümin kullarına vereceğine dair söz verdiği mağfiret, sevap, cennet hayır kapsamında olduğu için Allah'ın verdiği bu söz “va'd” olarak ifade edilirken Allah'ın isyankar ve kafirlere vereceğine dair söz verdiği azap ve cehennemde ebedi kalıcılık ise “vaîd” olarak nitelenmektedir. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet'e göre “va'd” Allah'ın bir lütfu ve nimeti iken, “vaîd” adaleti ve cezasıdır.²⁵

Terim olarak ise va'd, “mükafat”, vaîd “ceza” anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de ise va'd müminler için ecr, sevap anlamında kullanılmış olup, bununla müminler salih amel yapmaya teşvik edilmektedir. Vaîd ise kafir ve fasıkları cezalandırma tehdidinde bulunma anlamına gelmekte olup, bununla onlar kötü amellerden sakındırılmaktadır. Kadı Abdulcebbar, “Allah'ın kendisine itaat edeni mükafatla müjdelemesini (va'd) ve isyan edeni ceza ile tehdid etmesini (vaîd) inkar eden kişi kafir olur.” demiştir.²⁶

Mutezile'ye göre va'd ve vaîdin yerine getirilmesi zorunludur. Çünkü Allah'ın kitabı, va'd ve vaîde dair pek çok ayetle doludur. Bunlardan vazgeçme ve dönme (hulf) Allah hakkında uydurulan büyük bir yalandır.

Mutezile, Allah'ın tehdidinden (vaîd) vazgeçebileceğini kabul etmenin müjdesinden (va'd) de vazgeçebileceğini kabul etmek anlamına geleceğini, çünkü ikisinin durumunun da aynı olduğunu söylemektedir. Ehl-i sünnetin müjdeden değil, tehditten vazgeçmenin bir lütf olduğu gerekçesine dayanarak Allah'ın va'd ve

²⁴ el-MURTEZÂ, eş-Şerîf Ali b. Huseyn el-Musevî, *İnkâzu'l-Beşer Mine'l-Cebr ve'l-Kader*, thk. Muhammed İmâre, s.279, Dâru'l-Hilâl, 1971 s.279; MAHMUD SUBHÎ, *Fi İlmi'l-Kelâm*, 4. Baskı, Mevsuatü's-Sekâfe, 1982, I, s.148; HATİM İBRÂHİM Yusuf, *Aslu'l-Adl İnde'l-Mutezile*, s.296; İMÂRA, Muhammed, *el-Mutezile ve Muşkiletu'l-Hurriyye*, 2. Baskı, Dâru's-Şurûk, 1408/1988, s.45.

²⁵ İBN MANZUR, *Lisânul-Arab*, s.173; CÜRCÂNÎ, Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, thk. Gustavos Vogel, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1969, s.123.

²⁶ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, II, s.779.

va'dini bir birininden ayırmasına Mutezile karşı çıkmaktadır. Onlara göre bu uygun değildir. Çünkü lütf iyiliklerde olur. Yalan her türlü çirkin bir şeyken lütf olamaz. Allah va'd ve va'dde bulunur, O'nun hakkında sözünden dönmek ve yalan caiz değildir.

Mutezile va'd ve va'dde istisna olabilir düşüncesine de karşı çıkmaktadır. Onlara göre Allah'ın kendisiyle zahirinin kastedilmediği bir kelam getirmesi caiz değildir. Çünkü bu tarz konuşma bilmeceye benzer üstü kapalı bir konuşma olur ki bu Allah için caiz değildir.²⁷

4.2. İhbât ve Tekfir

İhbât sözlükte “iptal etmek” anlamına gelmektedir. *أحبط الله عمل الكافر* ifadesi “Allah kafirin amelini iptal etti yok saydı.” anlamıdadır.²⁸ H-b-t kökünden gelen hebt (حبط) kelimesiyle kastedilen mana ise; yapılan günahlar sebebiyle daha önce yapılan salih amellerin sevabının düşmesi, amelden beklenen menfaatin zıddıyla sonuçlanmasıdır. “Habt” kelimesi amelden kazanılan menfaat, yok olduğunda kullanılmaktadır.²⁹ Kelam ilmindeki terim anlamına gelince “ihbât”, “kendisinden beklenen fayda gerçekleşmeksizin iyiliklerin sonucunun iptal edilmesi”dir. El-Kefevî; “ihbat, hasenelerin seyyie ile iptal edilmesidir.” demektedir. “ihbat”, daha fazla cezanın hak edilmesi sebebiyle hak edilen sevabın kaldırılmasıdır.³⁰ “İhbât”, hak ettiği mükafat ve övgüden daha çok hak ettiği ceza ve kınama olması sebebiyle itaat eden kişinin mükafatının düşürülmesidir.³¹ Yani, çok olan günahların, daha az olan sevapları silmesi, boşa çıkarması ve ortadan kaldırmasıdır.

“K-f-r” kökünden gelen “tekfir” ise setretme, örtme anlamına gelmektedir. Bir kişi bir şeyin üzerini örtüp kapadığı zaman *كَفَرَ* ifadesi kullanılmaktadır. *كَفَرَ* ifadesi ise “Allah onun günahlarını bağışladı, sildi yok etti” anlamına gelmektedir. Gece, karanlığıyla insanları ve eşyayı örttüğü için “kâfir” olarak nitelendirildiği gibi çiftçi de tohumu toprağın içine koyup kapadığı için “küffâr”

²⁷ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s.23-89'dan naklen, KADI ABDULCEBBAR, *el-Mutezile ve Usuluhum el-Hamse*, s.211; ŞEHİRİSTÂNÎ, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, s.42.

²⁸ İBN MANZUR, *Lisânu'l-Arab*, VII, s.272; HEYET, *el-Mucemu'l-Vasît*, Dâru'd-Dâve, s.98; ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed, *Tacu'l-Arûs*, el-Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır, 1306, I, s.182.

²⁹ İBNU'L-ESÎR, *en-Nihâye Fî Ğarîbi'l-Hadîs*, thk. Tahir ez-Zâvî, Mahmut et-Tanâhî, en-Nâşiru'l-Halabî, 1. Baskı, 1963, I, s.13.

³⁰ ZEMAŞERÎ, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, thk. Adil Abdulmevcût, Mektebetu'l-Abîkân, 1. Baskı, Riyad, 1998, I, s.62-3.

³¹ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik*, thk. Faysal Bedir Avn, Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire, 2010, s.489.

olarak vasıflandırılmaktadır.³² Tekfir kelimesinin terim olarak ise iki anlamı vardır. Biri inançta diğeri amelde küfürdür. Tekfir dinî bir terim olarak “Ehl-i kible olan bir kişiye küfür nisbet etmektir.” Ezherî küfrün tarifıyla ilgili Leys’ten imanın zıddı olduğunu nakletmektedir. İbn Fâris ve el-İsfahânî ise şöyle söylemektedir: “Kâfir mutlak anlamda kullanıldığında Allah’ın birliğini, nübüvveti, şeriatı veya bu üçünü birden inkar eden kişi kastedilmektedir. İbn Hazm ve el-Karâfî de bu konuda aynı düşünmektedir.”³³

Bu araştırmada ele aldığımız tekfir ise, sevapların küçük sayılabilecek günahlardan çok olması nedeniyle onları ortadan kaldırması, silmesi ve kişinin doğrudan cennete girmesine vesile olmasıdır. Bu, ameli konulardan “keffaret” ile aynı anlam içeriğine sahiptir. Nasıl ki, her hangi bir ibadette işlenen hatanın silinmesi için keffaret denilen bir bedel ödeniyorsa, ahirette çok olan hayır ve sevapların daha az nitelikte olan küçük günahları silmesi de böyledir. Başka bir ifadeyle tekfir ile cezayı hak eden kişinin günahından daha fazla sevap kazanması veya tövbe etmesi sebebiyle cezasının kaldırılması kastedilmektedir.³⁴

Tekfir, işlediği sevaptan daha az olması veya tövbe etmesi sebebiyle küçük günah işleyen kişinin hak ettiği günah ve cezanın düşürülmesi olarak da tanımlanmaktadır.³⁵ Bununla birlikte, ilahi ceza ve azabı gerektiren büyük günah, tekfirin dışında tutulmuş, bu günahın silinmesi ancak dünya hayatında kişinin tövbe etmesine bağlı olarak kabul edilmiştir.³⁶

4.3. Büyük ve Küçük Günah

Çoğulu “kebîrât” ve “kebâir” olan “kebîre” büyük günah anlamına gelmektedir. Öldürme, zina ve savaştan kaçma gibi dinen yasaklanan çirkin fiiller için kullanılmaktadır.³⁷ Terim olarak “dinen yasaklandığı konusunda kesin delil bulunan ve hakkında dünyevî veya uhrevî ceza öngörülen davranış”³⁸ olarak tanımlanmaktadır.

³² İBN FÂRİS, *Mu’cemu’l-Makâyisi’l-Luğa*, V, s.19.

³³ İSFÂHÂNÎ, Rağıb, *el-Müfredât Fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, thk. Adnan Dâvudî, Dâru’l-Kalem, 1. Baskı, Dimeşk, 1412, s.715; KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli’l-Hamse*, s.771.

³⁴ ZEMAŞERÎ, *el-Keşşâf*, s.62.

³⁵ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik*, s.489.

³⁶ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli’l-Hamse*, s.70.

³⁷ İBN MANZUR, *Lisânu’l-Arab*, III, s.112; FİRÛZÂBÂDÎ, *el-Kâmusu’l-Muhît*, V, s.113.

³⁸ BEBEK, Adil, “el-Kebire”, *DİA*, XXV, s.163.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre büyük günah; "ateş, azab, Allah'ın lanet veya gazabıyla sonuçlanan her türlü günah" olarak ifade edilmektedir. Kurtûbî de büyük günahı, "Şarî'in büyük görüp kendisinden dolayı işleyeni ceza ile tehdid ettiği veya zararı büyük olan her türlü günah" olarak tarif etmektedir.³⁹ İbn Abdulizz Tahavî şerhinde ulemanın büyük günah konusunda ihtilaf ettiğini söyleyerek alimlerin büyük günahı; dinin ittifakla haram kıldığı günahlar, marifetullah kapısını kapatan günahlar, öldürme, zina, şirk gibi kendisinden nehyedilen günahlar, dünyada cezayı gerektiren günahlar veya Allah'ın ateş, lanet ya da ğazap ile tehdid ettiği günahlar şeklinde farklı şekillerde vasıflandırdıklarını belirtmektedir.⁴⁰

4.4. Fısk ve İsyan

Sözlükte "taze hurma kabuğunu yarıp dışarı çıkmak, belirli bir sınırı aşmak", fücür işlemek anlamına gelen⁴¹ fısk, terim olarak "isyân, Allah'ın emrini terk etmek itaatten, hak yoldan çıkmak manasındadır. Fâsık kişi ise isyankar ve şeriatın sınırını aşan kişidir. Fısk, el-kebîre lafzından daha genel bir lafızdır ve büyük ile küçük günahı kapsamaktadır.⁴²

Mutezile'ye göre fısk büyük günah gibidir. Fasık kişi, ne mümin ne de kafirdir. İki arasında bir yeredir.⁴³ Ehl-i Sünnet'e göre fasık ise büyük günah işleyen kişinin durumuna benzer. İnanç itibariyle mümin, amelde ise günah işlemesi sebebiyle fasıktır. Allah dilerse affeder dilerse azap eder.

İsyân, "boyun eğmemek, bir şeyi uygulamaktan kaçınmak, bir şeye direnmek, emir ve kanunlara uymamak, muhalefet etmek, inat etmek ve itaat etmemek" anlamlarına gelmektedir.⁴⁴ Terim olarak isyân fısktan daha hafif bir kötülüktür.⁴⁵

Mutezile'ye göre emrettiklerini yerine getirmemek, nehyettiklerini yapmak suretiyle Allah'ın emrine muhalefet eden kimse isyankardır ve büyük günah işleyenlerdendir. Mutezile'ye göre asî de fâsık gibidir ve cehennemde ebedî kalacak,

³⁹ KURTUBÎ, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, III, s.161-2

⁴⁰ TAHAVÎ, *Şerhu't-Tahâvî*, s.418-19.

⁴¹ ZEBÎDÎ, *Tacu'l-Arûs*, X, s.126; İBN MANZUR, *Lisânul-Arab*, III, s.43

⁴² KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kurân*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2. Baskı, Kahire, 1964, I, s.175; İBN TEYMİYYE, Ahmed, *Mecmûu Fetâvâ*, cem. Abdurrahman el-Asîmî, Metâbiu'r-Rıyâd, Rıyâd, XI, s.650.

⁴³ KADİ ABDULCEBBAR, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s. 137; el-MURTEZÂ, *el-Münye Ve'l-Emel*, s.6; HAVÂRİZMÎ, *Fâik*, s.610.

⁴⁴ İBN MANZUR, *Lisânul-Arab*, III, s.61; CÜRCÂNÎ, *et-Ta'rîfât*, s.10; HEYET, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, VI, s.123;

⁴⁵ AVVAD EL-MU'TAK, *el-Mutezile ve Usûluhumu'l-Hamse*, s.175.

oradan çıkmayacaktır. Ehl-i Sünnet ise bu görüşe muhalif olarak asinin mümin olduğunu, masiyetinin onu günahkar yapacağını, ahiretteki durumunun ise fâsık ve büyük günah işleyeninin durumu gibi olduğunu, Allah'ın dilerse onu affedeceği, dilerse de ona azap edeceğini belirtmiştir.⁴⁶

4.5. İstihkâk

Sözlükte “hakkın sabit ve gerekli olması”, “hak etme” anlamına gelen istihkak⁴⁷ kelimesi terim olarak bir şeyin sahibi için gerekli olması veya bir şeyi başka bir şeyden talep etmek anlamındadır. Yani bir kişinin hak ettiği şeyi talep etme hakkı vardır. Dolayısıyla istihkak, “bir şeyin başka bir kişi için gerekli ve hak olmasının anlaşılmasıdır” denilebilir.⁴⁸ Hukuk terimi olarak istihkak, bir kimsenin başka bir şahsın mülkiyet ya da zilyedliğinde bulunan bir mal üzerinde mülkiyet iddiasını ispat etmesi, hâkimin de buna göre hüküm vermesi demektir.⁴⁹

Mutezile'ye göre ahirette cennet ve cehennem istihkak ileldir. Hiç kimse cennete veya cehenneme hak etmediği şekilde girmez. Günahkar kimse, işlediği günaha göre cehennemi hak eder. Zina eder, hırsızlık yapar, içki içerse ne Haricilerin dediği gibi ne kafir olur, ne de Ehl-i Sünnet'in dediği gibi mümin kalır. Bu kişi, bu iki durum arasında yer alır: “el-menziletü beyne'l-menziletayn”. İsyan ve günahı sebebiyle cezayı da, iman ettiği için mükafatı da hak etmez. Kadı Abdulcebbar ise isyankarın inancına muhalif çirkin bir fiil işlediğinden dolayı cezayı hak edeceğini söylemiştir. Ehl-i Sünnet ise inanç açısından bu kişinin mümin olarak değerlendirileceğini, günah işleme açısından ise cezayı hak ettiğini, Allah'ın dilerse affedeceğini, dilerse de cezayı uygulayacağını belirtmektedir.⁵⁰

4.6. Şefaât, Af ve Tövbe

Ş-f-a kökünden mastar olan “şefaât” tek anlamındaki “vitr” kelimesinin zıddı olan “şef” kelimesinden türemektedir.⁵¹ Terim olarak ise menfaat sağlayıp zararı def etmek için başkası için arabuluculuk yapmaktır.⁵² Vesile ve talep anlamında da

⁴⁶ KADI ABDULCEBBAR, *el-Muğnî Fî Ebvâbi'l-Adl ve't-Tevhîd*, thk. Mahmud Muhammed Kasım, Dâru'l-Kutub, 1960, XX, s.167.

⁴⁷ İBN MANZUR, *Lisânul-Arab*, III, s.143; ZEBÎDÎ, *Tacu'l-Arûs*, I, s.99.

⁴⁸ İBN ABÎDÎN, *Haşiyetu İbn Abidin*, IV, s.191.

⁴⁹ AKTAN, Hamza, “İstihkak”, *DİA*, XIII, s.136.

⁵⁰ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmû'Fi't-Teklîf*, thk. Yan Patris, Dâruş-Şark, Beyrut, 1999, I, s.82, 90.

⁵¹ İBN MANZUR, *Lisânul-Arab*, III, s.381; ZEBÎDÎ, *Tacu'l-Arûs*, III, s.37; FIRÛZÂBÂDÎ, *el-Kâmusu'l-Muhît*, II, s.97.

⁵² ZEMAŞERÎ, Mahmud b. Ömer, *Esasu'l-Belâga*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998, I, s.60.

kullanılmaktadır. Mutezile ümmetinden büyük günah işleyen isyankarlara Hz. Peygamber'in şefaati edeceği düşüncesini inkar etmektedir. Çünkü onlara göre büyük günah işleyenler cehenneme girdikten sonra çıkmayacaklardır. Dolayısıyla Müslümanlardan büyük günah işlemeyenler için şefaatin mümkün olduğunu kabul etmişlerdir. Bu şefaatin de yalnızca onların cennetteki mertebelerini artırmak için olacağını söylemektedirler.⁵³ Ehl-i Sünnet ise Peygamberin şefaatinin ümmetinden büyük günah işleyenler için olacağını ifade etmektedir. Kadı Abdulcebbar Mutezile'nin şefaati hakkındaki görüşlerini açıklarken şunları söylemektedir:

Peygamberimizin ümmetine şefaati edeceğine dair Müslümanlar arasından bir ihtilaf yoktur. Fakat şefaatin kimlere olacağına dair ihtilaf vardır. Bize göre şefaati yalnız müminlerden peygambere (fisksız) tabi olanlardır.⁵⁴

Af kelimesine gelince o, sözlükte “silmek, yok etmek, düşürmek, cezalandırmamak, günahını bağışlamak”, “ceza hak edene ceza vermemek onu affetmek” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla insanın bir şeyi affetmesi onu terketmesi manasına gelebilmektedir.⁵⁵ Terim olarak ise “bir kişiyi cezalandırmamak, günahını bağışlamak, kötülüğünü görmezlikten gelmek” manasına gelmektedir.⁵⁶

Mutezile göre sadece küçük günahlar Allah tarafından affedilirken, büyük günahlar ise bağışlanmamaktadır. Ehl-i Sünnet'e göre ise Allah dilerse büyük günahı da küçük günahı da affeder. Dolayısıyla onlara göre afv Mutezile'nin dediği gibi sadece küçük günahlara hasredilmiş değildir.⁵⁷

Tövbe ise “t-v-b” kökünden gelen bir mastar olup sözlükte “günahtan geri dönme”, “masiyetten rücu edip Allah'a itaate yönelme” anlamına gelmektedir. Tövbe Allah'a isnat edildiğinden kulun tövbesini kabul etme manasında kullanılır. “İstetâbe” (استتاب) fiili ise Allah'dan tövbe ve af edilmeyi isteme anlamına gelmektedir.⁵⁸ Terim olarak tövbe İbn Kudame'nin dediği gibi insanın, işlediği günahların kendisi ile mahubunu arasına girdiğini bilerek bundan pişmanlık duymak

⁵³ HAVÂRİZMÎ, *Fâik*, s.545; KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s. 688; ZEMAŞERÎ, *Keşşâf*, II, s. 21.

⁵⁴ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, I, s.123.

⁵⁵ ZEBÎDÎ, *Tacu'l-Arûs*, X, s.136; FÎRÛZÂBÂDÎ, *el-Kâmusu'l-Muhît*, XI, s.8; HEYET, *Mucemu'l-Vâsıt*, III, s.24.

⁵⁶ ER-RUBU', Süleyman b. Abdulaziz, “et-Tekfir İnde'l-Mutezile”, *Mecelletu'l-Ulûmi's-Şer'iyye*, Cidde, 1433.

⁵⁷ Nazariyyetu't-Teklîf, Kâdı Abdulcebbar'ın Kelâmî Görüşleri, II, s.76

⁵⁸ CURCÂNÎ, *Ta'rifât*, s.123; İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab*, IV, s.5; FÎRÛZÂBÂDÎ, *el-Kâmusu'l-Muhît*, II, s.46; IV, s.22.

ve bu pişmanlıkla birlikte gelen itaatte kararlı olmak ve günahlardan vazgeçmekten ibarettir. İbn Aşur ise tövbenin bilgi, hal ve amelden oluştuğunu söylemektedir.⁵⁹

Bundan dolayı Mutezile büyük günah işleyen kişinin ölmeden önce hatalarından dönüp tövbe ettiğinde Allah'ın onu bağışlayacağını, tövbe etmeden ölürse, kafir olarak öleceğini ve cehennemde ebedi kalmayı hak edeceğini söylemektedir. Ehl-i Sünnet ise tövbenin kabulü için üç şart ortaya koymaktadır. Bunlar, günahları hemen terketmek, gelecekte yapmamaya azmetmek ve geçmişte yapılan günahlardan pişmanlık duymaktır.⁶⁰

⁵⁹ KADI ABDULCEBBAR, *el-Muğnî*, s.72.

⁶⁰ el-FEYYUMÎ, Muhammed İbrahim, *el-Mutezile Tekvînu'l-Akli'l-Arabî A'lâm ve Efkar*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, II, s.33.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUTEZİLE'DE GÜNAHLARIN AHİRETTEKİ AKİBETİ: İHBÂT VE TEKFİR

1. İHBAT VE TEKFİR TEORİSİ

Mutezile, müminlerden küçük günahlarının hesabının sorulacağı ve bunların durumunun ihbat veya tekfir ile neticeleneceğini kabul eder. Aşağıda bu teoriyi oluşturan iki kavramı ayrı ayrı ele alacağız.

1.1. İhbat

İhbat, Mutezile'nin "va'd ve va'd" ilkesinin zorunlu sonucu olarak görülebilir. Mutezileye göre Allah'ın itaat edenlere va'd ettiği bütün mükafatları ve isyan edenleri tehdit ettiği bütün cezaları yerine getireceğinde hiçbir şüphe yoktur. Zira Allah'ın sözünde hiçbir değişiklik olmaz. O'nun va'd ve va'dinden dönmesi ve verdiği haberlerin yalan olması söz konusu bile değildir.⁶¹

Bundan hareketle şu soruları sormak gerekmektedir. İtaat cezanın, isyan da mükafatın düşürülmesinde etkili midir? İhbat ve tekfir ile kastedilen mana nedir?

Cenâb-ı Hak "...Çünkü iyilikler kötülükleri giderir(tekfir)..."⁶², "Onlar, amelleri, boşa gitmiş (hebeta) kimselerdir..."⁶³ ayetlerinde bu kelimelerin anlamlarına işaret etmektedir.

İbn Teymiyye, ayet-i kerîmelerde geçen hasene ve seyyie ile hayırlı ve şerli amellerin kastedildiğini bunların da nimetler ve musibetleri netice verdiğini ifade etmiştir. Devamında ise "Her amelin karşılığı kendi cinsindedir" kaidesi gereğince hayır ve hasenât işleyen hayır ve hesenât göreceğini, şer ve kötülük işleyen ise şer ve kötülük göreceğini belirtmiştir.⁶⁴

Hasene ve seyyienin iki manası vardır.

Birincisi, kişinin kendi iradesiyle yapmış olduğu emredilen-nehyedilen ve itaat-isyan kabilinden işlediği hayr-şer amelleridir. Nitekim "Kim bir iyilik(hasene) yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük(seyyie) yaparsa, o da sadece o

⁶¹ KADI ABDULCEBBAR, *Usuli'l-Hamse*, s.70.

⁶² Hud, 11/114.

⁶³ Al-i İmrân, 3/22.

⁶⁴ İBN TEYMİYYE, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, X, s.57; XIV; s.234; XVI; s.289; el-Hasene ve's-Seyyie, s.23.

kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.”⁶⁵ ayetinde kelimelerinin bu manalarına işaret edilmektedir.

İkincisi ise, kulu sevindiren nimetler ve üzen musibetlerdir.⁶⁶ “*Size bir iyilik(hasene) dokunursa, bu onları üzer. Başımıza bir kötülük(seyyie) gelse, ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olursanız, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, onların hileleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır.*”⁶⁷ ayeti ise hasene-seyyienin bu manasıyla ilgilidir.

1.1.1. Mutezile'nin “İhbât” İle İlgili Görüşleri⁶⁸

Mutezile'nin “İhbât” ile ilgili görüşleri ihtilafıdır. Taftâzânî şunları söylemektedir:

Küfr ve isyandan sonra iman eden kişinin günahsız bir mertebete ehl-i cennet olduğunda ve iman ve salih amel işledikten sonra küfre giren kişinin de hiçbir iyiliği kalmayan kişi konumunda olup ehl-i cehennem olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur. İhtilaf günümüzde de şahit olduğumuz üzere iman edip iyi ve kötü amel işleyen ve itaatle birlikte büyük günah işleyenler hakkındadır. Bize göre onların varacakları yer, cehenneme girdikten sonra bile olsa cennettir. Onlar va'd ve va'îd gereğince bağışlanmaksızın mükafat ve cezayı hak etmişlerdir. Mutezile'nin meşhur imamlarına göre ise onlar tövbe etmeden önce ölürlerse ebedî cehennemlidir. Fakat onların imanlı ve itaatkar olmaları durumu problemlidir. Bu durumları gereği hak ettikleri mükafat nerededir? Nasıl yok sayılır? Mutezilî imamlar bu konuda onların yaptıkları salih amellerin boşa gittiğini söyleyerek kötülüklerinin iyiliklerini silip süpürdüğü fikrini savunmaktadırlar.⁶⁹

Çoğu Mutezilî alim hayatı boyunca Allah'a kulluk edip sonra büyük günah işleyen kişinin geçmiş salih amellerinin hepsinin boşa gideceğini söylemektedir.⁷⁰

⁶⁵ En'âm, 6/160.

⁶⁶ İBN TEYMİYYE, *Mecmû'ul-Fetâvâ*, VIII, s.162; XIV, s.234; XX, s.93; el-Hasene ve's-Seyyie, s.23; Şifâu'l-Alîl, II, s.901-2.

⁶⁷ Al-i İmrân, 3/120.

⁶⁸ Bkz. KADI ABDULCEBBAR, *Usuli'l-Hamse*, s.70.

⁶⁹ TAFTÂZÂNÎ, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahman Amîra, Alemu'l-Kutub, 2. Baskı, Beyrut, 1998, II, s.232.

⁷⁰ el-İCÎ, *el-Mevâkıf*, thk. Abdurrahman Amira, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1997, VIII, s.309.

Nitekim Kadı Abdulcebbar “Kişinin büyük günahdan dolayı hak ettiği ceza, itaatin karşılığı olan mükafatı siler (ihbât).” demektedir.⁷¹

Daha sonraki Mutezilî alimlerinden Ebu Ali el-Cubbâî ise yapılan iyiliklerin isyanla birlikte isyanın miktarınca düşeceğini, isyanın ise aynen sabit kalacağını belirtmiştir. Bunu şu misalle belirginleştirebiliriz. Mesela bir kişi 20 kez itaat, 10 kez de isyan etmişse, 10 isyan 20 itaatten çıkartılır. 10 kez itaat kalmış olur. 10 kez yapmış olduğu isyan da olduğu hal üzere 10 kez kalır. Şayet isyanı itaatinden fazla ise bütün itaati silinmiş, isyan da sayısınca bakî kalmış olur.⁷²

Üçüncü bir görüş sahibi de Ebu Haşim’dir. O, “ihbât”ın isyan ve itaat olan her iki tarafı da kapsadığını söylemektedir. Yani isyan, miktarınca isyanı sildiği gibi itaat de miktarınca isyanı silmektedir. Mesela bir kişi 10 kez itaat edip 20 kez isyan etmişse onun itaat sayısınca isyanı silinir. İsyanın tamamı değil silinenden sonra arta kalan 10 kez isyan kalmış olur.⁷³

Kadı Abdulcebbar ise bu konuda şunları söylemektedir.

“Mükellef 10 kez mükafat hak edeceği itaat ve 20 kez cezayı gerektirecek isyanla Allah’ın huzuruna gelirse Ebu Ali’ye göre Allah’ın onu 20 kez cezalandırması hüsündür. Cezayı gerektirecek ameli fazla olduğundan yapmış olduğu itaatlerin etkisi olmaz. Ebu Haşim’e göre bu doğru değildir. Bilakis Allah’ın 20 kez cezalandırması kubuh olur. Ancak 10 kez cezalandırması hüsün olur. Diğer (hak ettiği) 10 ceza ise itaat ederek kazandığı mükafatla düşürülür. Bu mezhebin muteber görüşüdür. Ebu Ali’nin söylediği sözler Allah için uygun olmaz.”⁷⁴

Bu metinden Kadı Abdulcebbar’ın Ebu Haşim’in görüşüne meylettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeble Kadı Abdulcebbar, el-Cubbâî’nin şüphelerini aktararak onları çürütmektedir.⁷⁵

Bundan dolayı elimizde mutezile alimlerinin çoğunun söylediği “Büyük günah, geçmiş bütün salih amelleri siler.” görüşü kalmaktadır. Ebu Haşim’in, “İyilikler kötülükleri sildiği gibi kötülükler de iyilikleri siler.” şeklindeki ihbatın iki taraf içinde geçerli olduğu görüşü ise Mutezile’nin ihbat hakkındaki görüşüdür.

⁷¹ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli’l-Hamse*, s.632; İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.123; HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik*, s.491; el-İCÎ, *el-Mevâkıf*, VIII, s.309-310.

⁷² HAVÂRİZMÎ, *el-Faik Fi Usulid-din*, s.491; İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.123; el-İCÎ, *el-Mevâkıf*, VIII, s.309-10.

⁷³ el-İCÎ, *el-Mevâkıf*, VIII, s.310.

⁷⁴ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli’l-Hamse*, s.628-9.

⁷⁵ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli’l-Hamse*, s.629-31.

1.1.2. “İhbat”ın Delilleri

Kadı Abdulcebbar “ihbat”ın aklî delilleriyle ilgili şöyle bir akıl yürütme yapmıştır.

“Ceza ve mükafat devamlı yapılan amelle müstahak olur. Mükellef ya (sadece) mükafatı hak edip mükafatlandırılacak veya (sadece) cezayı hak edip cezalandırılacak ya ne mükafat ne de cezayı hak etmeyip ne mükafatlandırılacak ne de cezalandırılacak ya mükafat ve cezayı hak edip bir defalık mükafat ve ceza verilecek ya da bizim söylediğimiz gibi bunlardan fazla olanı az olanı etkileyecek ve düşürecektir. (Bu faraziyelerden) ne mükafatı ne de cezayı hak etmemesi caiz değildir. Çünkü bu ümmetin ittifakına muhalif bir düşüncedir. Mükafat ve cezayı birlikte hak edip de bir defalığına mükafat ve ceza verilmesi de uygun değildir. Zira bu imkansızdır. Dolayısıyla sadece bizim söylemiş olduğumuz azın çok ile düşürülmesi uygundur. Nitekim bu Ebu Ali ve Ebu Haşim’in söyledikleri şeydir. Bu konuda ihtilafları da yoktur. İhtilaf ettikleri bunun varlığına değil keyfiyetine dairdir.”⁷⁶

Kadı Abdulcebbar, öne attığı faraziyelerin olup olmayacağı ile ilgili her ne kadar gerekçelendirmede bulunsa da kişinin sadece mükafat ya da cezayı hak edeceği ile ilgili faraziyenin olmayacağına dair gerekçesini izah etmemiştir.

Mutezileye göre, salih amel ve günahlar birlikte bulunduğu karşılıklı olarak düşürülmesi gerektiğinin delili, hak edilen mükafat ve cezanın en güzel bir şekilde uygulanmasının gerekliliğidir. Bulunması muhal olan bir şeyin uygulanmasının güzel olması ve fiili hak etmektedir denilmesi uygun olmaz. Ancak mükafat ve cezanın birlikte bulunması imkansızdır denilebilir. Çünkü ikisi devamlı olarak hak edildiğinde o ikisinin iki ayrı vakitte veya aynı vakitte uygulanacağını söylemek doğru değildir. Çünkü o ikisinin keyfiyeti birbirine zıttır.⁷⁷

Mükafat ve cezadan her biri hususî olarak hak edilir. Mükafat dünyada çekilen sıkıntı ve meşakkatlerle kazanılırken, ceza ise rahatlık ve başa buyuklukların bir sonucudur. Dolayısıyla aynı anda ceza ve mükafatın uygulanması ise imkansızdır. Bu sebeple sevabın günahı silmesi (tekfîr) ya da günahın sevabı silmesi (ihbât) gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak da pek çok ayet-i kerimesinde buna işaret etmektedir.⁷⁸ onlardan bazıları şunlardır.

“Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.” (Maide, 5/5)

“(O zaman) iman edenler derler ki: “Sizinle beraber olduklarına dair var güçleriyle Allah'a yemin edenler şunlar mı?” Bunların çabaları boşa çıkmıştır. Böylece ziyan edenler olmuşlardır.” (Maide, 5/53)

⁷⁶ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s.625.

⁷⁷ HAVÂRİZMÎ, *Fâik*, s.489-90.

⁷⁸ HAVÂRİZMÎ, *Fâik*, s.490.

“Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.” (Hucurat, 49/2)

1.1.3. Mutezile’de Küçük ve Büyük Günah Ayırımı

İmam Cuveynî’ye göre her günah büyüktür. Fakat günahların dereceleri birbirinden farklıdır.⁷⁹

Mutezile bu konuda ihtilaf etmiş ve üç farklı fikir ortaya atılmıştır.

1. Yapılmaması için tehditte (vaîd) bulunulan her şey büyük günahken, tehdidin olmadığı şeyler ise küçük günahdır.

2. Yapılmaması için tehdit (vaîd) ya da benzeri bir söylemde bulunulan fiiller büyük günahken, bunun dışında kalanların hepsi küçük günah veya bir kısmı büyük bir kısmı küçük günah denilebilir. Fakat onlar küçük günah değildir denilemez.

3. Kasıtlı yapılan her günah büyüktür. Kasten her hangi bir günah işleyen kişi büyük günah işlemiş demektir.⁸⁰

Basralı alimler, küçük günahın bağışlanmasının büyük günahlardan sakılmaktan geçtiğini belirtir. Küçük günah onlara göre nakille bilinir ve bunda icma vardır. Ebu Ali ve el-Kâdi’ye göre ise akılla bilinir.⁸¹

Büyük günah işleyen kişi ne mümin ne de kafirdir. O fâsık olarak isimlendirilir. Dolayısıyla fasığa, kafir ve müminin hükmüyle hükmedilmez. Üçüncü ayrı bir hükme tabi tutulur. Bu hüküm, “el-menziletu beyne’l-menzile” diye isimlendirilen meselenin sebebidir.⁸²

Mükellef başka değil ya mükafat ya da ceza verilenlerden olur. Mükafat ehlerinden ise ya peygamberler ve melekler gibi büyük mükafatı hak edenlerdendir ya da bunun dışında kalan fasık, facir ve melun gibi cezayı hak edenlerdendir. Dolayısıyla büyük günah işleyen mümin, kafir ve münafik değil fasık olarak isimlendirilir ve bunların hükmü ona uygulanmaz. Büyük günah işleyenin ayrı bir ismi ve hükmü vardır.⁸³

⁷⁹ el-CÜVEYNÎ, *el-İrşâd*, s.391.

⁸⁰ EL-EŞÂRÎ, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, thk. Naîm Zarzûr, el-Mektebetü’l-Asriyye, 2005, s.270-1.

⁸¹ İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.126.

⁸² KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli’l-Hamse*, s.697.

⁸³ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli’l-Hamse*, s.139.

Mutezile'ye göre büyük günah işleyen kişi tövbe etmezse iman ve salih amel üzere yüz sene yaşasa bile ebedî cehennemliktir. Mutezile işlenen büyük günahı az ya da çok ve itaatten önce, sonra ya da itaatin arasında diye hiçbir ayrıma tabi tutmaz.⁸⁴

Dolayısıyla büyük günah işleyen ne mümin ne de kafirdir. O ancak bu iki durumun arasında fasıkdır. Bu onun dünyadaki durumudur. Ahirette ise Ehl-i Cennet'in ameliyle amel etmediği için cennete giremez. Ebedi olarak cehennemde kalır. Mutezile'ye göre bu kişinin Müslüman olduğunu göstermesi ve buna dair iki kişinin şahitlikte bulunması durumunda Müslüman olarak isimlendirilmesinde bir sakınca yoktur, fakat mümin olarak isimlendirilemez. Bu fikri Mutezile kurucusu Vasıl b. Ata ortaya atmıştır.⁸⁵

Mutezile, verilecek mükafat ve cezayı mükellefin yaptığı amellerle kesin bir şekilde irtibatlı görmektedir. Hatta bu konuda bazı düşünürler aşırılığa kaçmış ve şunları söylemiştir. “Allah itaat edeni mükafatlandırmak, büyük günah işleyeni ise cezalandırmak mecburiyetindedir. Tövbe etmeden öldüğünde büyük günah işleyenin Allah tarafından affedilmesi caiz değildir. Çünkü Allah büyük günah işleyeni cezalandıracağına dair tehditte (vaîd) bulunmuştur. Şayet cezalandırmassa sözünden dönmüş olur.”

Mutezile tek bir büyük günahın bütün salih amelleri ve itaati yok edeceğini söylemektedir. Bazıları ise ancak günahın muadili kadar sevabı götüreceğini belirtmekte, eğer isyan itaatten fazla ise itaatin sevabı, itaat fazla ise küçük günahların cezasını sileceğini ifade etmektedirler.⁸⁶

1.2. Tekfir

Mutezile'nin büyük çoğunluğu ameli silip boşa çıkartma anlamındaki tekfir hakkında birtakım aklî deliller getirmişlerdir. Buna göre iman küfrü siler, mümini cennete ebedî olarak girdirir, küfür de imanı siler ve kafiri ebedî olarak cehenneme girdirir.⁸⁷ Ebu Ali el-Cubbâî ve oğlu şunları söylemektedir. “Kişinin sevabı

⁸⁴ TAFTÂZÂNÎ, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, s.155.

⁸⁵ Mevkiu'ş-Şeyh Emin Nâdif, *Ziyâb Emiru'l-Mutezile Fi'l-Urdün*

⁸⁶ EL-EŞÂRÎ, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, s.270-1

⁸⁷ İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.123.

günahından fazla ise bütün günahı silinir. Tam tersi olarak isyanı daha fazla ise bütün sevabı silinir.” Kadı Abdulcebbar’ın fikri de böyledir.⁸⁸

Bununla birlikte tekfir hakkında dengeli olmayı (muavazene) da savunanlar vardır. Bunlar mükelleflerin geçmiş günahlarından, kazandığı sevap miktarınca düşürüleceğini söylemektedirler.⁸⁹

Başka bir grup ise ihbat ve tekfiri red etmektedir.⁹⁰ Kadı Abdulcebbar itaatten düşürülmemiş isyanın cezasının, itaat ve isyanın birlikte düşünülüp birbirinden çıkarılması sonucu kalan cezadan fazla olduğunu söylemektedir.

Bununla beraber Mutezile’ye göre tekfir, küfürden sonra iman ve günahtan sonra tövbe durumlarında gerçekleşir.

Günah ve sevap işlemiş bir kişinin taatlerinin mükafat ve günahlarının ceza ile aynı anda uygulanamaması sebebiyle bu ikisinin birlikte hak edilmesi caiz değildir. Çünkü bir şeyin hak edilmesi o fiilin uygulanabilmesi ile ilgilidir. O ikisinin birlikte hak edilmesi caiz olmadığından mevzunun o iki durumdan birinin hak edilmesinin dışına çıkması caiz olmaz. Çünkü mükellefin durumu sevap ve günah kazanma arasında gelip gitmektedir. Mükafat ve cezanın birlikte uygulanmasını engelleyen sebep ise Ebu Ali’ye göre akıl, Ebu Haşim’e göre nass ve icmadır. Mükafat ve cezanın miktarınca karşılıklı birbirini götürmesi sonucu ancak mükafat veya cezadan birinin hak edilmesi mümkün olur.

Mükafat ve cezanın birlikte kazanılmasının mümkün olmadığına dair delillerden biri de bu iki durumun özelliklerinin birbirine zıt olmasıdır. Bu şu iki yolla açıklanmaktadır.

Birincisi mükafat ve cezanın gereği bunların devamlı bir surette olmasıdır. Kişi mükafat ve cezayı birlikte hak etti deniliyorsa mükafat ve cezanın birbirini götürmesi gerekir. Aksi takdirde onlardan birisinin hak edilmediği bir surette yapılmasını gerektirir. Çünkü şu bilinmektedir ki, devamlı bir surette bir şahsa mükafat ve cezayı birlikte vermek mümkün değildir.

⁸⁸ KADI ABDULCEBBAR, *et-Teklif*, III, s.386-9; HAVÂRİZMÎ, *el-Faik*, s.489

⁸⁹ İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.123.

⁹⁰ İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.492.

İkincisi mükafat tazim yoluyla verilirken, ceza tahkir etme ve küçümseme ile verilir. Bu ikisi fiil veya kasıt anlamında birbirine zıt olması cihetiyle değil etkenleri cihetiyle birbiriyle tezatlırlar.

Kadı Abdulcebbar'a göre ihbat ve tekfirin mükafat ve ceza da uygulanması doğrudur. Çünkü ihbat ve tekfir arasındaki zıtlık ancak mükafat ve ceza konusunda tasavvur edilebilir. Ebu Ali'ye göre ihbat ve tekfir itaat ve isyanda icra edilir. Diğer ulemaya göre de bunlar itaat ve ceza ile isyan ve mükafat arasında uygulanır.⁹¹

Mutezile, tekfir inancının naklî delilleri olarak aşağıdaki ayetleri getirmektedirler.

*“Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz (tekfir) ve sizi güzel bir yere koyarız.”*⁹² Zemahşeri bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Her vakit küçük günahlardan dolayı hak ettiğiniz cezaları siler sanki hiç olmamış gibi kılarız. Bu sizin büyük günahlardan sakınıp onlara karşı sabretmeniz dolayısıyla elde ettiğiniz mükafatın fazla olması sebebiyledir.”⁹³ İsfehanî ise ayeti “nehyedildiğiniz büyük günahlardan sakınırsanız biz de sizin geçmiş günahlarınızı örteriz.”⁹⁴ şeklinde yorumlamıştır.

Tekfir inancının bir diğer dayanağı şu ayettir: *“Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir ve sizin kötülüklerinizi örter(tekfir), sizi bağışlar. Allah, büyük lütuf sahibidir.”*⁹⁵ *“İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Muhammed'e indirilene -ki o Rablerinden gelen haktır-inananların ise Allah günahlarını örtmüştür (tekfir) ve hâllerini düzeltmiştir.”*⁹⁶ Zemahşeri bu ayetlerde geçen “tekfir” kelimesini setr etme örtme olarak tefsir ederek, günahlarının örtülme sebebinin ise iman ve salih amelle birlikte günah ve küfürden dönüp tevbe etmek olarak açıklamıştır.⁹⁷

⁹¹ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fî Usulî'd-Din*, s.492.

⁹² Nisa, 4/31.

⁹³ ZEMAHŞERÎ, *Keşşaf*, I, s.62-3.

⁹⁴ İSFEHANÎ, Ebu Müslim Muhammed b. Bahr, *Tefsîr-u İsfehânî*, thk. Hazr Muhammed, Mevsuatü Tefâsiri'l-Mutezile, s.100

⁹⁵ Enfâl, 8/29

⁹⁶ Muhammed, 47/2

⁹⁷ ZEMAHŞERÎ, *Keşşaf*, V, s.515.

“Bütün bunlar Allah'ın; inanan erkek ve kadınları, içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetlere koyması, onların kötülüklerini örtmesi (tekfir) içindir. İşte bu, Allah katında büyük bir başarıdır.”⁹⁸

“Eğer kitap ehli iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, muhakkak onların kötülüklerini örterdik (tekfir) ve onları Naim cennetlerine koyardık.”⁹⁹

“İman edip salih amel işleyenlerin kötülüklerini elbette örteceğiz (tekfir). Onları işlediklerinin daha güzeliyle mükâfatlandıracağız.”¹⁰⁰

Sonuç olarak Mutezileye göre Müslüman ve salih amel işleyen bir kişi kötü ameller yapar ve bu kötü ameller iyi amellerinden daha fazla olursa Allah kötü amelleriyle iyi amellerini siler. Yani kötü ameller sebebiyle elde edilen ceza, iyi amellerle elde edilen mükafatı düşürülür. Sonuçla Allah onlara yaptıklarının en iyisiyle karşılık vermiştir. Bunun tam tersi de geçerlidir. Müşrik bir topluluk iman edip salih amel işlerse Allah onların günahlarını önceden işledikleri küfür ve günahlardan hak ettikleri cezayı düşürmek suretiyle siler ve onları Müslüman olarak yaptıkları amellerin daha güzeliyle mükafatlandırır.¹⁰¹

1.3. Mutezile'ye Göre Tövbe ve Hükümü

Tövbe, günahlardan pişmanlık duymaktır. Tövbe günah ve çirkin fiil ve emre muhalefet gibi günahın içine giren şeylere tekrar düşmeme konusunda kararlılıktır.¹⁰² Şartları yerine getirilen böyle bir tövbe ile hak edilen ceza düşürülür. Tövbe edene ceza verilmesinin hoş olmadığına ihtilaf yoktur. Fakat Mutezile ihtilaf etmiştir. Ebu Huzeyl ve Bağdâtlılar cezanın silinmesini Allah'ın bir lütfu olarak görür. Bazıları da lütufta bulunulmayıp tövbe edenin cezalandırılmasını caiz görmektedirler. Diğer bazılarına göre de kendini ıslah ettiği için tövbe edenin cezasının silinmesi gerektiğini söylemektedirler. Kul ile Rabbi arasındaki tövbe, insanların arasında gerçekleşen özür dilemeye benzer. Aralarındaki fark sadece isimdedir. Tövbe her günah için yapılabilir. Bazı günahlar için yapılabilen tövbe, bütün günahlar için de

⁹⁸ Fetih, 48/5

⁹⁹ Maide, 5/65

¹⁰⁰ Ankebut, 29/7.

¹⁰¹ ZEMAHŞERÎ, *Keşşaf*, IV, s.536.

¹⁰² HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fi Usuli'd-Din*, s.495-507.

yapılabilir demektir. Tövbe açısından günahları birbirinden ayırmak mümkün değildir.¹⁰³

Bazı Mutezile alimleri, sevabın çok olduğu durumlarda tövbenin cezayı düşüreceğini söylerken bazıları da başka şeye gerek duymadan tövbenin bizzat kendisinin cezayı düşüreceğini belirtmektedir.¹⁰⁴

1.3.1 Tövbenin Gerekliliği ve Geçerliliği

Cezanın kaldırılması için tövbe bir gerekliliktir. Bu sebeple mükellef gerekli olan tövbeyi yapmadığında ceza kaldırılmaz. Tövbenin gerekli olduğuna dair ise akli ve nakli deliller vardır.¹⁰⁵ Zararı def etmek gerekli ise zararı def edecek şeyi bilip yapmak gerekir. Zararı def edecek şey ise tövbedir. Nitekim *“Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedî kalır. Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*¹⁰⁶ ayetinde tövbe, günahlar sebebiyle kazanılan zarar ve azabın kaldırılmasının bir şartı olarak ifade edilmiştir.

Zararın bazen bizzat bilinerek bazen de ihtimal dahilinde görülerek def edilmesi gerekir. Mükellef cezayı hak ettiğini bildiğinde cezayı kaldırabilmek için tövbe etmelidir. Yaptığı fiille cezayı hak etmesi muhtemel olduğunda bunun getirdiği korkudan ötürü ceza ile karşılaşmamak için onun için de tövbe etmesi gerekir. Böylece zannettiği şey gerçekten bir günahsa tövbe ile ilgili üzerine vacip olan fiili yapmış olur.

Bir müslümana herhangi bir isnatta bulunan kişi yanılabilir. Bundan dolayı tövbe etmesi gerekir. Bu yanılı kesinleştiğinde önceden yapmış olduğu tövbe yanılığdan ötürü kazandığı cezayı engellemiş olur. Çünkü tövbe bazen kazanılmış cezayı uygulanmadan iptal edebilir bazen de baştan cezayı kazanmaya engel olur.¹⁰⁷

¹⁰³ KADI ABDULCEBBAR, *Usulu'l-Hamse*, s.99-100; HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fî Usuli'd-Din*, s.495-507; KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, III, s.395-410.

¹⁰⁴ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fî Usuli'd-Din*, s.509; *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, III, s.395.

¹⁰⁵ KADI ABDULCEBBAR, *el-Muğni*, s.393.

¹⁰⁶ Furkan, 25/68- 70; tövbe ile ilgili diğer örnekler için bkz. Tevbe, 9/102; Tahrim, 66/8

¹⁰⁷ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fî Usuli'd-Din*, s.505; *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, III, s.407.

Tövbe ile cezanın kaldırıldığına dair akli delillerden biri şudur. Kişi samimi olarak semaya elini kaldırıp tövbe ettiğinde günahları sebebiyle hak ettiği ceza kaldırılabilir. Bu tövbenin ğaipteki şeklidir. Yapılan fiilin terk etmek suretiyle telefisi mümkün olmadığında o fiilden kaynaklı cezanın düşürülmesi için özür dileyip pişmanlık duymak bir yoldur ve bu konuda yapılacak bütün çabalar içinde, özürden daha iyi bir yol yoktur. Bu da tövbe de kendini bulmaktadır. Tövbe ile cezanın düşürülmesi gerekir. Kendisine kötülük yapılan kişi günahı düşürmek suretiyle lutufta bulundu denilemeyeceği gibi Allah hakkında da tövbe sayesinde kişinin cezasını düşürme lütfunda bulundu denilemez.

Tövbenin gerekliliği şu iki esasa bağlıdır:

1. Tövbe gerektirecek amelin gerçekleştiğini ve tevbenin gerekliliklerini bilmek.
2. Tövbe gerektirecek amelin gerçekleştiğini kuvvetle muhtemel görüp o günaha devam etme korkusundan dolayı tevbe etmek.

Dolayısıyla tövbe kişiye her türlü şartta gereklidir.¹⁰⁸

Diğer taraftan büyük günah işledikten sonra da kişinin dinî sorumlulukları devam etmektedir. Bu sebeple kişiyi büyük günahın cezasından kurtarmak için ona bir çıkış yolu sunmak gerekir. Bu yol da ancak sorumluluğuyla mükafatı kazandıracak bir yol olmalıdır. Şu aşıkardır ki cezanın ebedi olduğu söylenen bir yolda, itaatin bir faydası yoktur. Bunun için kişiden cezayı kaldırarak bir yolun bulunması gerekir. Bu yolda ancak tövbedir. Tövbenin dışındaki yollarla kazanılacak mükafat, büyük günahın cezasının ulaştığı seviyeye çıkmaz. Dolayısıyla cezayı silemez. Büyük ve küçük günahların cezası tövbe ile kaldırılmaz denilirse tövbenin bir yararı kalmaz.¹⁰⁹

Ayrıca tövbenin geçerli olmasının şartları da vardır. Onları da şöyle sıralayabiliriz.

1. Çirkin bir iş yapıldıktan ya da yapılması emredilenin yapılmamasından ötürü pişmanlık duymak.

Mutezile tövbenin kabul şartlarıyla ilgili kişinin çirkinliğini bilmeden ve inanmadan bir şey yaptığı halde sonradan bildiği ve inandığı çirkin işlerinden ötürü

¹⁰⁸ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklif*, III, s.407.

¹⁰⁹ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklif*, III, s.399.

pişmanlık duyması gerekir demiştir. Çünkü bildiği halde çirkin işlerinden pişmanlık duymayan, çirkin bir işin güzel olduğuna inanan kişinin tövbesi kabul edilmez. Yaptığının çirkin olduğunu düşünerek tövbe edenin tövbesi geçerlidir.

2. Tekrardan benzer veya farklı günahlara girmeme konusunda azim ve kararlı olmak.¹¹⁰

3. Tövbe edildikten sonra inanılan ya da bilinen çirkin şeyi terk etmek.¹¹¹

Tövbenin geçerliliği ve şartlarının yanında çeşitleri de vardır. Onlar ise şöyledir:

1. İşlenen çirkin bir işten dolayı yapılan tövbe.

2. Zan edilen, bilinen veya caiz olan her türlü vacibi terk etmekten dolayı yapılan tövbe.

3. Bir vakit sonra çirkin bir şeye sebebiyet veren fiilden dolayı yapılan tövbe.

4. Batıl, fasit ve cehaletin giderilemediği inançtan dolayı yapılan tövbe.¹¹²

1.3.2. Tövbe Hakkındaki İhtilaflar

Bazı Mutezile alimleri cezanın düşürülmesi için tövbede tek başına pişmanlığın yeterli olacağını, kararlılığın olmasının gerekmediğini fakat tövbede azim ve kararlılığın da olmasının daha hayırlı olacağını belirtmişlerdir. Onlar bu düşünceye “Pişmanlık tövbedir.”¹¹³ rivayetinin zahirinden hareketle ulaşımlardır.

Tövbe için azim ve kararlılığının gerekli olduğunu söyleyenlere gelince onlardan bazıları kararlılığı tövbenin kendisi olarak görmekte hatta bazıları pişmanlığın gerekli olmadığını söylerken bazıları ise pişmanlığı tövbenin ruknu kararlılığın ise şartı olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁴

Mutezile tövbe ile pişmanlık arasındaki münasebet konusunda da ihtilaf etmişlerdir. İçlerinde Kadı Abdulcebbar’ın da bulunduğu bir kısım Mutezili alim; “Çirkin olan bir fiilden pişmanlık duymak ve ona göre bedelini ödemek gerekir demektir.” Çünkü çirkin fiil, kötülüğü beraberinde getirir. Bir başkasına kötülük

¹¹⁰ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, III, s.395.

¹¹¹ KADI ABDULCEBBAR, *el-Muğnî*, s.371.

¹¹² KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, III, s.407; HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fî Usulî'd-Din*, s.510.

¹¹³ İBN MACE, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mace*, thk. Fuad Abdulbakî, Dâru İhyâut-Turasî'l-Arabi, “Zühd”, 2.

¹¹⁴ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fî Usulî'd-Din*, s.498.

yapan kişinin ondan özür dilemesi gerekir. Zira başkasına değil ona kötülük yapmıştır. Çirkin fiilde böyledir.¹¹⁵

Bazıları fiilin kendisi sebebiyle çirkin olduğu yönü ya da büyüklüğü ve ondan sakındırılması gibi çirkinliğine etki eden yönleri dikkate almıştır. Kimileri ise çirkinliği ile cinsi, Ebu Ali el-Cubbaî gibi bazıları ise büyüklük ile cins veya ondan sakındırma hususlarını dikkate almıştır.

Muhammed b. Amr ve el-Ahşidiyye vaciplerin salt bir çirkinliğe göre değil, yasaklar ve yüce değerlere göre değerlendirilmesinin gerektiğini belirtmiştir. Tövbenin sahihliğine dair ihtilafı tek başına ele almak gerekmektedir.

Ebu Haşim ve ona tabi olanlar şunu söylemektedir. Bir kişi kötü bir şeyin iyi olduğuna inandığı zaman başka bir şeye tövbe edip iyi olarak inandığı kötü şeye devam eder. İyi bir fiilin çirkinliğine inandığı zaman da çirkin olmayan bir şeyin çirkinliğinden dolayı pişmanlık duyması sahih olmaz. Çirkin olmayan bir şeyden tövbe etmek de sahih olmaz. Çünkü çirkin ve kötü bir şeyden dolayı pişmanlık duymak için onun gerçekten kötü olması gerekir. Her hangi bir kötülükten pişmanlık duyan kişi bütün çirkinliklerden pişmanlık duyması gerekir. Çünkü pişmanlık terk etmek ve yüz çevirmek anlamlarıdır.

Ebu Ali ve ona tabi olanlar ise çirkin olmayan bir şeyden tövbe etmenin sahih olduğunu söylemişler ve bu konuda icmanın olduğunu iddia etmişlerdir.¹¹⁶

Bir kişi cezasını çekmemek için bazı günahlarına tövbe ettikten sonra bu günahları hatırladığında yeniden tövbe etmesinin gerekip gerekmediği konusu da Mutezile arasında tartışma konusu olmuştur. Ebu Ali, “Hatırladığında o günahlarına tekrar tövbe etmesi gerekir.” derken, Ebu Haşim ise tövbenin gerekli olmadığı kanaatindedir. Çünkü o günahından ötürü hak ettiği cezanın kaldırıldığını belirterek bilinen ve olması muhtemel bir zararı def etmek için ancak tövbenin gerekliliğine hükmedileceğini ifade etmektedir.¹¹⁷

1.3.3. Küçük Günahlardan Ötürü Tövbe Etmek

Mutezileye göre küçük günahlardan tövbe etmenin gerekliliği konusu da ihtilafıdır. Ebu Haşim, cezası düşeceği için küçük günah olarak bilinen günahlardan

¹¹⁵ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fî Usuli'd-Din*, s.495.

¹¹⁶ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fî Usuli'd-Din*, s.500.

¹¹⁷ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fî Usuli'd-Din*, s.506.

dolayı mükellefin tövbe etmesini gerekli görmemektedir. Ebu Ali ise gerekli görmektedir. Her iki meselede de illet aynıdır. Kişi yaptığı günaha karşı tövbe etmiyorsa o günahta ısrar ediyor demektir. Bu küçük günah içinde böyledir. Bir günahtan pişmanlık duymayan kişi o günahı işlemekte ısrarcıdır. Günahta yapılan ısrar da onun gibi günahdır. Günahta ısrar bazen günahta sebat, kararlılık bazen de tövbeyi terk etmek olarak yorumlanmaktadır. Bütün bunlar bu konudaki aklî delillerdir.

Bütün günahlardan ötürü tövbe etmenin ve peygamberlerin küçük günahlarından ötürü tövbe etmesinin gerekliliğini gösteren naklî bir delil bulunmamaktadır. Peygamberlerin tövbesi de cezadan kurtulmak için değil mertebelerini artırmak içindir.¹¹⁸

Ebu Haşim ve Ebu Ali'ye göre tövbe eden kimse, tövbesinden sonra günah işlemeyen önce hak ettiği mükafatı tekrar elde eder. Çünkü tövbe isyan fiilini ortadan kaldırmaz. Sadece o fiille hak edilen cezayı kaldırır. Havarizmî'ye göre tekrar elde edemez. İtaatin mükafatı muvazene yoluyla silinir. Yani itaat ve isyandan her birisi miktarınca diğerini etkiler ve siler. Tövbe ancak kişinin mükafatından fazla olan büyük günahı düşürür. Tövbeden önce hak edilen mükafat ve ceza karşılıklı olarak birbirinden düşürülür. Tövbe, kalkmış olan cezanın kaldırılmasını etkilemez. Dolayısıyla tövbe ile mükafatın avdet etmesi, tekrar kazanılması düşünülemez.¹¹⁹

1.4. Şefaatin Reddi ve Bunun Delilleri

Mutezile büyük günah işleyip de azabı hak eden kişiye peygamberin ya da bir başka kişinin şefaati kabul etmemektedir. Onlara göre ceza şefaati ile düşürülmez.¹²⁰ Büyük günah işleyenler ateşe girdikten sonra çıkmayacaklardır. Dolayısıyla Mutezile şefaati, Hz. Muhammed'in ümmetinden fasık olanları dışarıda tutarak ona tabi olanlarla ve onların da sadece cennetteki derecelerinin yükseltilmesiyle sınırlandırmaktadır.¹²¹ Çünkü fasıklar için şefaati kabul etmek, Mutezile'nin beş temel ilkesinden biri olan vaîd ilkesiyle çelişmektedir. Kadı Abdulcebbar şefaati ilgili şunları söylemektedir.

¹¹⁸ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fî Usuli'd-Din*, s.505.

¹¹⁹ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik Fî Usuli'd-Din*, s.512; KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklif*, III, s.407, İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.124.

¹²⁰ İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.125.

¹²¹ EI-BAĞDÂDÎ, *Usûlu'd-Din*, s.242.

“Peygamberin şefaatinin ümmeti için sabit olduğunda ihtilaf yoktur. İhtilaf şefaatin kimler için olduğudur. Bize göre şfaat müminlerden peygambere tabi olanlar içindir.”¹²² Başka bir yerde de Kadı Abdulcebbar şefaatin fasık olanlar hariç diğer müminler için hak olduğundan bahsetmektedir.¹²³

Mutezile alimlerinden müfessir Zemahşeri de; “*Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şfaat kabul olunmaz, fidiye alınmaz. Onlara yardım da edilmez.*”¹²⁴ ayetinin tefsirinde Peygamberin asî ümmeti için yapacağı şefaatin kabul edilmeyeceğini belirtmektedir.

Ebu Hasan el-Eşarî Allah Resulu’nun büyük günah işleyenlere şefaatinin olup olmadığına dair mezhepler arası ihtilaftan bahsettiği yerde şunları söylemektedir. “Mutezile bunu inkar etmektedir. Şfaat fazilet babından olup müminlerin cennetteki mertebelerini artırmak içindir.” Başka bir yerde ise şu ifadeleri kullanmaktadır.

“Mutezile ve Kaderiyye gibi hakdan sapan pek çok kesim nefislerine uyup geçmişteki önde gelen imamlarını taklit etmektedirler... Onlar Allah Resulu’nün günahkar müminlere olan şefaatinin inkar etmekte ve bu konuda nakledilen rivayetleri kabul etmemektedirler.”¹²⁵

Mutezileye göre büyük günah işleyen facir bir müminin ebedi olarak cehennemde kalacağına dolayısıyla onun için şefaatin olmayacağına dair naklî ve aklî bir takım deliller vardır. Şimdi bunları ayrı ayrı ele alalım.

1.4.1. Nakli Deliler

Mutezile’ye göre büyük günah işlemiş olarak tövbe etmeden vefat eden mümin bir kişi ebedi cehenneme girmeyi hak etmiş demektir. Fakat onun cezası kafirin cezasından daha hafiftir.¹²⁶ “Vaîd” ayetlerinin muhtevası kafirlerle ilgili olduğu gibi fasık Müslümanlarla da ilgili olabilmektedir.

1. “*Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.*”¹²⁷ ayetiyle ilgili Kadı Abdulcebbar şunları söylemektedir. “Ayet büyük günahları itaatinden fazla olan kişi ile ilgilidir ve o kişi ebedi olarak cehennemliktir. Burada bahsedilen kaplama (ihâta) manevi olarak hata ve günahlarla

¹²² KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 688.

¹²³ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s.688.

¹²⁴ Bakara, 2/48.

¹²⁵ EŞARÎ, *İbane Fi Usuli'd-Diyâne*, thk. Huseyn Mahmud, Dâru'l-Ensâr, Kahire, 1397, I, s.14.

¹²⁶ ŞEHRİSTÂNÎ, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, s.45.

¹²⁷ Bakara, 2/81.

çevrelenme anlamındadır. Yoksa bunun dışında maddi olarak bir cismi muhafaza anlamında kullanılması anlamı bu bağlamda mümkün değildir.”¹²⁸

2. “Şüphesiz suçlular cehennem azabında devamlı kalacaklardır. Azapları hafifletilmeyecektir. Onlar azap içinde ümitsizdirler.”¹²⁹ Kadı Abdulcebbar bu ayet şu şekilde açıklayarak delil getirmeye çalışmıştır.

“Mücrim ismi, kafir ve fasığın her ikisi içinde kullanılan bir isimdir. Dolayısıyla ayette her ikisinin de kastedilmiş olması gerekir. Şayet Allah onlardan sadece birini kastetmiş olsaydı onu belirtirdi. Belirtmediğine göre onlardan her ikisini de kastettiğini göstermektedir.

Mücrim isminin kafir ve fasığın her ikisini de kapsadığı dilde de dinde de açıktır. Dilciler müznib ile mücrimi birbirinden ayırmazlar. Müznib kafir ve fasık kelimelerini kapsadığı gibi mücrim de kapsamaktadır. Dini ilimlerle meşgul olan alimler de mücrimle fasık kelimelerini ayırmayıp zina eden kişi için her ikisini de kullanmışlardır.¹³⁰

3. “Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler. Hesap ve ceza günü oraya gireceklerdir. Onlar oradan kaybolup kurtulacak da değillerdir.”¹³¹ Kadı Abdulcebbar bu ayetin ehli namaz olsa bile facir bir kulun vaîd ve ateş ehli olduğuna delil olduğunu belirtmektedir. Çünkü ona göre bu kişinin tövbe etmeyip bu hal üzere ölmüştür ve ateşe atılacağına da şüphe yoktur. Bu ayet, onun ateşte de ebedi kalacağına bir delildir. Zira onun ateşte bir an bile olsa ölmeyeceği belirtilmektedir.¹³²

Fahrettin Razi büyük günah işleyenlerin cehenneme atılacağını söyleyenlerin bu ayete dayandığını belirterek, bunu söyleyenelerin “büyük günah işleyen facirdir, facirlerin hepsi cehennemdedir (cahim). Çünkü cahim lafzı elif lam (ل) la birlikte el-cahim (الجحيم) şeklinde kullanıldığında istiğrak ifade edip içindeki bütün fertleri kapsar.” dediğini söylemektedir.¹³³

4. “Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurmasına ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.”¹³⁴ Kadı Abdulcebbar bu ayetin tefsirinde fasık müminlerin ateş ile tehdit edildiğini onların tövbe etmediği sürece oraya gireceklerinde şüphe olmadığını ifade etmiş bunu ise yetim malı yiyenlerin kafir olmadığını, kafirlerin hepsini bu kapsamda değerlendirmenin doğru olmayacağını, dolayısıyla “yetim malı

¹²⁸ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mutezile ve Usuluhumu'l-Hamse*, s.220.

¹²⁹ Zuhruf, 43/74-5.

¹³⁰ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mutezile ve Usuluhumu'l-Hamse*, s.221.

¹³¹ Kıyame, 82/14-6.

¹³² KADI ABDULCEBBAR, *el-Mutezile ve Usuluhumu'l-Hamse*, s.223.

¹³³ RAZİ, *Mefatihü'l-Gayb*, XXXI, s.85.

¹³⁴ Nisa, 4/10.

yiyecekler” ifadesinin bu durumda olan mümin kafir herkese şamil olduğunu söylemiştir.¹³⁵

5. *Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*”¹³⁶ Mutezile’ye göre ayet mümini kasten öldüren kişinin ebedi olarak cehenneme girmeyi hak ettiğini göstermektedir. Ayeti sadece kafire hamletmek de mümkün değildir. Çünkü öncelikle men (مَنْ) lafzı amm bir lafızdır. Akıllı her kişiyi kapsamaktadır. İkincisi Allah burada özel bir fiilin cezasını belirtmiştir. Failin kimliğine durumuna itibar edilmez. Kim olursa olsun bu fiilin cezasının kesin olarak uygulanması gerekir.¹³⁷

1.4.2. Akli Deliller

1. Allah cezalandırma vaîdinden (tehdid) geri dönmez.

Abdurahman el-İci, Mutezile’nin Allah’ın cezalandırma vaîdinde bulunduğunu, cezalandırmadığı takdirde vaîdinden dönmüş olacağını dolayısıyla yalan söylemiş olacağını bunun ise Allah için muhal olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir.¹³⁸ Kadı Abdulcebbar; “Allah isyankarları cezalandıracağı tehdidinde bulunmaktadır. Allah vaîd ettiği şeyi yapar. Vaîdinden dönmesi ve yalan söylemi caiz değildir.” demektedir. Yine “*Allah, şöyle der: Benim huzurunda çekişmeyin. Çünkü ben bu (konudaki) uyarıyı size önceden yaptım. Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim.*”¹³⁹ ayeti de Allah’ın vaîdinde hulf etmesinin caiz olmadığını bir delilidir. Ayette Allah’dan gelen bir vaîdde değişiklik olmayacağı ve Allah’ın vaîdinden dönmesinin caiz olmadığı belirtilmektedir. Çünkü vaîdinden dönmek sözünü değiştirmek anlamına gelir. Bu ayette de Allah değişikliği red etmektedir. Kadı Abdulcebbar da bu ayeti Allah’ın vaîdinden dönmesinin caiz olmadığına dair bir delil olarak getirmiş ve şayet vaîdinden dönmesi caiz olsaydı vaîdde bulunmasının bir önemi kalmayacağını belirtmiştir.¹⁴⁰

2. İsyankar mümin kıyamet günü ilahî affı hak etmemektedir.

Kadı Abdulcebbar bu konuda şunları söylemektedir.

¹³⁵ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mutezile ve Usuluhumu'l-Hamse*, s.224.

¹³⁶ Nisa, 4/93.

¹³⁷ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s.650, 666.

¹³⁸ el-İCİ, *el-Mevâkıf*, s.376.

¹³⁹ Kaf, 50/28-9.

¹⁴⁰ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s.656.

“Asi kişinin kıyamette durumu ancak iki şekilde olabilir. Ya affedilir ya da affedilmez. Şayet affedilmesse bizim söylediğimiz gibi cehennemde ebedi olarak kalır. Affedilirse de ya cennete girer ya da giremez. Cennete girmesse bu doğru olmaz. Çünkü cennetle cehennem arasında ikamet edilecek bir mekan yoktur. Dolayısıyla cehenneme girmesse cennete gireceğinden şüphe yoktur. Cennete girerse de ya mükafat ya da Allah’ın bir lütfü olarak girer. Allah’ın bir lütfü olarak cennete girmesi caiz değildir. Çünkü ümmet, cennete girme konusunda bir mükellefin durumunun çocuklar ve deliler gibi mükellef olmayan kişilerin durumundan farklı olması gerektiği konusunda ittifak etmiştir. Mükafat olarak da cennete girmesi caiz değildir. Çünkü mükafatı hak etmemiştir. Mükafatı, hak etmeyene vermek ise çirkindir. Allah ise çirkin iş yapmaz. Bunun için söylediğimiz gibi cezalandırılması gerekir.”¹⁴¹

1.4.3. Fasıka Şefaatin Reddi

Mutezileye göre, günahkar mümin fasıktır ve böyle bir kimse ancak tövbe ederse affa ulaşır. Aksi takdirde fasık kimse şefaate hak kazanamaz. Onlara göre “Öyle bir gündün sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaate kabul olunmaz, fidye alınmaz. Onlara yardım da edilmez.”¹⁴² ayeti bunun Kur’an’daki delilidir. Kadı Abdulcebbar bu ayette cezayı hak edene peygamberin şefaate etmeyeceği ve ona yardım edilmeyeceğinin belirtildiği söylemektedir. Gerekçe olarak ayette nefis kelimesinin mutlak zikredilmesi, birilerin tahsis edilmemiş olduğunu gösterir. Dolayısıyla nefsi, müminleri dışarıda tutarak sadece kafirlere hasretmenin mümkün olmadığını ve bu ifadenin kıyamet günü azabı hak eden herkese şamil olduğunu belirtir. Bundan ötürü kafirlerle birlikte müminlere de şefaatin olmayacağına dair mezheplerinin görüşünü hiç kimsenin eleştirisini kabul etmez. Ona göre şayet peygamber müminlere şefaate etmiş olursa onlar için bedel ödemiş olur. O zaman Allah’ın “O gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez.” “Hiçbir kimseden herhangi bir şefaate kabul olunmaz. Fidyeye alınmaz.” sözü doğru olmaz. Çünkü şefaate, hak edilen ceza için verilen bir bedeldir. Şefaatin kabulü ve cezanın kaldırılması, hak edilen cezanın kendisiyle kaldırıldığı bütün fidyelerden daha büyüktür. Kadı Abdulcebbar’a göre “Onlara yardım da edilmez.” sözü doğru ise en büyük yardım, ebedi azaptan kurtaran yardımdır. Kadı Abdulcebbar bütün bu söylediklerini azaptan kurtarma anlamındaki şefaatin olmayacağına dair bir delil olarak sunar.¹⁴³

Zemahşeri de bu ayeti âsi müminler için şefaatin kabul edilmeyeceğine dair bir delil olarak görmektedir. Ona göre bu ayette bir kişinin başka bir kişinin suçunun

¹⁴¹ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s.666. Ayrıca bkz. s.650

¹⁴² Bakara, 2/48.

¹⁴³ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mutezile ve Usuluhumu'l-Hamse*, s.237.

karşılığını ödeyemeyeceği, şefaata edenin şefaatinin kabul edilmeyeceği belirtilmektedir.¹⁴⁴

2. “Yaklaşmakta olan gün konusunda onları uyar. O gün yürekler gam ve tasa ile dolu, (sanki) gırtlaklara dayanmıştır. Zalimlerin ne sıcak bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaataçisi vardır.”¹⁴⁵ Kadı Abdulcebbar bu ayette zalimlere peygamberin şefaata etmeyeceğini, şefaatin müminlere yalnızca peygamberin kendilerine lütfuyla birlikte faziletlerini ve makamlarını artırmak için olacağını belirtildiğini ifade etmiştir.¹⁴⁶

3. “Hakkında azap sözü (hükümü) gerçekleşenler, hiç onlar gibi olur mu? Cehennemlikleri sen mi kurtaracaksın?”¹⁴⁷ Kadı Abdulcebbar’a göre bu ayette Allah’ın kendisine azap edip cehennemden çıkartmayacağını söylediği kimseden bahsedilmektedir. Bu kişi fasık ve facir de olabilir. Şayet onlardan birisiyse bu hüküm onlar için gerçekleşmiş olmaktadır. Böylece Allah Resulu’nun onlara şefaata etmeyeceği anlaşılmaktadır. Çünkü şefaata ederse ateşten çıkmak onlar için vacip olur. Allah ise bunu nefyettirmektedir.¹⁴⁸

Öte yandan günahkar kimsenin tövbe etmediği ve günahından vaz geçmediği takdirde günahlarının affedilemeyeceğine dair birtakım akli deliller de vardır. Mutezili alimlere göre bu deliller şöyledir:

1. Mutezileye göre deliller cezanın ebedi ve sürekli olarak hak edildiği yöndedir. Hal böyle iken fasık nasıl peygamberin şefaatiyle ateşten çıkacaktır?¹⁴⁹

2. Kadı Abdulcebbar şefaate erenlerden eylemesi için Allah’a dua etmenin doğru olmadığını söylemektedir. Bunun gerekçesini de “Şayet bu durum gerçekleşmiş olursa yapılan duanın Allah’ın kendilerini fasıklardan eylemesi için yapılan dua olmuş olur.” şeklinde açıklayarak bunun doğru olmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁰ Fahrettin Razi ise Mutezile’nin büyük günah işleyenler için şefaatin olmayacağına dair bir takım deliller getirdiğini onlardan birisinin de şu olduğunu söylemektedir. Ümmet, “Allah’ım bizi peygamberin şefaatine erenlerden eyle.” diye

¹⁴⁴ ZEMAHŞERÎ, *Keşşaf*, I, s.88.

¹⁴⁵ Mümin, 40/18.

¹⁴⁶ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mutezile ve Usuluhumu'l-Hamse*, s.239.

¹⁴⁷ Zümer, 39/19.

¹⁴⁸ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mutezile ve Usuluhumu'l-Hamse*, s.239.

¹⁴⁹ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s.689.

¹⁵⁰ KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s.692.

dua etmektedir. Şefaati hak edenler, şayet büyük günah işlemede ısrarcı olarak ölen kişiler ise onlar büyük günah işlemede ısrar edenlerden yazılmak için Allah'a dua etmiş olurlar.¹⁵¹

3. Kadı Abdulcebbar'a göre Allah Resulu'nün büyük günah işleyenlere şefaate ederse bu kimselere ya şefaate olunur ya da olunmaz. Şefaate olunmaması caiz değildir. Çünkü bu peygamberin itibarını zedeler. Yine şefaate olunması da caiz değildir. Nitekim mükafatı hak etmeyi mükafatlandırmanın çirkin olduğunu ve mükellefin lütufla cennete giremeyeceğini daha önce delillendirmiştik.

4. Kadı Abdulcebbar şefaatin hak edileceği ameli yapmak için yemin eden kimsenin büyük günah işlemesi ve fasık ve isyankarlardan olması gerektiğini söyleyerek bunun için amel etmenin de caiz olmadığını söylemektedir.

2. CENNETE GİRMENİN ÖLÇÜSÜ: İSTİHKAK

Mutezileye göre mümin, cennete de cehenneme de ancak hak ederek girebilir. Bu hak etme (istihkak) dört şekilde tecelli eder:

1. Övgü (medh), mükafat (sevab) ve bu ikisine bağlı olan yüceltme, günahların bağışlanması ve cezanın kaldırılması.

2. Yergi (zemm), ceza (ikâb) ve bu ikisine bağlı olan diğer durumlar. Bunlardaki amaç kişiyi tahkir etme ve alçaltmadır.

3. Amel, nimet ve ihsan olduğunda şükretme.

4. Amel, zarar verme olduğunda ise bedel ödeme. Bu durumda kişinin amelin boşa çıkartılması ve mükafaatın kaldırılması hak edilir denilebilir.

Hak edilen şey iki türdür.

a. Mükafat ve bedel ödemeyi gerektiren bir durum söz konusu olduğunda yukarıda zikredildiği gibi bu bir hak olmasının yanında yerine getirilmesi vacip olan bir durumdur.

b. Hak edildiği halde yerine getirilmesi vacip olmayan şeylerdir. Bu ise cezadır. Ceza hak edildiği halde düşmüş olabilir.¹⁵²

¹⁵¹ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mutezile ve Usuluhumu'l-Hamse*, s.243.

¹⁵² KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklif*, III, s.299; KADI ABDULCEBBAR, *el-Muğni*, s.172-3.

2.1. Övgü (Medh) ve Mükafat

Övgü (medh) bir kişiyi, nesneyi yahut eylemi üstün bir özelliği dolayısıyla yüceltmek ve methetmek için söylenen her türlü sözdür.¹⁵³ Yüceltme ve tazim anlamına gelmektedir. Ve bunun lisanda değil kalpte olması gerekir.¹⁵⁴ Övgü sözle sınırlı olup fiilleri kapsamaz. Nitekim övgü sözle ya da yazı ve benzeri sözün ihtiva ettiği şeylerle sabit olur.

Övgü, medh ve tazim, övülecek kişinin durumu ve onun övgüyü hak ettiği bilindiğinde güzel karşılanır. Yoksa bunlar bilinmediğinde güzel karşılanmaz. Hamde gelince o şükür makamındadır. Medh makamında da kullanılabilir.¹⁵⁵

Mükafata gelince bununla kendisiyle kazanılan büyük menfaat kastedilmektedir. Fiil ortaya konulmadığı sürece onunla bir şey kazanılmaz. Kendisi hakkında istihkakın var olabilmesi için fiilin hususi olarak gerçekleşmiş olması gerekir. Övgünün hak edilebilmesi için hususi olarak vacip veya mendup olan fiilin yapılması ya da çirkin olan bir şeyin veya borçludan borcunu istememek gibi yapılmaması daha iyi olan bir fiilin yapılmaması gerekir. Bunun dışında kalan fiiller ise bazen yergiyi gerektiren çirkin bazen hiçbir şeyi gerektirmeyen mubah bir fiil olabilir.

2.1.1. Mükafatın Hükümleri

Mükafatın büyük bir kazanç, bütün övgüleri hak eden, şüphelerden beri ve övgü ve sevinçten öte bir durum olup bunlarla sınırlandırılmaması gerekir.

Mükafatın kendisiyle kazanıldığı şeyler, vacip ve mendûbu yapmak, çirkin olanı ise terk etmektir. Bütün bunlar övgü ve tazimi kazandıran etkenlerdendir. Mükafatın hükümlerinden biri de sınırlılığına dair bir şey zikredilmediği sürece devamlı olmasıdır. Delilleri şunlardır.

1. İyilik yapan ve vazifelerini yerine getiren kimse için övgü ve tazimin devamlı olduğunu ve sınırlı olmadığını gösteren deliller vardır. Daha önce övmemizin güzel olduğu bir kişiyi durumu salim, iyilikleri silinmemiş ise o hali devam ettiği sürece medh etmemiz güzeldir. Bu övgü için geçerli olduğu gibi mükafat içinde geçerlidir. Çünkü övgü ve mükafat aynı yolla hak edilir. O ikisine etki eden amiller aynıdır. İyi

¹⁵³ HAVÂRİZMÎ, *el-Faik*, s.459; KADI ABDULCEBBAR, *el-Muğni*, s.177.

¹⁵⁴ İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.122.

¹⁵⁵ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklif*, s.305

amellerinden dolayı pişmanlık ve iyilikten daha büyük kötülük gibi övgü ve mükafattan birini ortadan kaldıran şey diğerini de kaldırır. Bu o ikisinin yolu olduğunda cezanın kazanılması devamlı olduğu gibi mükafatın kazanılmasının da devamlı olması gerekir.

2. Mükafat devamlı olmasa bu büyük bir haksızlığa sebebiyet verir. Mükafatı hak eden kişinin mükafatında haksızlığa uğraması caiz değildir. Bundan dolayı mükafatın devamlı olması gerekir.

3. Şayet Allah'ın lütfunun bir kişi üzerinde devamlı olması güzel görüldüğü halde Allah'ın mükafatı devamlı olmasa mükafatın lütuftan aslen daha üstün olmasına rağmen lütf durumunun, mükafat durumundan daha üstün olduğu kabul edilmiş olur.¹⁵⁶

2.1.2. Mükafatın Hak Edildiği Şeyler

Mükafatın kendisiyle kazanıldığı şeyler, vacibi yapmak, çirkinden kaçınmaktır. Bu fiilleri yapıp yapmamak da fiilin kendisinde veya ona bağlı olan durumlarda bir zorluğun olması gerekir. Bundan dolayı Allah için “Medh edilmeye layık ve hak edendir.” demek doğru iken kendisine zor ve meşakkatli bir şey olması mümkün olmadığından “Mükafatı hak etti.” denilmesi caiz değildir.

Meşakkat, tabiata zor gelen şeyi yapmakta veya nefse hoş gelen şeyden kaçınmaktadır. Meşakkat sayılan şeylerin içine keder, elem ve korkulan şeyler de girmektedir. Meşakkatin zorluğuna göre mükafaat da artar. Şayet böyle olmasaydı, Allah'ın güzellikleri yerine getirip çirkinliklerden kaçınmayı bize zor kılması uygun olmazdı.

Kulun kendisiyle mükafatı hak ettiği şahadet getirmek ve kolay bir söz söylemek gibi pek çok amel için meşakkatli değil demek doğru değildir. Bilakis kalplerin fiilinde de bir meşakkat bulunması gerekir. Zira kalp şahadetini izhar etmeyebilir. Bunun için bazı fiiller devamlı olursa bunlarda açık bir meşakkat bulunur. Kuvvetli-zayıf, sağlıklı-hasta gibi insanların bu konuda farklı durumları vardır. Yaptığı itaat kolay olup hiç zorluk çekmese bile Kişi mükafatı itaatine göre hak etmiştir. Meşakkat az olursa itaat eden bu itaatiyle mükafata ulaşacağını düşünmeyebilir. Bundan dolayı Allah “*Bu (Namaz), Allah'a kavuşacaklarına ve*

¹⁵⁶ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, III, s.301-2; KADI ABDULCEBBAR *el-Muğnî*, s.177.

ancak O'na döneceklerine kesin bilgi (ve inanç) edinen saygılı kimselerden başkasına ağır ve sıkıcıdır.”¹⁵⁷

2.1.3. Mükafatı Düşüren Nedenler

Mükafat ancak iki yolla iptal edilir.

Birincisi ister vacip ister mendup olsun yapılan itaatten dolayı duyulan pişmanlık.

İkincisi ise kulun, hak ettiği cezasının, itaatle kazandığı mükafatın seviyesine gelmesi ya da bu seviyeyi aşmasıdır. Çünkü mükafat ve ceza eşit olduğunda birbirlerini düşürürler. Mükafat ve cezanın aynı anda hak edilmesi caiz değildir. Cezada hak edilen miktar mükafattakinden fazla olduğunda mükafatta fazla olan miktar kadar ceza hak edilmiş olur.¹⁵⁸

2.2. Yergi (zemm) ve Ceza (İkâb)

Yergi (zemm), bir insanı, bir nesneyi veya davranışı onda bulunan ya da bulunduğu iddia edilen kötü ve çirkin bir niteliği yüzünden yermek, kınamaktır.

Zemm bir diğeri sebebiyle bir durumun alçak ve kötü olduğunu bildiren söz olan özel bir haberdır. Bunun ise kasd olan bir kelam olması gerekir. Çünkü bir hitab kasd ile haber olurken, bir kelam ise ancak kelimelerin manaya delaleti (vaz') ile ifade kapsamına girer.

Hafife alma (İstihfâf) ise sözle yapılabildiği gibi fiillerle de yapılabilir. Hakir görmedeki (ihâne) durum ise istihfafın durumu gibidir. “Levm”, “ta'nif” ve “tevbih” kelimelerinin manaları da “zemm” kelimesinin manasına yakındır.

İkaba gelince o, istihfâf ve hakir görme yoluyla hak edilen bir zarar verme ve cezadır. Bir şeyin karşılığı olarak kazanılmış bütün her şeye şamil olan büyük bir zarar olarak da tarif edilmektedir.¹⁵⁹

İkab'da devamlılık şart değildir. Çünkü cezasının seviyesi ne olursa olsun devamlı olmasa bile ona ikab denilmektedir. İkabta cezanın büyük olması şartı da

¹⁵⁷ Bakara, 2/46; Bkz. KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, III, s.303-4; HAVÂRİZMÎ, *el-Faik*, s.467; KADI ABDULCEBBAR, *el-Muğnî*, s.178.

¹⁵⁸ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, III, s.383.

¹⁵⁹ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik*, s.460.

aranmaz. Çünkü zararın azı, çoğu gibidir. Bundan dolayı ikaba maruz kalanların durumları farklılık arz etmektedir.¹⁶⁰

Kafirin cezalandırılmasının (ikab) cehennem bekçilerinin mükafatı olduğu gibi bir kişinin cezası başka bir kişinin mükafatı olması caiz değildir. Ebu Haşim'e göre ise onların şehvetlerinin ateşin hararetiyle, sevinçlerinin de ailelerinin cezalandırılmasıyla ilgisinin olması caizdir.¹⁶¹

2.2.1. İkabın Hükümleri ve Şartları

İkabın niteliği ile ilgili olarak hafife alma ve tahkir etme şeklinde uygulanacak hak edilen bir zarar olması, her türlü rahattan uzak ve devamlı olması gerektiği belirtilmiştir. Hak edilen kaydı ise, Mutezile'ye göre Allah'ın hak etme olmaksızın bir elem olarak yarattığı şeylerden ayrı olduğunu belirtmek için zikredilmiştir.

Çünkü ikab ancak hak edilirse güzel olur ve onu yapan Allah olduğundan güzeldir. İkabın hafife alma ve tahkir ile birlikte kullanımının sebebi ise vacibin terk edilip çirkin bir iş yapılması ikab ile birlikte zemmi de gerektirdiğindedir. Zemde zemm edilenin tahkir edilmesi ve hafife alınması gerekir. İkabta böyledir. İkabın acelece yapılmaması ise, sorumluluk ve külfet getiren şeyleri yapmak ve nefsin hoşuna giden şeylerden kaçınmak suretiyle mükellefin aleyhine hüküm vermeye engel olacak şeylerin ortaya çıkma ihtimalidir. Bundan dolayı kişiye imtihan dünyasında telafi edilemeyecek zarar vermekten sakınmak gerekir. İkabın devamlı olması meselesindeki delilimiz ise başkasını kötüleyen kişi hakkında zemmin devamlı olmasını gösteren delildir. İkab, zemme sebebiyet veren fiilden dolayı hak edilir. Zemm daim olduğunda ikabda daim olur.¹⁶²

İkabın hak edilme durumu ve vaktiyle ilgili ise Mutezile içinde farklı görüşler vardır.

1. Mükafat ve ceza (ikab) itaat ve isyan bulunduğu hak edilir.
2. Mükafat ve ikab ahirette hak edilir.
3. Mükafat ve ikab ölüm halinde hak edilir.

¹⁶⁰ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, III, s.339-40; HAVÂRİZMÎ *el-Fâik*, s.459; İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.122.

¹⁶¹ İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.128, KADI ABDULCEBBAR, *el-Muğni*, s.181.

¹⁶² KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, III, s.356-7; *el-Fâik*, s.478; İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.122.

4. Mükafat ve ikab öldükten sonra hak edilir.

İtaatin ölüm anına ya da ahirete kadar selim olarak yerine getirildiği Allah tarafından bilindiğinde mükafat hak edilir. İsyanda böyledir. İtaatin mükafatı, yaptığı isyanla kaldırılır ya da ölmeden önce günahlarından tövbe etmişse ne mükafat ne de ikabı hak eder. Ölüm ile mükafat ve cezanın hak edildiğini öne sürenler “*Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.*”¹⁶³ ayetini delil olarak getirmektedirler.

İhbât ile kastedilen şey ya amelin asıl itibarıyla batıl olması ya mükafatın sabit olduktan sonra düşmesi ya da küfrün mükafatı iptal etmesi olabilir. İlk ikisi batıldır. İlkinin batıl olması yenilenen şirkle alakalıdır. Çünkü şart ve ona bağlı olan ceza gelecekte ortaya çıkacaktır. Birincisi batıl olunca ikincisi de batıl olur. İkinci batıl olduğunda üçüncü şık kendiliğinden kabul edilmiş olur.

Nitekim bir kişinin başkasının yemeğini mubah görmesi o yemeğin mubah olup olmama durumunu değiştirmez. Günahtan sonra pişmanlık duyup tövbe ettiği bilinen kişinin kınanması uygun değildir. Durumu bilinmeyen kişinin kınanması ise hiç uygun değil ve kötü bir davranıştır. Kınama ancak bir delil varsa uygundur denebilir.

Küçük ve büyük günahı birbirinden ayıranlar, küçük günah işleyen kişinin zemm ve ikabı hemen hak ettiğini, büyük günah işleyen kişinin hak ettiği cezanın geciktirildiğini belirtmektedir. Bu görüş, Ebu Huzeyl’den rivayet edilmektedir.¹⁶⁴

Zemm ve ikabın yapılan amellerle hak edilmesi ancak şu şekildedir:

1. Kötü amelin yapılması, vacibin ihlal edilmesi veya terkedilmesi sebebiyle zemm ve ikab hak edilir. Çirkinliği bilinen veya bilinmesi mümkün olan kötü bir amel işlendiğinde zemm hak edilmiş olur. Vacibin ihlal edilmesi ifadesi ise bir vacibi terk etmek olarak da isimlendirilen fiilin zıddının bulunması değil fiilin olumsuzlanması anlamındadır.¹⁶⁵

¹⁶³ Bakara, 2/217.

¹⁶⁴ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu’ fi’t-Teklîf*, III, s.363; HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik*, s.478.

¹⁶⁵ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu’ fi’t-Teklîf*, III, s.311; HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik*, s.461; KADI ABDULCEBBAR, *el-Muğnî*, s.265.

2. Zemmin vacibin ihlal edilmesi sebebiyle hak edilmesi. Ebu Ali, ondan önceki alimler ve Ebu Kasım vacibi ihlal etmeyi zemmi hak etmeye bir sebep görmemekte bilakis zem ve ikabın hak edilmesini, fiilin terk edilmesine bağlamaktadırlar. Onlar bir fiilin yapılmasıyla ancak zemmin olabileceğini belirtmişlerdir.

Ebu Haşim ve ona tabi olanlar ise vacibin ihlal edilmesini de zemmin hak edilmesinin bir sebebi olarak görmektedirler. Bununla vacibin zıddını yapmak takdir edilir ya da edilmez. Ebu Haşim ve Ebu Ali ile taraftarları arasındaki ihtilaf büyüktür. Ebu Ali ve taraftarları çok mutaassıptır. Hatta bu taaasub onların birbirlerine küfür ve fisk nisbet etmelerine sebep olmuştur.¹⁶⁶

Vacibi yapmayan kişinin zemmi hak ettiğine dair deliller şunlardır:

1. Fiillerin iyi, kötü ve vacip olmasını bilmek ancak buna dair icmâlî ya da tafsili hükümleri bilmekle mümkündür.

2. Vacibi ihlal etmek zemm edilmenin bir sebebi sayılmasa vacip, mubah ve diğer hükümler, amel etme anlamında bir olurlar.

3. Bir kişi bir şeyi yapma ve terk etme kabiliyeti olmakla birlikte onu yapmayabilir. Mükellef bir kişinin mükafat ve medh ya da ikab ve zem ehli olmaması düşünülemez. Bir kişinin amelsizlik kudreti varsa bu iki vasıftan birisinin bulunması gerekir. Böylece kötüyü yapmadığı için mükafat ve medhi ya da vacibi ihlal ettiği için ıkab ve zemmi hak etmiş olur.¹⁶⁷

Öte yandan Mutezile'ye göre bütün günahlardan dolayı ikabın hak edildiği konusunda ittifak vardır. Ceza, hak etmeye dayanan ve bazı günahlarla hak edilmesi devam eden bir durum olduğunda her türlü günah için benzer ceza olması gerekir. Bunun bütün günahlar hakkında düşünülmesinin sebebi bazı günahlar ile cezanın hak edilmesinin uygun olmamasıdır. Çünkü günahın cezalandırılması için faili tarafından çirkinliğinin bilinmesi ya da bilinebilir olması gerekir. Bu günah bütün vasıflarıyla işlendiğinde cezayı gerektirirken, vasıfların bir kısmı yoksa ceza gerektirmez. Küçük ve büyük günahı biz şirkin içinde değerlendirdiğimizde bu günahların her ikisiyle de cezanın hak edilmesi gerekir. Bunun için kafir ister küçük isterse büyük olsun bütün

¹⁶⁶ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklif*, III, s.313; HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik*, s.462; KADI ABDULCEBBAR, *el-Muğnî*, s.235.

¹⁶⁷ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik*, s.463.

günahlarında cezayı hak etmektedir. Dolayısıyla cezalandırılması açısından bütün günahlar onun için birdir.

Cezanın ebedi olduğuna hükmedenlerin, günahların ceza miktarı konusunda ihtilaf etmemeleri gerekir. O günahları küçük ve büyük olarak ayırırlarsa onlardan her birisiyle farklı miktarlarda cezanın hak edildiğini kabul etmiş olurlar. Şayet günahın cezası kazanılan mükafattan az ise cezaların hepsi silinir. Böylece ceza devamlı olmamış olur. Şayet kazanılan cezalar mükafatlardan fazla ise bu sefer mükafatlar silinir. Bununla ise cehennemlikler için cezanın ebedi olmadığını, oraya alıacaklarını, sirkenin içindeki sirke kurdu gibi olacaklarını iddia edenlerin sözleri geçersiz olur.

el-Halidî büyük günahların itaatlerle karşılıklı düşürüleceğinden ötürü büyük günah işleyen kişinin cezasının sınırlı olduğunu söylemektedir. Kadı Abdulcebbar ise bu sözü doğru bulmamaktadır.¹⁶⁸

2.2.2. İkabı Düşüren Nedenler

Dünya da kötü ve yerilen amellerin yapılması, ahirette ceza ve ikab hak edilmesine sebep olur. Bu hak edilen ikab bir takım sebeplerle kaldırılır ve düşürülür. Genel anlamda Mutezile, özel anlamda ise Kadı Abdulcebbar tövbekârın cezalandırılmasının güzel olmadığını, tövbe ettikten sonra cezalandırmanın zulm olduğunu ifade etmiştir. Mürcie ise tövbe eden kişinin cezalandırılabilceğini, cezasının düşürülmesinin bir zorunluluk değil, lütuf olduğunu belirtmiştir. Mutezile yukarıdaki düşüncesini, birisine kötülük yapıp sonradan bundan çok pişman olup çokça özür dileyen bir kişinin kınanmasının çirkin olduğu meselesiyle delillendirmektedir.¹⁶⁹

İkâbın kalkmasını gerektirecek durumları şöyle sıralayabiliriz.

1. Haramı işleme ya da vacibi terk etmesi sebebiyle pişmanlık duyma, tövbe etme.
2. İşlenen günah kadar mükafat gerektiren amel işleme.
3. Allah hakkı olması açısından iskat (cezanın kaldırılması).

¹⁶⁸ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, III, s.360-2; HAVÂRİZMÎ, *el-Faik*, s.479; İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.122.

¹⁶⁹ HAVÂRİZMÎ, *el-Faik*, s.507.

Mutezile ceza ve ikabın kaldırıldığı durumlarla ilgili ihtilaf etmiştir. Bazısı cezanın kaldırılmasının söz konusu olmadığını, cezanın kaldırılıp mükafatın icra edilemeyeceğini söylerken bazıları ise cezanın sınırlı bir hak ediş olduğunu, hak edilen vakit geçtiğinde ya da hak edilen miktar ödendiğinde o kadarlık cezanın başka bir şeye ihtiyaç duyulmaksızın kaldırılacağını söylemektedirler.¹⁷⁰

Yapılan işler dolayısıyla uygulanacak cezanın Allah tarafından uygulanması gerekir. Cezanın uygulayıcısı ya Allah ya da kulları olur. Başka bir ihtimal yoktur. Şayet kullar cezanın uygulayıcısıdır dersek bu uygulama ya genel olur ya da sınırlı alanda olur. Mutezile alimleri cezanın uygulanmasını Allah'a has kılmakta, kullarının asla uygulayıcı olamayacağı söylemektedir. Ne varki Allah bazı kişilere kendi yerine bir kısım cezayı uygulama hakkı tanımıştır. Ebu Ali kulların başkasını cezalandırmaya ehil olabileceğini fakat bunun herkesi, her şekliyle kapsamaksızın sadece maktulün velisi tarafından maktule zararı dokunan kişilere uygulanabileceğini söylemektedir.

İbn İhşad, bunların cezalarının İslam'la birlikte silineceğini belirtmekte ve o ikisinin geçmişte kalması sebebiyle verilmeyeceğini söyleyerek bu durumu, övgü ve yergiye benzetmektedir.

Mutezile alimleri ahirette Allah'ın mükafatı vereceğinde şüphe olmadığını, cezanın verileceğine dair bir nass bulunuyorsa ancak verilebileceğini söylemektedirler. Bu sözün doğruluğunu gösteren delil ise onlara göre şudur. Mükafatın hak etme sebepleri gerçekleşmiş, verilmesine mani bir hikmette bulunmamaktadır. Mükafat her vakit büyük bir faydadır. Allah geçmişte yapılan salih amellerin karşılığını vermeye kadirdir. Onları vermesse mükellefe zulm etmiş olur. Övgü ve yergi ise bunların dışındadır. Çünkü bunlar itaatkar ve isyankar kişinin durumunu haber vermektir. Yoksa bunlar sevinç ve üzüntüye tesir etmezler. Bunların etkileri beraberinde yapılan tazim ya da küçük görme kastıdır.¹⁷¹

2.3. Mükafat ve Ceza (İkâb)

Mükafat ve ceza kazanım anlamında birdirler. Fakat kulun Allah üzerindeki bir hakkı olduğundan mükafatın verilmesi gerekirken, Allah'ın kulun üzerindeki bir hakkı olması açısından cezanın verilmesi şart değildir. Yani mükafat, kulun dünyada

¹⁷⁰ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklif*, III, s.385; İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.124.

¹⁷¹ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik*, s.481.

yaptığı salih amellerle elde ettiği bir menfaat, kazanım ve haktır, dolayısıyla verilmesi gerekirken, ceza ve ikabın verilmesi ise kötü amel işleyen kulun aleyhine olup uyarıda bulunduğundan Allah'ın en temel hakkıdır. Fakat kulun lehine değil aleyhi olması açısından ikab yönlü cezanın verilmesi bir zorunluluk değildir. Hatta cezanın düşürülmesi daha güzeldir.¹⁷² Bununla birlikte Basralılar günahların affedilmesini aklen mümkün görürken, Belhliler buna cevaz vermemektedirler.¹⁷³

2.3.1. Mükafat veya Cezanın Verilmesine Mani Olan Durumlar

1. Mükafat ve cezanın verilmesi kula sorumluluk verilmesinin birer neticesidir. Çünkü bir şahsa “Şunu yap sana mükafat vereceğiz.” veya “Şunu yapma. Yoksa ateşe atacağız.” denilirse akıbeti bu fiillere bırakılmış olur.

2. Mükafatın verilmesi için bütün şüphelerden ve zorluklardan arınması gerekir. Mükellef teklif durumunda şüphe ve zorluklarla karşılaşmaması mümkün değildir. o halde bu durumla mükafat nasıl birlikte düşünülebilir. Mükafat sorumluluk ortadan kalkıncaya kadar ertelendiğinde mükafatın kaydedilmesi mümkündür.

3. Sorumlulukla birlikte lütfun var olması gerekir. Mükellef yaptığı salih amellerle kazandığı mükafatın geciktirilmesini düşündüğünde, itaati fayda sağlamak için değil, gerekli ya da güzel olduğu için yapmaya çağrıldığını anlayacaktır. Bu durum günahlar içinde böyledir. Yani zarardan sakınmak için değil, çirkin olduğu için günahlardan kaçınacaktır.¹⁷⁴

2.3.2. Hak Edilen Mükafat Ve Cezanın Düşmesi

İnsanın yaptığı veya terk ettiği fiiler dolayısıyla mükafat ve cezayı kazanma sebebi mükafat veya cezayı gerektirecek bir hüküm olmasa mükafat veya ceza sebebi bulunmakla birlikte fiil yapmak ve terk etmek sebebiyle hak edilen mükafat veya cezanın düşürülmesi muhal olmaz, mümkün olur. İnsanın yaptığı fiilden dolayı hak edilen mükafat ve cezanın geciktirilmesi de mümkündür. Mükafat ve ceza sebebi olmakla birlikte hak edilen mükafat ve cezanın azaltılması da mümkündür. Bu istihkakın çeşitleri için var olan bir durumdur. Bundan dolayı ihsan ile kazanılan şükür hali devam eder. Çünkü şükür aynı miktarda ya da daha fazla olduğunda

¹⁷² KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklif*, III, s.357; HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik*, s.121.

¹⁷³ İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.123.

¹⁷⁴ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklif*, III, s.370-1.

kötülükleri siler. Kötü fiil zemmi gerektirir. Bu zemm, kötülük sabit olmakla birlikte onu takip eden pişmanlık ve özür sebebiyle düşer. Kazanılan hak, uygulanmak ya da elde edilmek suretiyle düşebilir.¹⁷⁵

Ister kafir isterse fasık olsun hak edilen cezanın af edilmesi güzeldir. Çünkü ceza Allah'ın kulları üzerindeki hakkıdır. Cezanın düşürülmesi kulun faydasınadır ve bunda hiçbir kötülük yoktur. Dolayısıyla borçlunun borcunu silmenin güzel olduğu gibi cezanın affedilmesi de güzeldir. Af edildikten sonra kötülük yapan kişi sanki yapmamış gibi olur.¹⁷⁶

2.3.3. İhbat ve Tekfirin Karşılıklı Olması Gereği

Ebu Ali cezası fazla olan kişinin bütün sevabının silinip hak ettiği sevap kadar da cezadan düşürülmeyeceğini, yine mükafatı fazla olan kişinin bütün cezasının silinip hak ettiği ceza kadar da mükafattan düşürülmeyeceğini belirterek ihbat ve tekfirin karşılıklı olmadığını savunmaktadır. Bunun sebebi olarak da cezanın ya da mükafatın bir kısmının silinip bir kısmının kalmasının kişiyi hem cezalandırıp hem de mükafatlandırmak anlamına geldiğini söylemektedir. Zira ona göre mükafatın silinmesi ceza, cezanın silinmesi ise mükafattır.

Ebu Haşim ise hak edilen ceza mükafattan fazla olduğunda mükafatın hak edildiği kadar verilmesi gerektiğini söylemiş, mükafatın cezadan dolayı düşürülmesi caiz olmasa mükafatın bir kısmını azaltmak yerine cezanın bir kısmının azaltılacağını söylemiştir. Böylece mükafat cezadan fazla olduğunda mükafatın azalması gerekir. Sonra mükafat ya da cezadan hangisi fazla ise o hak edilmiş olur. Ebu Haşim kişinin mükafatını hak ettiği bütün cezalardan çıkartmanın ve itaatini faydasız kılıp heder etmenin çok büyük bir zulüm olduğunu söylemekte ve bunun “Artık kim zerre ağırlığına bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir.”¹⁷⁷ ayetine zıt olduğunu söylemektedir.

Dolayısıyla amellerin silinmesinde mükafat ve cezanın karşılıklı birbirini götürmesi esas alınmasa isyan ile küçük ve büyük günah arasındaki fark uygulanamaz. Bundan dolayı Ebu Haşim bir kişinin kazandığı mükafat ve cezanın

¹⁷⁵ KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklif*, III, s.382; HAVÂRİZMÎ *el-Fâik*, s.484.

¹⁷⁶ HAVÂRİZMÎ, *el-Fâik*, s.486.

¹⁷⁷ Zilzal, 99/7.

eşit olabileceğini ve aklen mükafat ve cezanın birbirini götürceğini fakat nasslarda ise bunun zıddının belirtildiğini söylemektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁸ İBN MURTAZÂ, *el-Kalâid*, s.123; KADI ABDULCEBBAR, *el-Mecmu' fi't-Teklîf*, s.389.

İKİNCİ BÖLÜM

EHL-İ SÜNNET'E GÖRE İHBAT VE TEKFİR

1. İHBATIN REDDİ

Ehl-i sünnete göre isyan ve itaat, mükafat ve ceza birbirini düşürmemekte¹⁷⁹, seyyiat ile hasenâtın düşürülmesi ancak küfürle mümkün olmakta, bunun dışında kalan günahlar ihbata etki etmemektedir.¹⁸⁰

Seyyiatı hasenâttan fazla olduğu kimseler hakkında farklı görüşler vardır. Ehl-i Sünnet alimlerinin kendilerinden nakilde bulunduğu sahabe, tabiin ve hadis imamlarının görüşüne göre;

1. Günahları sevaplarından bir fazla olan kişi cehenneme girmektedir.

Ehl-i sünnet'ten bu görüşü savunanlardan bazıları İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye ve Ebu Hasan el-Eşarî'dir.

İbnu'l-Kayyim “Bu sözler çoğu insanın hakkını verdiği sözlerdir. Fakat kelimciler bunları rivayet etmez. Sahabe, tabiin ve hadis imamlarının sözünü bilmez ve nakletmezler. Biz “günahı bir fazla olan kişi cehenneme girer.” sözünü İbn Abbas, Huzeyfe, İbn Mesud'dan rivayet ettik.”¹⁸¹ demiştir.

Ebu Hasan el-Eşarî ise Ehl-i hakkın “hasenatı fazla olan kişi cennete, seyyiatı fazla olan kişi ise cehenneme girer. Hesenat ile seyyiatı bir olan kişiye Allah lütufta bulunup cennetine koyar.” dediğini belirtmiştir.¹⁸²

2. Allah'ın meşietine bağlıdır. Dilerse azab eder, dilerse hiçbir hükmü, sebebi dikkate almaksızın affeder.

Bu görüşte olan Ehl-i sünnet alimlerine göre Allah'ın yapacağı şey bilinemez. İyiliği fazla olanı cezalandırabilir, kötülüğü fazla olanı mükafatlandırabilir, amel açısından aynı durumdaki iki kişiyi cehennemine atabilir. İtaat etmeyeni nimetlendirebilir, isyan etmeyene azab edebilir. Bu açıdan iyilik de kötülük de yapanın korkusu birdir. Çünkü her ikisine de azab edebilir. Allah'ın bütün

¹⁷⁹ el-UKBERÎ, Muhammed b. Muhammed *Evâilu'l-Mekâlât*, thk. İbrahim el-Ensârî, Matbaatu Mihr, 1413, s.82.

¹⁸⁰ TAFTÂZÂNÎ, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, s.142.

¹⁸¹ İBN KAYYIM el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekir, *Medaricu's-Salikin*, thk. Muhammed el-Mutasım, Daru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, 3. Baskı, Beyrut, 1996, I, s.305.

¹⁸² EI-EŞARÎ, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, II, s.164.

mahlukatını cennetine koymas4 zulum olmad4đı gibi cehennemine atması da zulum değildir.¹⁸³

Taftazani bu konuda Şunları s4ylemektedir.

“K4f4r ve isyandan sonra iman eden kimsenin hiĭ g4nah4 olmayan kişi gibi cennetlik olduğunda, iman edip ve salih amel işledikten sonra da k4fre giren kişinin hiĭ iyiliği olmayan kimse gibi cehennemlik olduğunda Ő4phe yoktur. İman edip salih amel işledikten sonra g4nah işleyen ve itaat etmekle birlikte b4y4k g4nah da işlemeye devam eden kişinin varacağı yer bize g4re bir m4ddet ateşe girse de cennettir. O, hiĭbir ameli d4Őmeksizin va'd ve va'id gereğince m4kafat ve ikab4 hak eder.”¹⁸⁴

Abdulkadir el-Bağd4d4 ise EŐar4 imamların “G4nahkar M4sl4manlardan t4vbe etmeden 4nce vefat edenlerin bir kısmını Allah'ın azab etmeden mağfirededeceği, bir kısmını ise bir m4ddet azab ettikten sonra bađıŐlay4p cennetine koyacağı” g4r4Ő4nde olduklarını belirtmektedir.¹⁸⁵

C4veyni ise g4nah işlemede 4srar ederek 4len kimsenin cezalandırılmasının kesin olmad4đını, durumunun Allah'a kald4đını, cezalandırırsa bu Allah'ın adaleti gereği olacağını cezalandırmassa bunun da Allah'ın l4tfu olacağını belirtmiştir.¹⁸⁶

3. B4y4k g4nah işleyenler bekleme durumundadır (v4kife).

Bu g4r4Őteki alimler, b4y4k g4nah işleyen ehl-i kiblede bir kişinin cennete girip girmeyeceğini bilmediklerini s4ylemektedirler. Onlara g4re b4t4n g4nahkarlar cehenneme giredebilir, girmeyebilir. Bir kısm4 da girebilir. Onlar bu hal 4zere beklemededir. Bundan dolay4 onlara bekleyen (v4kife) denilmektedir. Bu Bakıllan4 ve onun s4z4n4 uygun bulunların g4r4Ő4d4r.

Ehl-i S4nnet alimlerine g4re ihbat4 kabul etmek zulum4 kabul etmek demektir. Ć4nk4 k4t4l4k ve iyilik yapıp da k4t4l4đ4 fazla olan kiŐi hiĭ iyiliği olmayan kiŐi konumuna d4Ő4r4lm4Ő olur. İyiliği fazla olan kiŐi de hiĭ k4t4l4đ4 olmayan kiŐi konumuna 4ıkarılm4Ő olur. İyilik ve k4t4l4đ4 eŐit olan kiŐi de hiĭbir iyi ya da k4t4 amelde bulunmamıŐ gibi değerlendirilm4Ő olur. Dolay4s4yla onlara g4re bunların hepsi de zulumd4r.¹⁸⁷

¹⁸³ ŐEHRİSTĀNĪ, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, s.88.

¹⁸⁴ TAFTĀZĀNĪ, *Şerhu'l-Makāsıd*, II, s.232.

¹⁸⁵ EL-BAĐDĀDĪ, *Us4lu'd-Din*, s.242.

¹⁸⁶ EL-BAĐDĀDĪ, Muhammed b. Ahmed, *el-İrŐād ve Seb4lu'r-RaŐād*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turk4, Muessesetur-Ris4le, 1998, s.329.

¹⁸⁷ ET-TUSĪ, Muhammed b. Nasır, *Keşfu'l-Murad Fi Şerhi Tecridi'l-İtikad*, Muessesetu'l-Al4, Beyrut, s.390; el-CUVEYNĪ, *el-İrŐād*, s.386-7.

Bununla birlikte Ehl-i sünnet'e göre ihbatın geçerli olmadığına dair ayetlerde bulunmaktadır. *“Artık kim zerre ağırlığına bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığına bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.”*¹⁸⁸, *“Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürülüp götürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı amellerin karşılığı verilecek ve onlara asla haksızlık yapılmayacaktır.”*¹⁸⁹ ayetleri bunlardan bazılarıdır.

*“Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar...”*¹⁹⁰ ayetinden hareketle ise Ehl-i sünnet tövbe eden kişiyle ilgili Mutezile'nin dediğinin caiz olmadığını belirtmiştir. Çünkü onlara göre şirk girdiğinden ötürü tövbe eden kişinin ayet ve ümmetin ittifakıyla şirk günahı da bağışlanmaktadır.¹⁹¹

Ebu Said el-Hudrî Allah Resulünün şöyle söylediğini rivayet etmektedir. *“Müminler ateşten kurtulduklarında cennet ile cehennem arasında bir köprüde kalırlar. Dünyada aralarında işlenen suçlara yönelik ödeşirler. Sonuçta temizlenmiş ve süslenmiş olarak cennete girmelerine izin verilir.”*¹⁹²

Katade'den nakledilen bir rivayete göre ise *“Bir adam İbn Ömer'e Allah Resulu'nun Necva'daki konuşmalarını nasıl işittin diye sordu. İbn Ömer Allah Resulu'nün şöyle buyurduğunu söyler. “Sizden biriniz Rabbine yakın olur. O kadar ki Allah onu himayesiyle korur. Allah ona sen şöyle şöyle yaptın der. O da evet der. Yine Allah sen şöyle şöyle yaptın der. O da evet der ve onu tasdik eder. Sonra Allah ben seni dünyada örttüm. Bugün de seni bağışlıyorum der.”*¹⁹³

İbn Teymiyye bir kavmin girdikten sonra ateşten çıktığına, yine ateşe giren bir taifeye Allah Resulu'nün şfaat ettiğine dair Allah Resulu'nden gelen mütevatir hadislerin olduğunu söylemektedir. Bu hadisler Ehl-i tevhiden bir kişinin cehenneme girdikten sonra oradan çıkamayacağını söyleyen Mutezile ile Ehl-i Tevhiden birisinin cehenneme girip giremeyeceğini bilemeyiz diyen Mürcie'nin

¹⁸⁸ Zilzal, 99/7-8.

¹⁸⁹ Bakara, 2/281.

¹⁹⁰ Nisa, 4/48.

¹⁹¹ İBN TEYMİYYE, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, XI, s.184-5.

¹⁹² BUHARİ, Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, Dâru'l-Fecr, Kahire, 2005, *Mezâlim*, 1.

¹⁹³ BUHARİ, *Edeb*, 61.

aleyhine birer delildir. Nitekim bu iddiaları Şif ve Kadı Ebu Bekir gibi Eşârî bazı alimler de söylemektedir.¹⁹⁴

1.1. Ehl-i Sünnet'in Mutezile'ye Yönelttiği Eleştiriler

Ehl-i sünnet'e göre Mutezile'nin ister büyük günah işleyenin itaatten kazandığı mükafatların kaldırıldığına dair isterse de muvazeneye dair görüşleri olsun ihbatla ilgili görüşleri uygun değildir. Bundan dolayı onlara pek çok reddiye yapılmıştır. Onlardan bazılarını sıralayalım.

Ehl-i Sünnet'e göre;

1. Onların “tek bir günah bütün itaati siler.” sözü “Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.”¹⁹⁵ ve “Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.”¹⁹⁶ ayetlerine muhaliftir. Allah bu ayetinde iyilikleri boşa çıkartmayı küfür üzere ölmeye bağlamıştır. Bundan dolayı bunun dışında kalan kötülükler iyiliklerle silinir.¹⁹⁷

2. İtaatin hakikati sabit, gereğinin yerine getirilmesi sahihtir. Büyük günahda ısrar etmek itaatten kazanılan mükafatı düşürürse itaatin sahihliği yok sayılmış olur. Şayet itaat düşürülürse ibadetlerin sıhhati olumsuzlanmış olur.¹⁹⁸ Bu da Mutezilenin “tek bir büyük günah bütün iyi amelleri yok eder.” sözünün doğru olmadığını göstermektedir.

3. Mutezile bu sözlerini “büyük günah işleyen kişi ebedi olarak cehenneme girmeyi hak etmiştir.” iddiasına dayandırmaktadırlar. Biz bu iddiayı çürüttük. Dolayısıyla asıl olan bir konu batıl olduğunda ona bağlı diğer konularda batıl olmaktadır.

4. Ebu Haşim'in “iyilikler fazla olduğunda kötülükleri iptal eder. Kötülükler fazla olduğunda iyilikleri siler” sözünün ilk bölümü “Muhakkakki İyilikler kötülükleri siler.” mealinde ayet bulunmasından ötürü doğrudur. “Kötülükler fazla olduğunda iyilikleri siler.” sözünü bir kısım iyiliğin silineceği kastediyorsa bu da doğrudur. Fakat bütün iyiliklerin silineceği kastediyorsa bu doğru değildir. Çünkü

¹⁹⁴ İBN TEYMİYYE, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, XVI, s.196

¹⁹⁵ Hud, 11/114.

¹⁹⁶ Bakara, 2/217.

¹⁹⁷ el-BAĞDÂDÎ, *Usulu'd-Din*, s.244; el-CÜVEYNÎ, *el-İrşâd*, s.387.

¹⁹⁸ el-MEKELÂNÎ, Yusuf b. Muhammed, *Lubabu'l-Ukl Fi'r-Raddi Ale'l-Felâsifeti Fî İlmi'l-Usul*, thk. Fevkiyye Huseyin Mahmud, Dâru'l-Ensâr, Kahire, 1977, s.392-3.

Ehl-i sünnete göre bütün iyilikler daha önce de ifade edildiği gibi ancak dinden çıkmayla silinir.

5. Ebu Haşim bu sözünü mükellefin mükafat ve cezayı birlikte hak etmesinin mümkün olmadığı tezine dayandırmaktadır. Bu tez doğru değildir. Çünkü bu ikisinin aynı anda hak edilmesi muhal değildir. Allah günahı kadar onu cezalandırdıktan sonra mükafatlandırır. Daha önce de belirtildiği gibi bir şeyin kendisi batıl olunca ona dayandırılan konularda batıl olur.

6. Ebu Haşim'in yukarıdaki sözü, "itaatler, isyan sayısınca olursa ikisi birlikte düşer." sözünü gerektirir. Fakat onlardan biri diğerinden önce düşerse sonradan yapılan ameller önceden yapılan amelle düşmez. Çünkü o düştükten sonra diğerini düşürmeye etkisi kalmaz. Şayet o ikisinin düşmesi birlikte olur denirse o zaman o ikisi düşmeden önce o onlardan birinin bulunması diğerinin bulunmasını engellemeksizin birlikte bulunması gerekir. Bu Ebu Haşim'in ihbat konusundaki görüşünün doğru olmadığını göstermektedir.¹⁹⁹

1.2. Amelleri Düşüren Sebepler (Habtü'l-Amel)

İhbatı yani amellerin silinmesini gerekli kılan pek çok etken ve sebep bulunmaktadır. Bu sebepler ayet ve hadislerden çıkartılmaktadır. Biz ise burada sadece Kur'an ayetlerinde yer alan sebepleri maddeler halinde zikretmekle yetineceğiz.

1. İslam'a girdikten sonra irtidat etmek. "*Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir (habita). Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.*"²⁰⁰

2. Salih amel yapmakla birlikte şirke girmek. "*Allah'a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Allah'ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez. Onların bütün amelleri boşa gitmiştir. Onlar ateşte ebedî kalacaklardır.*"²⁰¹ Müşrikler salt salih amelin mükafatının gerektirdiğini iddia ediyorlardı. Fakat Kuran bu inancın doğru olmadığını söyledi. Salih ameli ancak mümin yaptığında mükafata terettüb ettiğini belirtti. Bunun için bu ayetin ardından "*Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru*

¹⁹⁹ el-İCÎ, *el-Mevâkıf*, s.340

²⁰⁰ Bakara, 2/217.

²⁰¹ Tevbe, 9/17.

kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder."²⁰² ayeti gelmektedir.

3. Allah'ın indirdiğini beğenmeme. *"Bu, Allah'ın indirdiğini beğenmemeleri, bu sebeple de Allah'ın onların amellerini boşa çıkarmasındandır."*²⁰³

4. Küfür

5. Allah yolundan sapmak.

6. Peygamberle mücadele ve münakaşa etmek.

Bu üç etken şu ayette birlikte zikredilmektedir. *"İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine hidayet yolu belli olduktan sonra Peygamber'e karşı gelenler hiçbir şekilde Allah'a zarar veremezler. Allah, onların amellerini boşa çıkaracaktır."*²⁰⁴ Burada zikredilen bu üç maddenin herbirisi müstakil birer etken midir? Yoksa tek bir etken vardır o da küfür müdür? Bu tartışma konusudur. Küfrün tek başına etken olduğunu düşünürsek Allah yolundan sapmak ve peygambere karşı gelmek küfrün birer tezahürü olur. Yani kafirler küfürlerinden dolayı Allah yolundan sapar ve peygambere karşı gelirler. Bunun iki yönü vardır.

İnsan peygambere tam anlamıyla inanmakla birlikte dünyevi çıkarlar için Allah yolundan saptığında, psikolojik durumundan ötürü peygambere karşı geldiğinde bu durum ortaya çıkmaktadır. Şayet biz ameli boşa çıkartma anlamında bu üç maddenin de müstakil bir etken olduğunu söylersek ameli boşa çıkar. Söylemesek çıkmaz. Ayet burada bu konuyu izah etme makamında inmemiştir. Bu üç durumda olan bir kavmin amelini aktarmıştır. Dolayısıyla ayetin bunlardan herbirisini müstakil bir etken olarak zikrettiğini söylemek mümkün değildir. Fakat evleviyetle müstakil bir etken olduğu söylenebilir. Çünkü ileride de geleceği üzere bir kişinin sesini peygamberin sesinden fazla yükseltmesi, ameli boşa çıkartan etkenlerden olduğu ayette belirtilmiştir. Bu açıdan Allah yolundan sapmak, peygamberle tartışmak hayli hayli ameli boşa çıkartan bir etken olarak değerlendirilir.

7. Peygamberleri öldürmek.

8. İnsanlara adaletle hükmeden hükümdarları öldürmek.

²⁰² Tevbe, 9/18.

²⁰³ Muhammed, 47/9.

²⁰⁴ Muhammed, 47/32.

“Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, Peygamberleri haksız yere öldürenler, insanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya, onları elem dolu bir azap ile müjdele.” Onlar, amelleri, dünyada da, ahirette de boşa gitmiş kimselerdir. Onların hiç yardımcıları da yoktur.”²⁰⁵

9. Peygamberin yanında edepsizlik yapmak.

“Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.”²⁰⁶

10. Dünya'ya meyledip, ahiretten yüz çevirmek.

“Kim yalnız dünya hayatını ve onun zinetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz. Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar. İşte onlar, kendileri için âhirette ateşten başka bir şey olmayan kimselerdir. (Dünyada) yaptıkları şeyler, orada boşa gitmiştir. Zaten bütün yapmakta oldukları da boş şeylerdir.”²⁰⁷ Dünya'ya meyletmenin ayetlerde küfre ve farzları terk edip kötülüklerle meşgul olmaya denk tutulduğu söylenebilir. Dünya hayatı ve süsünü istemek, pratikte yapılan bir amele işaret için söylenmektedir.

11. Ahireti inkar etmek.

“Ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını çekerler.”²⁰⁸

12. Münafıklık yapmak.

“Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, "Bize gelin" diyenleri biliyor. Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu, Allah'a kolaydır.”²⁰⁹ Ayette ifade edilen “kardeşlerine” ifadesi onların mümin değil münafık olduğunu bize göstermektedir. Ayetin devamında

²⁰⁵ Al-i İmran, 3/21-22.

²⁰⁶ Hucurat, 49/2

²⁰⁷ Hud, 11/15-6.

²⁰⁸ Araf, 7/147.

²⁰⁹ Ahzab, 33/18-19.

“onlar iman etmeyenlerdir.” ifadesiyle de bu tasdik edilmektedir. Bundan dolayı nifak küfrün ve imansızlığın bir sebebi olup ihbatın müstakib bir etkeni değildir.

Salih amelleri iptal eden yok edip düşüren yukarıda bahsettiğimiz bir takım sebepleri olduğu gibi salih amellerin boşa gitmesine engel olan bazı sebeplerde vardır.

Ehli Sünnete’ göre amelleri boşa gitmeden koruyan vesileler şunlardır:

1. Allah’a iman
2. Allah’a ve Resülüne itaat.
3. Salih ve doğru amel yapmak.
4. Günah işledikten sonra tövbe etmek.²¹⁰

2. TEKFİRİN REDDİ

İbn Kayyım’a göre tekfir keffaret sayılan amellerle küçük günahların düşürülmesidir. İbn Teymiyye’ye göre tekfir, mahv etmek ve silmek anlamında olup iyi ve kötü amel arasında gerçekleşmektedir. Makbul iyilikler kötülükleri tekfir edip siler. Allah iyilikleri cezanın kaldırılmasına bir aracı kıldığı gibi, kötülükleri de mükafatın iptal edilmesine birer sebep kılmıştır. Fakat tövbe dışında hiçbir şey bütün kötülükleri silmeyeceği gibi dinden çıkma dışında hiçbir şey de bütün iyilikleri iptal etmez.²¹¹ Amellerin silinmesi anlamındaki tekfire dair kitap ve sünnetten pek çok delil vardır.

“Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz (tekfir) ve sizi güzel bir yere koyarız.”²¹² “Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir ve sizin kötülüklerinizi örter (tekfir), sizi bağışlar. Allah, büyük lütuf sahibidir.”²¹³ “İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Muhammed'e indirilene -ki o Rablerinden gelen hakır- inananların ise Allah günahlarını örtmüş (tekfir) ve hâllerini düzeltmiştir.”²¹⁴ ayetleri onlardan bazılardır.

²¹⁰ es-SUBHÂNÎ, Cafer, *el-İlâhiyyât Alâ Hedyi'l-Kitab ve's-Sünne ve'l-Akl*, IV, s.372; Ahmed Abdurrahman, *Muhbitâtu'l-A'mâl, Dâru'l-İmân*, s.376; VÂSIF ABDULFETTAH, *Hubûtu'l-A'mâl*, Yüksek Lisans Tezi, Necâh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, s.35.

²¹¹ İBN TEYMİYYE, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, VI, s.218; V, s.198; XII, s.483.

²¹² Nisa, 4/31.

²¹³ Enfal, 8/29

²¹⁴ Muhammed, 47/2.

2.1. Tekfir ile Afv Arasındaki Fark

Allah'ın kitabında bu iki durumun karşılaştırması yapılmış, onlar birbirinden ayrı olarak zikredilmiştir. Her ikisinin de aynı ayette karşılaştırıldığı örnek de *“Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. (mağfiret) Kötülüklerimizi ört. (tekfir) Canımızı iyilerle beraber al.”*²¹⁵ buyrulmaktadır. Tekfir lafzının münferid olarak zikredildiği ayette *“İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Muhammed'e indirilene -ki o Rablerinden gelen haktır- inananların ise Allah günahlarını örtmüş (tekfir) ve hâllerini düzeltmiştir.”*²¹⁶ ifadesi yer alırken, mağfiret lafzının tek başına zikredildiği ayette ise *“Onların sözleri ancak, “Rabbimiz! Bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla (mağfiret) ve ayaklarımızı sağlam tut. Kâfir topluma karşı bize yardım et” demekten ibaretti.”*²¹⁷ beyanı yer almaktadır.

Burada üzerinde durulan dört temel kavram vardır. Zenb, seyyie, mağfiret ve tekfir. Zenb ile kastedilen büyük günahlar iken, seyyie ile murad edilen küçük günahlardır. Bunlar hakkında keffaretin geçerli olduğu hatalardır. Bunun için bu hatalar tekfir edilir. Keffaret alınır. En sahih kavle göre büyük günahta keffaret işlemez. Dolayısıyla adam öldürmede, ğamus yeminde Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel'in görüşüne göre tekfir yoktur. Seyyienin küçük günah olduğuna dair de deliller vardır. *“Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız.”*²¹⁸

Ebu Hureyre'den nakledilen bir rivayette Allah Resulu şöyle buyurmuştur. *“Büyük günahlardan kaçınıldığı müddetçe, beş vakit namaz ile iki Cuma ve iki ramazan aralarında işlenen küçük günahlara keffârettir.”*²¹⁹

Mağfiret lafzı, tekfir lafzından daha geniştir. Bunun için mağfiret büyük günahlar için, tekfir ise küçük günahlar için kullanılmaktadır. Mağfiret lafzı koruma ve hıfzıtmeyi ifade etmekte iken, tekfir örtme ve izale etme anlamındadır. Aynı ayrı kullanıldıklarında birbirlerinin karşılığı olarak ele alınmaktadır. *“Allah onların seyyielerini örttü.”*²²⁰ ifadesi büyük ve küçük günahların silinmesi ve şerrinden korunması anlamlarını içermektedir. Yine tekfir en kötü amelin örtülmesi için de

²¹⁵ Al-i İmran, 3/193.

²¹⁶ Muhammed, 47/2.

²¹⁷ Al-i İmran, 3/147; Ayrıca bkz. Muhammed, 47/15.

²¹⁸ Nisa, 4/31.

²¹⁹ Müslim, Tahâret 14. Ayrıca bk. Tirmizî, Mevâkîf 46; İbn Mâce, İkâmet 79

²²⁰ Muhammed, 47/15.

kullanılmaktadır. Nitekim, “Allah, işlediklerinin en kötüsünü örtmek (tekfir) ve onlara yaptıklarının en güzeli ile karşılık vermek için (onları böyle mükâfatlandırdı).”²²¹ buyrulmaktadır. Bu anlaşılınca musibet, tasa, keder ve gam gibi sıkıntılardan dolayı Allah’ın mağfiret değil de tekfir ile va’dde bulunmasının sırrı anlaşılacaktır. Nitekim Allah Resulu bir hadisinde şöyle buyurmaktadır. “Müminin maruz kaldığı tasa, gam, üzüntüden ayağına batan dikene kadar her şeyle Allah ancak onun hatalarını örter. (tekfir).”²²²

Musibetler günahların bağışlanmasında müstakil bir etken değildir. Bütün günahlar ancak tövbe ya da günahların kendisiyle silinip yok olduğu hasenat ile mağfiret olunur. O leşin kendisini değiştirmedığı deniz gibidir. Su iki dağ doruğunu aştağında pislik taşımaz. Yukarıdaki ayetleri “her günah affedilir.” Manasında mutlak anlamda anlayamayız. Çünkü bu ayetler tekfirin dinde var olduğunu açıklama sadedindedir. Tekfirin şartları ve bunun dışında kalan tekfir edilen isyanların anlaşılmasını ise bu nasslardan çıkartamayız. İlk ayetin zahirinden küçük günahların örtülmesi için büyük günahlardan kaçınılması gerektiği, İkinci ayetten ise takvanın şart koşulduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü ayette ise Allah Resulu’ne indirilenlere iman edip salih amel işleyenlerin küçük günahlarının örtülmesinden bahsedilmektedir.²²³

2.2. Günahların Silinmesi

Ehl-i sünnet günahların silinmesini bazı sebeplere bağlamıştır. Onları delilleriyle şöyle sıralayabiliriz.

1. Tövbe. *وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* “Ey mü’minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!” ayetinde kurtuluş tövbeye bağlanmıştır. Ayette “umma” anlamına gelen *لَعَلَّ* edatı kullanılarak ayete “ancak tövbe edenler kurtulmayı umabilirler.” anlamı kazandırılmıştır. Günahı tedavi edip etkisini silen tövbe tövbe-i nasuhtur. Allah “*Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle (nasuh) tövbe edin. Umulur ki, Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar.*”²²⁴ buyurmaktadır. Bu tövbe makbul tövbedir ve sahibini kabul olunmayacağı korkusu ile kabul olacağı ümidi arasında gelip götüren ve itaate devam ettiren tövbedir.

²²¹ Zümer, 39/35

²²² MÜSLİM, Berr, Sıla ve Edeb, 2572.

²²³ İBN KAYYIM, *Medâricu's-Salikin*, s. 337.

²²⁴ Tahrim, 66/8.

2. İstiğfar. İstiğfar, bağışlanmanın kalb, dil ve bütün bir bedenle talep edilme şeklidir. Allah'ın ğazaplandıklarını terk edip, sevdiklerine yönelme konusunda kesin kararlığı da bünyesinde barındırmaktadır. İstiğfara Allah'ın verdiği olumlu bir karşılık olan mağfiret azabın zıddı olarak zikredilir. Çünkü azab günah sebebiyle olurken, mağfiret ise o azabı engellemektedir. Bu biraz önce de ifade edildiği gibi ancak Allah'a yönelme ve günahları terk etmede kesin bir kararlılıkla olur. *“Hâlâ mı Allah'a tövbe etmezler ve O'ndan bağışlanma istemezler? Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*²²⁵ ve *“Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra da O'na tövbe edin ki sizi belirlenmiş bir süreye (ömrünüzün sonuna) kadar güzel bir şekilde yararlandırınsın..”* (Hud, 11/3) ayetlerinde Allah günahlarının bağışlanması için kullarından istiğfarda bulunmalarını istemiştir.

3. Salih amel yapmak. Allah yolunda cihat etmek, Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münkerde bulunmak, başa gelene sabretmek, Allah için sevip buğz etmek, nafile namaz kılmak, sadaka vermek, oruç tutmak ve bunun dışında kalan pek çok salih amede bulunmak da günahların affının birer vesilesi olarak zikredilmiştir.

4. Müminin başına gelen sıkıntılar. Müminin canı, malı ve ailesiyle ilgili maruz kaldığı musibetler günah ve hatalarının örtülmesine (tekfir) birer vesiledir. Nitekim Allah Resulu şöyle buyurmaktadır. *“Müminin maruz kaldığı dert, tasa, hastalık, hüznün, hatta endişe kadar her şeyle Allah ancak onun hatalarını örter. (tekfir).”*²²⁶

Günahlardan ve hatalardan kurtulma yollarından biri de Allah'ın engin lütfuna olan büyük inançtır. Bu büyük inanç nefsi hayırları yapmaya şerleri de terketmeye sevkeder. Gevşeklik göstermeksizin onu itaate yönlendirir. Nefsi Allah'ın murakebesi, bilgisi, muhasebesi altında amel işlemeye alıştıırır. Çünkü bu ikisi nefsin ıslahı, edeplendirilmesi ve temizletilmesinin vesilelerindedir. Müslümanın nefsinin Allah'ın murakebesine bağlanması hatta Allah'ın kendisini gözetlediğine yakini olarak inanması, Allah'ın *“Kim iyilik yaparak yüzünü Allah'a dönerse, şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur. İşlerin sonu ancak Allah'a varır.”*²²⁷ beyanında olduğu gibi yüzünü Allah'a dönmesi anlamına gelmektedir. Nitekim Allah nefse, beklenen yarın için ne yaptığının muhasebesini yapmasını emretmektedir. *“Ey iman edenler!*

²²⁵ Maide, 5/74.

²²⁶ BUHARİ, Maraz, 1

²²⁷ Lokman, 31/22.

Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın...” (Haşır, 59/18)

Salih müminler, günah ve hatalarından kurtulmak için tövbe, istiğfar ve çokça salih amel yapmaya büyük bir aşkla çalışmaktadırlar. Onlar “*Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefisini arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.*”²²⁸ ayetini kendine mihver edinerek hayır ve hesenat yapmakta, nefislerini aşırılıklara karşı sığaya çekmekte, takvalı olmaya çalışmakta, nefislerini kötülüklerden ve heva ve hevesten sakındırmaktadırlar.

3. VA'D VE VAİD

Kerim olan Allah va'dini yerine getirir. O'nun va'dini yerine getirmemesi mümkün değildir. “*Allah'dan daha doğru sözlü kim olabilir?*”²²⁹ ayeti gibi Allah'ın va'dini kesinlikle yerine getireceğine dair pek çok ayet ve hadis bulunmaktadır. Ehl-i Sünnet de Allah'ın va'dini yerine getireceği ve bunda şüphe olmadığı konusunda Mutezile'yi tasdik etmektedir. İbn Teymiyye istihkakla ilgili bazılarının kulun Allah'a karşı hiçbir hakkının olmadığını söylediğini, bazılarının ise Allah'ın va'dinde hulfetmeyeceğine dair va'dde bulunduğu gibi Allah'ın itaat eden kullarını mükafatlandırması gerektiğini söylediklerini ifade etmiştir. Başka bir yerde ise İbn Teymiyye, Ehl-i sünnetin Mutezile ile ittifak ettiği görüşleri aktarmaktadır. Onlar Allah'ın kullarına bir şeyi va'd ettiğinde onu yerine getirmesinin, va'dinin hükmü gereğince vacip olduğunu çünkü Allah'ın va'dinden hulf etmeyen doğru haber verici olduğunu belirtmişlerdir.

Vaîd Allah'ın müşrik ve kafirleri kendisiyle korkuttuğu şeydir. O ise genelde cehennemdir. Kur'an-ı Kerim'in de ifade ettiği gibi onlar şirk ve küfür üzere öldükleri takdirde oraya kesinlikle girecek ve orada cehennem içinde ebedi olarak kalacaklardır. Fakat Allah'ın isyankar mümin kullarını korkutmuş olduğu vaîd, tövbe ile düşebilmektedir. İsyankar kul şayet Allah'a tövbe ederse Allah da onun tövbesini kabul edip onu bağışlayabilir. Hatta daha da ötesi kötülüklerini iyiliklere tebdil edebilir. Nitekim Allah “*Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”²³⁰ buyurmaktadır. Fakat isyankar kul büyük günah işleyip tövbe

²²⁸ Naziat, 79/40; eş-ŞEKÂVÎ, Emin Abdullah, *Mükeffirâtu 'z-Zunûb*, 5 / ١٤٢٧٧ www.alukah.net

²²⁹ Nisa, 4/87.

²³⁰ Furkan, 25/70.

etmeden ölürse durumu Allah'ın meşietini altındadır. Allah adaleti gereği büyük günahı kadar ona azab edebilir. Ya da afv ve rahmetiyle ondan azabı kaldırabilir. Nitekim Allah “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar.”²³¹ buyurmaktadır. Bu ayet Allah'ın büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen isyankar müminler hakkında va'dinden vazgeçebileceğini göstermektedir.²³²

Vahidî Vasît isimli tefsirinde “Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”²³³ ayetini açıklarken Allah'ın va'dinden dönmesinin caiz olmamasıyla birlikte va'dinden vazgeçmesinin caiz olduğunu belirtmiştir.²³⁴

İbn Kayyım da va'dden dönmenin kınanmayacağını tam tersine övülmesi gerektiğini söyleyerek Allah'ın kuluna yaptığı va'dden vazgeçmesinin caiz olduğunu, va'dinden vazgeçmesinin ise caiz olmadığını ifade etmiştir. Va'd ve va'd arasındaki farkı ise va'din Allah'ın hakkı olduğu, bundan vazgeçerse bunun Allah'ın afv ve lütfu olacağını, va'd ise Allah'ın kendi üzerine aldığı bir sorumluluk olup bundan vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir.²³⁵

Tahavî ise bu konuyla ilgili şunları söylemektedir.

“Büyük günah işleyenler Hz. Muhammed'in (s.a.v) ümmetidir. Onlar Allah'ın huzuruna çıkacaklarını bildikten (marifet) sonra tövbe etmeseler bile tevhid üzere ölürlerse cehennemde ebedi kalmayacaklardır. Durumları Allah'ın dilemesi ve hükmüne bağlıdır. Dilerse onları af eder, bağışlar, dilerse de adaleti gereği azap eder, sonra rahmeti ve itaatkar müminlerden şefaate edenlerin şefaatiyle cehennemden çıkıp cennete girer. Bu Allah'ın marifet ehlinin mevlası olması ve onları iki cihanda da lütfundan mahrum olup dostluğuna eremeyen cehalet ehlinin muhafaza etmesi sebebiyledir.”²³⁶

“Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim.”²³⁷ ayetiyle Mutezilenin Allah'ın va'dinden dönmeyeceğine dair delil getirmesine karşı şu söylenmektedir. Ayet Allah'ın kafirler hakkında va'dinden dönmeyeceğine bir delildir. Zira ayetin öncesi ve Allah'ın isyankar müminlerden dilediğini bağışlayabileceğine dair ayetler bunu göstermektedir. Mutezile'nin “Allah va'dinden dönebiliyorsa va'dinden de dönebilir.” sözlerini Ehl-i sünnet fasit bir söz olarak

²³¹ Nisa, 4/48.

²³² SALİH eş-ŞEYBE, *el-Usulu'l-Hamse Ve Mevkıfu's-Selefiyyîn*, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1977, s.184-5.

²³³ Nisa, 4/93.

²³⁴ VAHİDİ, Ali b. Ahmed, *et-Tefsîru'l-Vasît*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, s.15-6.

²³⁵ İBN KAYYİM el-CEVZİYYE, *Medâricu's-Sâlikîn*, I, s.396.

²³⁶ TAHAVÎ, *Şerhu't-Tahavî*, s.317-8.

²³⁷ Kaf, 50/29

değerlendirir. Çünkü onlara göre va'dden dönmek bir cimriliktir ve kınama gerektirir. Oysa Allah cömertlerin en cömerdidir. Va'dinden dönmek de ayrıca bir cömertlik göstergesidir.²³⁸

4. ŞEFAAT

4.1. Şefaatin Mahiyeti ve Delilleri

Şefaattir, Âhirette peygamberlerin ve kendilerine izin verilen bazı kimselerin günahkar müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunmaları anlamına gelmektedir.²³⁹ Ehl-i Sünnet, günahkar müminlere yardım manasında şefaatin geçerliliğini ve bunun sekiz çeşit olduğunu kabul etmiştir. Bunlar şöyledir:

1. Şefaati Uzma. Bu şefaati, Allah'ın aralarında hüküm vermede bir tercihte bulunmadığı kişilere Allah Resulu'nün yaptığı şefaattir. Bu makam-ı mahmuddur ve diğer peygamberlerden ayrıcalıklı olarak sadece Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v) verilmiş bir şefaati hakkıdır.

2. İyilikle kötülükleri eşit olan kişilere Allah Resulu'nün cennete girmeleri için yaptığı şefaattir.

3. Cehenneme girmeyi hak edenlere oraya girmemeleri için Allah Resulu'nün yaptığı şefaattir.

4. Cennetliklerin cennetteki mertebelerini yükseltmek için Allah Resulu'nün yapmış olduğu şefaattir.

5. Bazı toplulukların hesapsız cennete girmeleri için Allah Resulu'nün yapmış olduğu şefaattir.

6. Azabı hak eden bazı kişilerin azaplarını hafifletmek için Allah Resulu'nün yapmış olduğu şefaattir. Amcası Ebu Talib'e yaptığı şefaati gibi.

7. Cennetlik olan kişilerin cennete girmesine izin verilmesi için Allah Resulu'nün yapmış olduğu şefaattir.

²³⁸ EBU HANİFE, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Mektebetu'l-Furkân, el-İmârâtü'l-Arabiyye, I, s.159.

²³⁹ ALICI, Mustafa, "Şefaati", *DİA*, XXXVIII, s. 412.

8. Ümmetinden cehennemde olan büyük günah işleyen kişilerin oradan çıkması için Allah Resulu'nün yapmış olduğu şefaattir. Mutezile bu tarz şefaati kabul etmemektedir.²⁴⁰

Ebu Hanife, peygamberlerin şefaatinin hak olduğunu, günahkar müminler ile cezayı hak eden büyük günah işlemiş kişilere Allah Resulu'nün şefaati etmesinin de sabit bir hak olduğunu belirtmektedir.²⁴¹

Ebu'l-Hasan el-Eşari ise Ehl-i Sünnet'e göre Allah Resulu'nün büyük günah işlemiş müminlere şefaati edeceğini ve Allah'ın muhavvid müminleri cehenneminde ebedi tutmayarak oradan çıkartacağını belirtmektedir.²⁴²

Azudiddin el-İcî ise şunları söylemektedir. “Allah Resulu'nün şefaati ümmetinden büyük günah işleyenler içindir.”²⁴³ hadisi ve “Hem kendinin, hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!”²⁴⁴ ayeti gereğince Ümmet -bize göre bununla Ehl-i Sünnet kastedilmektedir.- büyük günah işleyen müminlere şefaatin asıl olduğu konusunda icma etmiştir. Ayette müminler için bağışlanma dilemenin şefaati anlamına geldiği anlaşılmaktadır.²⁴⁵

4.2. Şefaatin Delilleri

Nevevi Müslim şerhinde Kadı İyaz'ın şöyle söylediğini ifade etmektedir. “Ehl-i Sünnet'e göre şefaati aklen caiz ve “*O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.*”²⁴⁶ ve “*Allah, onların önlerindeki de arkalarındaki de (yaptıklarını da yapacaklarını da) bilir. Onlar, O'nun razı olduğu kimselerden başkasına şefaati etmezler ve hepsi O'nun korkusuyla titrerler.*”²⁴⁷ ayetleriyle naklen gereklidir.”

Fahrettin Razi de isyankar müminlerin ateşten çıkartılması konusunda Peygamber'in şefaati ortaya koyan pek çok Kur'an ayetinin olduğunu söylemektedir.²⁴⁸ “*Meleklerin özellikleriyle ilgili “Onlar, O'nun razı olduğu*

²⁴⁰ Kaf, 50/29.

²⁴¹ SALİH eş-ŞEYBE *el-Usulu'l-Hamse ve Mevkıfu's-Selefiyyin*, s.185.

²⁴² İBNU'L-VEZİR, *İsârü'l-Hak Ala'l-Halk*, s.359, 370, 374, 379.

²⁴³ AHMED B. HANBEL, *Müsned*, III, 213. Şuayb Arnavut bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

²⁴⁴ *Muminun*, 23/19.

²⁴⁵ el-İCÎ, *el-Mevâkıf*, s.380.

²⁴⁶ *Taha*, 20/109

²⁴⁷ *Enbiya*, 21/28.

²⁴⁸ RAZÎ, *Tefsîru'l-Kebir*, III, s.62.

kimselerden başkasına şefaata etmezler."²⁴⁹ ayetinin tefsirinde şu ifadeler yer vermektedir.

"Büyük günah sahibi de Allah'ın razı olduklarıdır ve Allah'ın razı olduğu herkesin, şefaata edilmeye ehil olması gerekir. Biz, büyük günah sahibinin de Allah katında razı olunanlardan olduğunu söyledik, çünkü o, imanı ve tevhidi sebebi ile Allah katında razı olunanlardandır. Kendisine, "Bu vasıflar sebebi ile o Allah katında razı olunanlardandır" denilmesi yerinde olan herkese, "O, Allah'ın razı olduklarıdır" denilmesi de doğru olur. Çünkü, "Allah'ın razı olduğu (Allah katında razı olunmuş)" sözü, bizim "İmanı sebebiyle Allah katında razı olunmuş" sözümüzün bir parçasıdır. Mürekkebe (ifadenin bütünü) doğru olunca, müfred (ifadenin parçası) da doğru olur. Böylece sabit olur ki, büyük günah sahibi Allah'ın razı olduklarıdır. Bu sabit olunca, onun da "Onlar ancak Allah'ın razı olduğu kimselere şefaata ederler" âyetinden dolayı, şefaata edilmeye ehil olması gerekir. Şefaata kendisinden razı olunan kimselerin haricindekiler için nefy olunmuştur. Menfî bir ifadeden yapılan istisna, müsbetî ifade etmek olur. Bu sebeple, kendisinden razı olunan kimselerin meleklerin şefaatine müstehak olmaları gerekir. Büyük günah sahibinin, meleklerin şefaatine dahil olduğu sabit olunca, zarurî olarak peygamberlerin ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in şefaatine de dahil olmaları gerekir. Çünkü peygamberlerle meleklerin şefaati arasında herhangi bir farkın olduğunu söyleyen olmamıştır."²⁵⁰

İbnu'l-Vezir el-Yemânî muhahhid müminlerin cehennemden çıkacağını ifade eden hadis-i şeriflerin manasında ve lafzında icma ile katilik bulunduğunu, bunun sebebinin ise hadislerin yirmi sahâbeden naklen sahih, sünen ve müsned kitaplarda rivayet edildiğini, aynı lafızlarla olmamakla birlikte bu manaya gelen diğer hadislerin ise beşyüze yakın olduğunu ifade etmiştir. Devamla isyankar muvahhid müminlerin ateşe girdikten sonra şefaata ile oradan çıkacağı anlatılan hadislerin mütevatir olduğunu belirtmiştir.²⁵¹

Cüveynî ise ümmetinden günahkar müminlere Allah Resulu'nün şefaatinin olacağına dair pek çok hadise şahit olduğunu ifade ederek bir kaçını zikretmektedir.

Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadiste Allah Resulu şöyle buyurmuştur.

"Her peygamberin müstecap bir duası vardır. Her peygamber duasında acele eder. Ben duamı kıyamet günü ümmetim için şefaata olarak sakladım. Ümmetimden Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmayarak ölen kimselere inşallah bu şefaatem nail olacaktır."²⁵²

Zina eden, hırsızlık yapan veya içki içen kişinin Allah'a şirk koşmadığında şüphe yoktur. Dolayısıyla bu kişiler inşallah Allah Resulu'nün haber verdiği gibi şefaatine nail olacaklardır.

Cabir b. Abdillah Allah Resulu'nü şöyle buyuruken işittiğini söylemektedir.

"Kıyamet günü şefaatem ümmetimden büyük günah işleyenlerdir."²⁵³

²⁴⁹ Enbiya, 21/28.

²⁵⁰ RAZÎ, *Tefsîru'l-Kebir*, III, s.63.

²⁵¹ İBNU'L-VEZİR, *İsâru'l-Hak Ala'l-Halk*, s.359.

²⁵² AHMED B. HANBEL, *Müsned*, III, 213.

²⁵³ TİRMİZİ, *Kitap*, 11.

5. TÖVBE

Tövbe ancak günahlar sebebiyle manevi hayatı olumsuz etkileyen çatlaklıkları tamir etme ve zayıf edilen Allah'ın ve insanların haklarını yerine getirme konusunda gayret göstermekle birlikte yapılan kötü fiillere pişmanlık duymak ve günahları terkedip bir daha onlara dönmeme konusunda kararlı olmakla anlamını bulur. *قَتَابٌ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا*,²⁵⁴ anlamına gelirken, *عَلَيْهِ* ifadesi “Allah onun tövbesini kabul etti”²⁵⁴ anlamına gelirken, *وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا* beyanı ise “Allah'a dönüp ona sığının.”²⁵⁵ manasındadır.

Tövbe özür dilemenin en güzel şeklidir. Özür dileme üç şekilde olur.

Özür dileyen kişi ya “Yapmadım.” der. Ya “Şunun için yaptım.” der. Ya da “Kötü bir iş yaptım ve ondan vazgeçtim.” der. Bu şekillerin dördüncüsü yoktur. Özür dilemenin son şekli ise tövbedir. Tövbe eden ve tövbesi kabul olan kişiye “tâib” denir. Çokça tövbe edene ise *tevvâb* denilir.²⁵⁶

5.1. Tövbe'nin Şartları ve Hükümleri

Çirkin olduğu için günahı terk etmek, günah işleyerek haddi aştığı için pişmanlık duymak, günaha tekrar dönmeme konusunda kararlı olmak ve kötü amelleri iyi amellerle telafi edebilmek tövbenin şartları olarak zikredilebilir.²⁵⁷ Bu dört şart ne zaman birlikte bulunursa o zaman tövbe tam anlamıyla yapılmış demektir.

Kurtubî tövbe ile ilgili şunları söylemektedir.

“Bizim alimlerimize göre tövbe de sabit oldu sözü yeterli değildir. Tövbe edende ilkinin zıddına ikinci kez o görünmelidir. Mürted, emirlerini yerine getirdiğini göstererek İslam'a dönmüşse, isyankar ve fesahtıdan salih amel zahir olmuşsa, putperestin Müslümanlara katıldığı görülmüşse tövbesi geçerli olur. Yani kişinin kötü halde olduğu durumun aksine bir hal kendinde görülürse tövbesi geçerli olur.”²⁵⁸

Süfyan b. Uyeyne ise “tövbenin Allah'ın İslam ümmeti dışında başka hiçbir ümmete lütfetmediği nimetidir. İsrailoğullarının tövbesi ise öldürülmeleridir.” demektedir.²⁵⁹

Tövbe'nin hükümleri hakkında Kurtubî, “*Ey mü'minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!*”²⁶⁰ ve “*Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe*

²⁵⁴ Bakara, 2/37.

²⁵⁵ Nur, 24/31.

²⁵⁶ İBN KAYYİM el-CEVZİYYE, *Medâricu's-Sâlikîn*, I, s.1999; KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu Liahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 2. Baskı, 1353/1935, V, s.90.

²⁵⁷ KURTUBÎ, *el-Câmiu Liahkâmu'l-Kur'an*, V, s.90-1.

²⁵⁸ KURTUBÎ, *el-Câmiu Liahkâmu'l-Kur'an*, XI, s.126.

²⁵⁹ SİDDİK HASAN HAN, Muhammed, *Nezu'l-Ebrâr Bi'l-İlmi'l-Mâtur Fi'l-Ediyeti ve'l-İnkâr*, s.174; KURTUBÎ, *el-Câmiu Liahkâmu'l-Kur'an*, V, s.90-1.

edin.”²⁶¹ ayetleri gereği Ümmetin tövbenin bütün müminler üzerine farz olduğunu konusunda ittifak ettiğini ve Allah’ın her koşul ve zamanda herkese tövbe etmeyi emrettiğini söylemektedir. Ehl-i Sünnet’e göre bir günah işlerken başka bir günah için tövbe etmek sahihtir. Mutezile ise bu şekilde düşünmemekte ve günah işlerken aynı zamanda tövbe eden kişinin tövbesinin kabul olmayacağını söylemektedir.

Ehl-i Sünnet’e göre günahlar arasında bir fark yoktur. İnsanın hatırlamadığı ve bilmediği bir günahından ötürü tövbe etmesi gerekmez. Fakat günahı hatırladığında ondan tövbe etmesi gerekir. Mesela bir kişi pek çok kez, faiz olduğunu bilmeden faize bulaşmış olabilir. Fakat Allah’ın *“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlüyle savaşa girdiğinizi bilin.”*²⁶² ayetini işitip faizi öğrendiğinde buna bağlı olarak geçmişte yaptıkları amelleri düşünüp o zaman yaptıklarına, faizden pek çok şeyin karıştığını anladığında o an bütün bu faiz sebebiyle işlediği günahlardan pişmanlık duyması gerekir. Bu günahların vakitlerini tayin edip belirlemek gerekmez. Önceden haram olduğu bilinmeden yapılan gıybet, söz taşıyıcılık gibi işlenen bütün günahlar için de bu şekilde pişmanlık duymak gerekmektedir.

5.2. Tövbenin Kabulü

Ehl-i Sünnet’e göre kul tövbe ettiğinde Allah dilerse o tövbeyi kabul eder, dilerse kabul etmez. Aklen Allah’ın yapılan tövbeyi kabul etme zorunluluğu yoktur. Çünkü zorunlu kılan, zorunlu kılınana göre daha yüksek mertebede olması şarttır. Allah bütün varlığın yaratıcısı, yöneticisi ve görev vericisi iken bir şeyi onun görevi olarak vasıflamak doğru değildir. Bununla birlikte sözünde güvenilir olan Allah *“O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.”*²⁶³, *Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın Allah olduğunu; tövbeyi çok kabul edenin, çok merhametli olanın Allah olduğunu bilmediler mi?* ²⁶⁴ *ve Şüphesiz ki ben, tövbe edip inanan ve salih ameller işleyen, sonra da doğru yol üzere devam eden kimse için son derece affedicim.”*²⁶⁵ gibi beyanlarında isyankar kullarının yapacağı tövbeyi kabul edeceğini haber vermiştir. Dolayısıyla Allah’ın

²⁶⁰ Nur, 24/31.

²⁶¹ Tahrîm, 66/8.

²⁶² Bakara, 2/278.

²⁶³ Şura, 42/25.

²⁶⁴ Tövbe, 9/104.

²⁶⁵ Taha, 20/82.

kendisine vacip kıldığı şeyler hakkında bilgi vermesi bunların yapılmasını gerektirir. Akidede ise aklen Allah'a hiçbir şey zorunlu değildir. Ayetin zahiri ise tövbe edenin tövbesinin kabul edileceğidir.

Ebu'l-Meâlî'ye göre ayetin zahiri anlamı zann-ı galible verilir. Fakat Allah'ın tövbeyi kabul edeceğinde bir katilik yoktur. İbn Atiyye, Ebu'l-Meali'nin bu fikrini kabul etmemiştir. Dolayısıyla bir adam bütün şartlarını yerine getirerek tövbe-i nasuh yaptığında Ebu'l-Meâlî'ye göre tövbesi büyük ihtimalle kabul edilecekken, başkasına göre ayetlerde belirtildiği gibi Allah tövbeyi kesinlikle kabul edecektir. İbn Atiyye'ye göre ise *“O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.”*²⁶⁶, *Ben son derece affediciyim.”*²⁶⁷ ayetleri gereği Allah kullarına karşı çok merhametlidir. Ayetlerde *على الله* lafzı yer almayıp hafz edilmiştir. Yani ayetin manası Allah fazlı ve rahmeti gereği kullarına merhamet etmektedir. Nitekim Allah Resulu'nün Muaz'a söylediği şu sözde bunu göstermektedir. Hz. Peygaber (s.a.v); *“Kulların Allah üzerindeki hakkını biliyor musun?”* dedi. Muaz Allah ve Resulu en iyi bilir. Bunun üzerine Allah Resulu *“Kullarına azap etmemesidir”* buyurdu.²⁶⁸ Burada Allah'ın doğru sözü ve gerçek va'di sebebiyle Allah'ın lütuf ve rahmeti gereği kullarını cennete girdirmesinden bahsedilmektedir. *“O, merhamet etmeyi kendine gerekli kıldı.”*²⁶⁹ ayeti ise bunun delilidir.

*“Allah katında (makbul) tövbe, ancak bilmeyerek günah işleyip sonra çok geçmeden (karîb) tövbe edenlerin tövbesidir. İşte Allah, bunların tövbelerini kabul buyurur. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*²⁷⁰ ayetinde ifade edildiği gibi tövbenin kabul edilmesi için yakın bir zamanda yapılması gerekmektedir. Ayette geçen karîb kelimesiyle ilgili farklı yorumlar yapılmaktadır. İbn Abbas ve Süddî onun manasının hastalık ve ölüm gelmeden önce olduğunu söylerken, Dahhak'tan gelen bir rivayette ölümden önceki her halin yakın (karib) olduğu ifade edilmiştir. İkrime ve İbn Zeyd ise onun meleklerin kişiyi hesaba çekip sevketmesinden önce olduğunu ifade etmiştir. Heravî ise günahına ısrar etmeksizin çok geçmeden tövbe etme anlamına geldiğini söylemektedir. Bize göre ise en doğru görüş de budur.

²⁶⁶ Şura, 42/25.

²⁶⁷ Taha, 20/82.

²⁶⁸ BUHARİ, Tevhid, 1

²⁶⁹ Enam, 6/12.

²⁷⁰ Nisa, 4/17.

Zira “Yoksa (makbul) tövbe, kötülükleri (seyyie) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çattınca, "İşte ben şimdi tövbe ettim" diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerinki değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırlamışızdır.”²⁷¹ ayetinde ölüm gelip çattığında ümitsizliğe giren kişinin yaptığı tövbenin kabul edilmeyeceği belirtmiştir. Nitekim Firavun suyun dibinde boğulurken iman ettiğini söylemesi ona bir fayda sağlamamıştır. Çünkü mükelleflik ortadan kaldığı için ölüm anındaki tövbe kişiye fayda vermemektedir. Bununla birlikte İbn Abbas, İbn Zeyd ve pek çok müfessire göre küfr üzere ölen kafirlerin ahirette de pişmanlık ve tövbeleri olmayacaktır. Ayette belirtilen seyvie ile küfrün kastediği dolayısıyla ayetin manası “küfre (seyvie) girip de kendisine ölüm gelip çattınca, "İşte ben şimdi tövbe ettim" diyen kafirler ile kâfir olarak ölenlerinki değildir.” şeklindedir.

Seyvie kelimesin bu ayette küfrün dışında bir anlamı varsa o zaman ayetin anlamı “küfür dışında kötülük yapan ve ölüm anında tövbe eden kişinin tövbesi...” şeklinde olur.

Öte yandan tövbenin hadleri düşürmediği konusunda şüphe yoktur. Alimler hırsız ve iftiracıların aleyhlerine bir şahitlik olduğunda tövbe etseler dahi kendilerine had uygulanacağını ifade etmişlerdir.²⁷²

5.3. Tövbeyi Geçersiz Kılan Etkenler

Cenâb-ı Hak nasuh bir tövbe ile gelen kullarının tövbesini kabul ettiği gibi bazı durumlarda böyle bir tövbe yapılmış olsa bile yapılan tövbeyi kabul etmemektedir.

O durumlardan birisi ölüm anında yapılan tövbedir. İbn Ömer’den nakledilen bir rivayete göre Allah Resulu şöyle buyurmaktadır. “Allah, ölüm anı gelmedikçe (ما لم يغرغر) kişinin tövbesini kabul eder.”²⁷³ buyurmaktadır. يغرغر ifadesinin manası ise canın boğaza gelmesidir.

İman ettikten sonra irtidat edip küfre girenlerinde tövbelerinin kabul edilmediği belirtilmektedir. “Şüphesiz iman ettikten sonra inkâr eden, sonra da inkârda ileri gidenlerin tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. İşte onlar sapıkların ta kendileridir.”²⁷⁴ ayetinde bu durumdan bahsedilmektedir. Katade, Ata, Hasan el-Basrî, bu ayetin Yahudiler hakkında indiğini belirtmişlerdir. Onların Hz. İsa ve

²⁷¹ Nisa, 4/18.

²⁷² KURTUBÎ, el-Câmiu LiAhkâmu'l-Kur'an, V, s.92.

²⁷³ TİRMİZİ, Sunenu Tirmizî, [cilt ve sayfa yok](#). thk. Beşşar Evvâd, Daru'l-Mağrib, 1996.

²⁷⁴ Al-i İmran, 3/90.

İncil'i inkar ettikleri, sonra Hz. Muhammed'i inkar ederek inkarlarını artırdıkları ifade edilmiştir. Ebu'l-Aliye ise ayetin Yahudi ve Hristiyanlar hakkında olduğunu, onların Hz. Muhammed'in (s.a.v) sıfatlarına iman ettikten sonra inkar ettiklerini ve inkarlarını sürdürmeleri suretiyle küfürlerini artırdıklarını belirtmiştir.

“Tövbeleri asla kabul edilmeyecektir.”²⁷⁵ beyanı ile “O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.”²⁷⁶ ayeti arasında çelişki varmış gibi görünmektedir. Al-i İmran, 3/90'da ifade edilen tövbelerin ölüm anında yapıldığında kabul edilmeyeceği düşünülürse bir çelişkin olmadığı anlaşılacaktır. Kabul edilmeyen tövbe ile ilgili küfre girmeden önce yapılan tövbe olduğu da söylenmektedir. Çünkü küfür o tövbeyi geçersiz kılmaktadır. Yine bu ayet, bir küfürden başka bir küfre girerek tövbe eden kişinin tövbesinin kabul edilmeyeceği şeklinde de anlaşılmaktadır. Zira tövbe küfürden İslam'a girdikten sonra yapılırsa kabul olur. Kurtubî, bu ayetin Mekkeliler hakkında nazil olduğunu söyleyerek onların “Bekleyip görelim zaman ona neler yapacak” dediklerini ve İslam'dan vazgeçip kavimlerinin dinine dönmeyi düşündüklerini belirtmiş, ayetin de onlara hitaben nazil olduğunu ifade etmiş, dolayısıyla iman ve salih amelde kararlı olunmadığı için tövbenin makbul olmayan tövbe diye isimlendirildiğini belirtmiştir.²⁷⁷

5.4. Büyük Günah ve Hükümü

Ehl-i sünnet'e göre harama giren veya vacibi terk eden kişinin imanı noksan bir imandır. İnsanların iman durumu farklılık arzeder. Bazısının imanı en yüksek derecelere çıkarken, bazılarının iman seviyesi, amel ve ibadetinde gevşeklik gösterdiğinden düşüktür. Bundan dolayı insan daima Allah'ı hatırlamaya muhtaçtır. Çünkü hatırladıkça iman enerjisi ve ona bağlılığı kuvvetlenir.

Gazzali Allah'ın nehyettiği her şeyin büyük günah olduğunu belirtirken, bazı alimler ise Allah'ın, yapan kişiyi ateşle tehdit ettiği her şeyin büyük günah olduğunu söylemektedir. Yine dünyada had cezasını gerektiren fiillerin büyük günah olduğunu ifade edenler de vardır.²⁷⁸

²⁷⁵ Al-i İmran, 3/90.

²⁷⁶ Şura, 42/25.

²⁷⁷ KURTUBİ, *el-Câmiu Liahkâmu'l-Kur'an*, V, s.92; Nisa, 4/17-18; Tahrim, 66/8 ve Al-I İmran, 3/135'inci ayetlerin tefsirine bakınız.

²⁷⁸ GAZZALİ, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Dâru'l-Marife, Beyrut, IV, s.253.

Ehl-i Sünnet büyük günah işleyen kişi ile ilgili İslam isminin bütünüyle o kişiden soyutlanamayacağını fakat medh ve övgü ifade eden sıfatlarla da anılamayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla içki içen kişiye muhsin ya da mukarrabînlerden denilemeyeceğini bununla birlikte fasık, isyankar, facir ve buna benzer olumsuz sıfatlarla anılmayı hak ettiğini ifade etmektedirler. Bundan dolayı büyük günah işleyen kişi olumlu sıfatlarla anılamayacağı gibi kafir olarak da kesinlikle isimlendirilemez.

Hariciler ve Mutezile'ye göre fiske, dalalet, fücür ve küfrün anlamları birdir. Fakat Ehl-i sünnete göre bu doğru değildir. Çünkü dalalet bazen küfrü bazen de isyan anlamlarında kullanılabilir. Fiske kelimesi de bazen “İblis, Rabbinin emri dışına çıktı. (fiske)”²⁷⁹ ayetinde olduğu gibi şeytanın fiske olarak küfür anlamında kullanılırken “İşte onlar fasıkların ta kendileridir.”²⁸⁰ ayetinde ise iffetli kadınlara iftira atan günahkarlar anlamındadır. Zulm kelimesi de farklı anlamlarda kullanılabilir. Zulm, “Şirk gerçekten büyük bir zulumdür.”²⁸¹ ayetinde şirk olarak isimlendirilirken, “Onlardan bir kısmı kendilerine zulmettiler.”²⁸² beyanında şirkin dışında bir günah olarak ifade edilmektedir. Zira kendine zulm eden kişi mümindir. Dolayısıyla büyük günah işleyen kişi zalim olarak isimlendirilebilmektedir. Çünkü zulm, bir şeyi konulması gereken yerin dışına koymaktır. Bundan ötürü kafir de zalim olarak isimlendirilebilir. Çünkü o da ibadeti Allah'ın dışındakilere yapmaktadır. İbadetin hakkı ise onu Allah'a hasretmektir.

Ehl-i Sünnet'e göre büyük günah işleyen kişinin hükmü onun kafir olması değildir. Çünkü Allah'ın mükafatı va'd etmesi bir lütuftur. Allah'ın va'dinden dönmesi ise O'nun için eksiklik ve bir nakîsedir. Allah'ın cezalandırması ise adaleti gereğidir. Affetmeye de hakkı vardır. Allah'ın tehdidinden dönmesi bir eksiklik değildir. Dolayısıyla büyük günah işleyen bir mümin “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.”²⁸³ beyanına göre ebedi olarak cehennemde kalmayacaktır. Büyük günah işleyen kişinin yaptığı hayır iman etmesi, yaptığı şer ise büyük günah işlemesidir. Büyük günahının cezasını çektikten sonra iman etmesinin

²⁷⁹ Kehf, 18/50.

²⁸⁰ Nur, 24/40.

²⁸¹ Lokman, 31/3.

²⁸² Fatır, 32.

²⁸³ Zilzal, 99/7-8.

mükafatını da alacaktır.²⁸⁴ Bundan dolayı büyük günah işleyen mümin, cezalandırma konusunda kafir konumunda değerlendirilemez. Büyük günah işlemeye ısrar ederek ölürse o günah için cezalandırılır. Sonra Hz. Muhammed'in (s.a.v) şefaatine nail olur ve cehennemden çıkar. Bundan dolayı Hariciler ve Mutezile'nin dediği gibi cehennemde ebedi kalmaz.

5.5. Günahın Korunma Yolları

Günahlara girmeye engel olan ve Müslümanı günahlara karşı sabırlı kılan dolayısıyla Müslümanın günahlardan korunmasına vesile olan etkenler de bulunmaktadır. İbn Kayyim onları şöyle sıralamaktadır.

1. Günahın çirkinliğini, rezilliğini ve alçaklığını ve Allah'ın onu haram kılıp ondan nehyettiğini bilmek. Şayet kişi bunları bilirse günahların insanı alçaltmasından korunur ve onlara girmemeye sabreder.

2. Haya. Kul Allah'ın kendisini görüp işittiğini bilirse O'nun hoşnutsuzluğuna maruz kalmaktan haya eder.

3. Allah'ın kendi üzerindeki nimet ve ihsanlarını görmek. Günahlar nimetleri yok eder. Kulun işlediği günah kadar Allah'ın ona olan nimeti azalır. Tövbe ederse ve O'na yönelirse nimetler ona döner. Nitekim Allah, *“Onlar kendilerini değiştirmedikçe Allah o kavmi değiştirmez.”*²⁸⁵ buyurmaktadır. Dolayısıyla insan kendisine verilen nimetleri gözetlemesi, onlar gittiğinde yaptığı günahların olduğunu bilmesi gerekir. Çünkü günahlar ateşin odunu yediği gibi nimetleri yok eder, yakar.

4. Allah'ın cezalandırmasından korkma. Bu ise va'd ve va'dinde, Allah'ı tasdik etmekle ve O'na, kitabına ve resulüne iman etmekle mümkün olur. Nitekim Allah Tealâ, *“Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar.”*²⁸⁶ buyurmaktadır. Bazı alimler ilim olarak Allah'tan korkmanın, cehalet olarak da Allah konusunda aldanmanın yeterli olacağını söylemektedir.

5. Allah sevgisi. Günah ve isyana karşı sabretme konusundaki en kuvvetli etkenlerdendir. Seven sevdiğine itaat eder. Kalpte sevgi güçlü olduğunda onun itaat etme ve isyandan kaçınma konusundaki gereklilikleri daha güçlü yerine getirilir.

²⁸⁴ el-İCÎ, *el-Mevâkıf*, s.378; *Duha'l-İslâm*, s.64.

²⁸⁵ Ra'd, 13/11.

²⁸⁶ Fatır, 35/28.

Allah'a hürmet ve saygı göstermenin yanında muhabbette bulunma gibi kalbi tamir eden şeyler Allah'ın kullarına olan en büyük lütfudur. Bunu ise dilediğine verir.

6. İnsan şerefi, akli, değeri ve hamiyyeti. İnsan bu sayede nefsin kıymetini azaltan onu hakir gören ve aşağılık bir seviyeye indiren sebepleri seçmez.

7. Günahın kötü akıbetini bilme kuvveti. Günahın kötü tezahürleri ve zararları vardır. Yüz karalığı, kalbin zulmeti, darlığı, tasa, gam, elem, hüzn, korku, izetli iken zillate düşme, düşmanı korkutan bir kralken, düşmana esir düşme, kendi halkına karşı hiçbir hükmünün kalmaması, emrettiğinde itaat edecek kişinin kalmaması, insanların en korkağı olması, mülayimliğinin gidip barbarlaşması, razı olmanın gidip hoşnutsuzluğun gelmesi, mutmain olup Allah'a sığınmanın gidip O'ndan uzaklaşmanın gelmesi, iman zenginliğinin gidip fakirliğin gelmesi, rızkın azalması, bedeninin zaafa düşmesi günahın bazı tezahür ve zararlarıdır.

8. Ömrün kısa olduğunu bilme. Kişi hızla ölüme doğru gittiğini bilmelidir. İnsan oradan çıkacağı mukadder olan bir köye giren bir misafir gibidir. Ya da bir ağacın gölgesinde dinlenip sonra yoluna devam eden bir yolcu gibidir. Kişi bulunduğu yerde az süreliğine kalacağını bilmeli, taşınması ağır olup kendisine fayda değil zarar veren şeyleri terk etmeye, hayırlı işler yapmaya çalışmalıdır. Kişi için ömrün kısa olması kadar faydalı, ömrün uzun olması kadar zararlı bir şey yoktur.

9. Yemede, içmede, giyinmede, uyumada insanlarla beraber olmada boşa zaman harcamamak. Çünkü günahların en büyük sebepleri bu fuzuliyattan kaynaklanmaktadır. Buralarda mubah alan sınırlıdır. Kişi haramlara kayması daha olası bir durumdur. Kişiye en çok zarar veren şey boş durmasıdır. Dolayısıyla kişi boş oturamaz. Faydalı bir şeyle meşgul olmassa zararlı bir şeyle meşgul olması kaçınılmazdır.

10. Sayılan bütün sebepler. Kişinin günah işlememe konusundaki sabrı kişinin iman kuvvetine göredir. İmanı güçlü ise sabrı da güçlü olurken, imanı zayıfsa sabrı da zayıf olacaktır.

SONUÇ

İhbat ve Tekfir teorisi Mutezilenin beş temel esasından olan va'd-vaîd ile el-menziletu beyne'l-menzile ilkelerine dayanmaktadır. Biz de bu araştırmamızda bu iki temel esasla alakalı konuları Mutezile'nin görüşleri çerçevesinde ele almaya ve ele alınan konuların en önemlilerini Ehl-i Sünnet'in o konudaki görüşleriyle karşılaştırmaya çalıştık. Araştırmamızın sonunda şu sonuçlara ulaştık.

Mutezile salih amellerin ve sevapların silinebileceği düşüncesini benimsemiştir. Çünkü onlar büyük günah işleyen kişinin tövbe etmeden ölürse bütün itaat ve sevaplarının silineceğini ve cehennemde ebedî kalacağını ifade etmişlerdir. Zira onlara göre iman bir bütündür, parçalanmaz. Ehl-i Sünnet ise salih amellerin kötü amellerle ancak küfür sebebiyle silineceği fikrini savunmaktadır. Onlar salih amellere günahlar karıştıran kişinin bir müddet cehenneme girse bile amelleri silinmeksizin cennete gireceğini beyan etmişlerdir.

Mutezilenin çoğu imanın küfrü sileceği (tekfir), müminin cennete gireceği, küfrün de imanı iptal edip (ihbât) kafiri ebedî cehenneme sürükleyeceği kanaatine sahiptir. Bununla birlikte tekfir hakkında dengeli olmayı (muvazene) da savunanlar vardır. Bunlar mükelleflerin geçmiş günahlarından, kazandığı sevap miktarınca düşürüleceğini, sonradan yapılan imanın küfrü, tevbenin de günahları sileceğini söylemektedirler. Ehl-i Sünnet ise küçük günahların keffaretlerle düşürüleceği, makbul iyiliklerle de kötülüklerin silineceği fikrini benimsemişlerdir.

Mutezile Allah'ın küçük günahlardan ötürü kullarına azap etmesinin caiz olmadığını, azap ederse zulmetmiş olacağını belirtmiştir. Çünkü onlara göre kazanılan günahlar, kazanılan sevaplar mukabilince düşer. Her iki mezhep de tekfir mefhumundan bahsetmekle birlikte kastettikleri manalar birbirinden farklıdır.

Ehl-i Sünnet büyük günah işleyen kişinin mümin olduğunu, büyük günahı işlemeye ısrar ederek ölürse ondan dolayı cezalandırılrsa bile ebedi cehennemde kalmayacağını belirtmişlerdir. Mutezile ise büyük günah işleyen kişinin tövbe etmeden ölürse cehennemde ebedî kalacağını, tek bir büyük günahın bütün sevap ve itaatleri sileceğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte bazıları sevap ve günahın karşılıklı olarak miktarınca silineceğini savunmuştur.

İhbat ve tekfir konusu araştırıp, mezheplerin delillerini karşılaştıktan sonra şunu söyleyebiliriz ki, bu konuda Ehl-i Sünnet'in görüşü Mutezile'nin görüşüne göre

daha çok kabul görmüştür. Çünkü Ehl-i sünnetin görüşü İslâm şeriatının ruhuna, ilâhî adalet ilkesine, Allah'ın cömertliği ve affına daha yakın bulunmuştur. Zira ihbat yani iyiliklerin silinmesi zulmü gerektirdiği belirtilmiştir. Bu kabul edildiğinde kötülüğü iyiliğinden fazla olan kişiyi hiç iyiliği olmayan kişi konumuna, iyiliği kötülüğünden fazla olan kişiyi de hiç kötülüğü olmayan kişi konumuna konulmuş olacağı ifade edilmiştir. Bunun ise Cenâb-ı Hak “*Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.*” (Zâriyât, 99/7-8) ve *Herkesin nefsi için mücadele ederek geleceği, kendilerine zulmedilmeksizin herkese yaptığının karşılığının eksiksiz ödeneceği günü düşün.*” (Nahl, 16/111) Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar.” (Nisâ, 4/48) ayetleriyle bağdaşmadığı söylenmiştir. Şirke girdiğinden ötürü tevbe eden kişinin şirk günahı da pek çok ayete ve ulemanın sözlerine dayandırılarak bağışlandığı belirtilmiştir. yine Buharî ve Müslim de ise köpeğe su içiren bir fahişe kadının bu ameliyle bağışlandığı bildirilmektedir. Dolayısıyla zikredilen bu deliller sebebiyle Mutezile'nin gerek tek bir büyük günahın bütün sevapları sileceğine dair gerekse sevap ve günahların karşılıklı silineceğine (muvazene) dair ihbat hakkındaki görüşü çokça eleştirilmiştir. Mutezile'nin tek bir günahın bütün sevapları sileceğine dair görüşü “...Çünkü iyilikler kötülükleri giderir...”²⁸⁷, “Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.”²⁸⁸ ayetlerine aykırı görülmüştür. Çünkü Allah burada iyiliklerin silinmesini küfür üzere ölmeye bağlamıştır. Bundan dolayı Ehl-i Sünnet'e göre küfür üzere ölmenin dışında kalan günahların iyiliklerle silinmesi gerekir.

Mutezile Allah'ın itaatkar kullarına va'd ettiği mükafatı vermesi gerektiğini, mükellefin de va'd edileni Allah'ın lütfuyla değil kendi amelleriyle kazanarak elde etmesi gerektiğini savunmaktadır. Ehl-i Sünnet ise kulun va'd edileni Allah'ın lütfuyla elde ettiği görüşünü benimsemiştir.

Diğer taraftan Mutezile fâsık bir kişinin işlediği büyük günaha tevbe etmeden ölürse ebedî olarak cehennemde kalacağını savunmaktadır. Çünkü onlara göre bu akıbet Allah'ın bir va'ididir ve Allah'ın va'idde bulunduğu şeyi yerine getirmesi

²⁸⁷ Hud, 11/114.

²⁸⁸ Bakara, 2/217.

gerekir. Zira Allah'ın va'd ve vaîdini yerine getirmemesi ve bu suretle yalan söylemesi caiz değildir. Fasığa kafirden az bile olsa azap etmesi gerekir.

Mutezile vâid ile ilgili delilleri dikkate alırken, va'd ve rahmete dair nasları ise dikkate almamıştır. Diğer alimler ise hem va'd hem vaîdle ilgili nassları dikkate alarak hiçbirini ihmal etmemiştir. Ehl-i Sünnet Allah'ın vaîdini yerine getirmemesinin caiz olduğu, bundan dolayı Allah'ın kınanamayacağını, tam tersi medhedilmesi gerektiği görüşündedir. Çünkü onlara göre Allah'ın vaîdini yerine getirmemesi bir afv ve lütuftur. Bu Allah'ın kerem ve ihsanının bir gereğidir. Bu görüş ise *“Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar.”* (Nisâ, 4/48), *De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”* (Zümer, 39/53) *Ey iman edenler!... Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”* (Teğâbun, 64/14) ayetlerinden ötürü daha çok kabul görmüştür.

KAYNAKÇA

- ABDURRAHMAN, Ahmed, *Muhbitâtu'l-Amâl*, Dâru'l-Îmân.
- AHMED EMİN, *Duha'l-İslâm*, 5. Baskı, Kahire, 1956.
- AHMET EMİN, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1969.
- ALICI, Mustafa, "Şefaat", *DİA*.
- AVVAD EL-MU'TAK, *el-Mutezile ve Usûluhumu'l-Hamse*, Mektebetu'r-Reşîd, 2. Baskı, Riyad, 1995.
- BUHARÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. el-Muğîra, *Sahihu'l-Buharî*, Dâru'l-Fecr Li't-Turâsi, Kahire.
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed, es-Seyyid es-Şerîf, *Ta'rifât*, thk. Gustavos Vogel Mektebetu Lübnân, Beyrut, 1969.
- EBU ABDİLLAH el-Akberî, el-Bağdâdî, Muhammed b. Muhammed b. el-Muallim, *Evâilu'l-Makâlât*, thk. İbrahim el-Ensârî, Matbaatu Mehr, 1. Baskı, 1413.
- EBU ALİ EL-HÂŞİMÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Musa eş-Şerîf el-Bağdâdî, *el-İrşâd ve Sebîlu'l-Raşâd*, thk. Abdullah b. Abdullah b. Abdulmuhsin, Muessesetur'r-Risâle, 1. Baskı, 1419/1998.
- el-BAĞDÂDÎ, Ebu Mansur, Abdulkahir b. Tahir, *Usulu'd-Din*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1401.
- EBU'L-HACCAC Yusuf b. Muhammed, *Lubâbu'l-Ukul Fi'r-Raddi Ala'l-Felâsife Fi İlmi'l-Usûl*, thk. Fevkiyye Huseyin Mahmud, 1. Baskı, Daru'l-Ensâr, Kahire.
- EBU'L-HASAN Abdulcebbar b. Ahmed, *el-Mecmu' fi'l-Muhît*, thk. Yan Patris, Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1999.
- el-EŞARÎ, Ebu'l-Hasan *el-İbâne Fî Usulid'd-Diyâne*, thk. Huseyin Mahmud, Dâru'l-Ensâr, Kahire, 1. Baskı, 1397.
- el-EŞARÎ, Ebu'l-Hasan *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, thk. Naîm Zarzûr, el-Mektebetu'l-Asriyye, 1. Baskı, 1426/2005.
- el-CÜVEYNÎ, Ebu'l-Mealî, *el-İrşâd ilâ Kavâtii'l-Edille Fî Usûli'l-İ'tikâd*, thk. Muhammed Yusuf Musa, Ali Abdulmünim, Tabatu's-Seâde, Mısır, 1950/1369.
- el-FEYYUMÎ, Muhammed İbrahim, *el-Mutezile Tekvînu'l-Akli'l-Arabî A'lâm ve Efkâr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- el-HAYYÂT, Ebu'l-Huseyn Abdurrahîm . Muhammed b. Osman, *el-İntisâr*, thk. Nyberg, Mektebetu'd-Dâri'l-Arabiyye, Kahire, 1344/1925.

el-HUSEYİNÎ, Eyyub b. Muhammed, el-Kırîmî, *El-Kulliyât Mucemun Fi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Luğaviyye*, thk. Adnan Derviş Muhammed el-Mısırî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1094/1998.

el-İCÎ, Azudiddin, *el-Mevâkıf*, thk. Abdurrahman Amira, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1997.

el-İSFERÂYÎ, Abdulkadir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdâdî, *El-Fırak Beyne'l-Fırak*, Mektebetu Muhammed Sabîh, Matbaatu'l-Medenî, Mısır, 1941.

el-MUKBİL, Salih b. Ali, *el-İlmu'ş-Şâmih*, Mısır, 1328.

el-MURTEZÂ, Ahmed b. Yahya, *el-Münye Ve'l-Emel Fî Şerhi'l-Milel ve'n-Nihal*; Dâru'l-Mearif, 1316.

EL-VÂHİDÎ, Ebu'l-Huseyn b. Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Vasît Fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, thk. Heyet, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1994.

es-SUBHÂNÎ, Cafer, *el-İlâhiyyât Alâ Hedyi'l-Kitab ve's-Sünne ve'l-Akl*.

Eş-Şerîf el-MURTAZÂ, Ali b. Huseyin, *İnkâzu'l-Beşer Mine'l-Cebr ve'l-Kader* thk. Muhammed Imara, Dâru'l-Hilâl, s.279.

ET-TUSÎ, Muhammed b. Nasır, *Keşfu'l-Murad Fi Şerhi Tecridi'l-İtikad*, Muessesetu'l-Alâ, Beyrut.

Ez-ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kasım Mahmud Ömer, *el-Keşşâf An Hakâiki Ğevâmizi't-Tenzîl ve Uyûn Liekâvile Fî Vucûhi't-Tev'il*, thk. Adil Ahmed ve Abdulmevcûd Ali Muhammed, Mektebetu'l-Abikân.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmusu'l-Muhît*, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Kahire, 1935.

GAZZALÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Dâru'l-Marife, Beyrut.

HATİM İBRAHİM Yusuf, *Aslu'l-Adl İnde'l-Mutezile*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1423/1993.

HAVÂRİZMÎ, Mahmud b. Muhammed el-Melâhî, *el-Fâik*, thk. Faysal Bedir Avn, Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire, 2010.

HEYET, Akâidu's-Selef, thk. Sâmi en-Neşşâr, Dâru'l-Mearif, İskenderiyye, 1971.

HEYET, *el-Mevsûatu'l-Muyessera Fi'l-Edyân ve'l-Mezâhib ve'l-Ahzâbi'l-Muâsara*, ed. Manî' b.Hammad el-Cuhenî, Dâru'n-Nedveti'l-Âlemiyye Li't-Tabâa, 1420.

İBN FÂRİS, Ahmed, Ebu'l-Huseyn el-Kazvînî er-Râzî, *Mucemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

İBN HANBEL, Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, 2001.

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Muhammed b. Ebi Bekir, *Medaricu's-Salikin Beyne Menâzili İyyâkena'budu ve İyyâke Nesteîn*, thk. Muhammed el-Mutasım, Daru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, 3. Baskı, Beyrut, 1996.

İBN MACE, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mace*, thk. Fuad Abdulbakî, Dâru İhyâut-Turasî'l-Arabi.

İBN MANZÛR, Cemaluddin Muhammed b. Celaluddin, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Lisâni'l-Arab, 1970.

İBN MURTAZÂ ahmed b. Yahya, el-Mehdî li dinî'llah *el-Kalâid Fî Tashîhi'l-Akâid*, thk. El-Beyr Nasrî Nâdir, Dâru'l-Meşrik, Beyrut

İBN TEYMİYYE, Ahmed, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, cem. Abdurrahman el-Asîmî, Metâbiu'r-Rıyâd, Rıyad.

İBN TEYMİYYE, Takıyyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdul-Halim b. Muhammed, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye Fî Nakzi Kelimi's-Şiati'l-Kadriyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Camiatu'l-İmam Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1. Baskı, 1986.

İBNU'L-ESİR, Mecduddin Ebu's-Seadât, *En-Nihâye Fî Ğaribi'l-Hadîs*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâdî, Mahmud Muhammed et-Tanâhî,

İBNU'L-VEZİR, Muhammed b. Murtezâ el-Yemânî, *İsâru'l-Hak Ala'l-Halk*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1407/1978.

İRFAN, Abdulhamid, *Dirâsâtun Fi'l-Fırak ve'l-Akâidi'l-İslâmiyye*, Matbaatu'l-İrşâd, 1. Baskı, Bağdad, 1967.

İSFÂHÂNÎ, Rağîb, *el-Müfredât Fî Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Adnan Dâvudî, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Dımeşk, 1412.

KADI ABDULCEBBAR el-Hemedânî, *el-Muğni Fî Ebvâbi'l-Adl ve't-Tevhîd*, thk. Mahmud Muhammed Kasım, Dâru's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1. Baskı, y.y., 1380/1960.

KADI ABDULCEBBAR, el-Hemadânî, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, thk. Abdulkerim Osman, Matbaatu'l-İstiklâlî'l-Kübrâ, 1. Baskı, Kahire, 1284/1965.

KADI ABDULCEBBAR, el-Hemadânî, *Usuli'l-Hamse*, thk. Yasıl Bedir Avn, Matbûâtu Câmîati'l-Kuveyt, 1998.

KEMALUDDİN EL-KASİMÎ, ed-Dımeşkî, *Nazaru Târihi'l-Cehmiyye ve'l-Mutezile*, Matbaatu'l-Menâr, 1. Baskı, Mısır, 1331.

KURTÛBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed el-Berdûdî ve İbrahim Atfîş, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2. Baskı, Kahire, 1964.

MUHAMMED EMİN b. Ömer Abidin, *Reddu'l-Muhtâr Ala'd-Durri'l-Muhtâr*, Alemu'l-Kutub, 2003.

Muhammed IMARA, *el-Menziletu ve Müşkiletu'l-Hurriyye*, 2. Baskı, Dâru'ş-Şurûk, 1408/1988.

MUSTAFA, İbrahim vd, *el-Mu'cemu'l-Vasît*

RAZÎ, Fahrettin, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tefsîru'l-Kebîr, Daru'l-Fikr*.

SALÎH eş-ŞEYBE, *El-Usulu'l-Hamse Ve Mevkıfu's-Selefiyyîn*, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1977.

SUBHÎ, Mahmud, *Fi İlmi'l-Kelâm*, 4. Baskı, Mevsuatı's-Sekâfe, 1982.

SÜLEYMAN B. ABDULAZİZ, *et-Tekfir inde'l-Mutezile*, Mecelletu'l-Ulumi'l-İslâmiyye, 1433.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshak, İbrahim b. Musa, el-Muvâfakât, Dâru İbni'l-Kayyim, 20003.

ŞEHRİSTANÎ, Ebu'l-Feth, Muhammed b. Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed b. Fethullah Bedrân, 2. Baskı, Kahire, 1956.

TAFTÂZÂNÎ, *Şerhu'l-Makâsıd Fî İlmi'l-Kelâm*, thk. Abdurrahman Amîra, Alemu'l-Kutub, 2. Baskı, Beyrut, 1998.

TAHAVÎ, Ebu Cağfer, Ahmed b. Muhammed b. Selame, *Şerhu'l-Akidetu't-Tahavî*, 3. Baskı, Muessesetur'r-Risale, 2. Baskı, 1997.

TİRMİZÎ, *Sunenu Tirmizî*, thk. Beşşar Evvâd, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 1996.

VÂSİF ABDULFETTAH, *Hubûtu'l-A'mâl*, Yüksek Lisans Tezi, Necâh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed, *Tacu'l-Arûs, el-Matbaatu'l-Hayriyye*, Mısır, 1306, I, s.182.

ZÜHDÎ CÂRULLAH, el-Muteziletu *Beyne'l-Kadîmi Ve'l-Hadîs*, thk. Muhammed Abduh, Târik Abdulhalim, Dâru'l-Erkâm, Birmingham, 1408/1987.

ÖZGEÇMİŞ

Muhammed Gıyas Nâsif Suriyeli olup 9 Nisan 1982’de doğmuştur. 2000’de Türkmen Şeriat lisesinden mezun olmuştur. 2005 senesinde yüksek dereceyle Dımeşk Üniversitesi’nin İslam Şeriatı bölümünden lisans diploması almıştır. 2007’de Halep Üniversitesi’nden yüksek dereceyle eğitim bilimleri diploması almıştır. Yine Halep’te Eğitim Müdürlüğüne bağlı kurumlarda İslam Eğitim alanında dört sene boyunca öğretmenlik yapmıştır. Kur’an-ı Kerim ezberleme Enstitüsünde 10 sene boyunca Kur’an dersleri vermiştir. Ayrıca Gaziantep’te Medeniyet Vakfında Arapça’yı konuşamayanlara Arap Dili dersi vermiştir. Gaziantep’de Allah’ın kullarına Kur’an’ı ezberletmek için projeler oluşturmuştur. İngiltere de görülen akademik Nörolingüistik Programlamaya (NLP) dayalı öğretmenlik yapmıştır. Savaş sonrası Suriye’nin geleceğine dair pek çok oturum ve sempozyuma ve dini yayın yapan pek çok programa katılmıştır.